ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

LOCUL REVOLUȚIEI DE LA 1848—1849 ÎN ISTORIA ROMÂNIEI
DAN BERINDEI

PARTICIPAREA ROMÂNILOR BIHOREENI LA EVENIMENTELE REVOLUȚIONARE DIN ANII 1848—1849
VIOREL FAUR

MĂRTURII FRANCEZE PRIVIND REVOLUȚIA DE LA 1848 DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ
NICOLAE ISAR

CURENTE SUDICE ÎN NEOLITICUL ROMÂNIEI
EUGEN COMȘA

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

REVOCAREA EDICTULUI DIN NANTES (1685) ȘI CONSECINȚELE SALE
MIHAI MANEA

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

5

TOMUL 36 1983

MAI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COLEGIUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă P.O. Box 136—137. Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Colegiului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:

www.dacoromanica.ro

71247 — București, tel. 50-72-41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 36, Nr. 5
mai 1983

SUMAR

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

DAN BERINDEI, Locul revoluției de la 1848—1849 în istoria României 431
VIOREL FAUR, Participarea românilor bihoreni la evenimentele revoluționare din anii 1848—1849 441
MIHAI IACOBESCU, Problema agrară în revoluția română de la 1848 în Bucovina . 453
NICOLAE ISAR, Mărturii franceze privind revoluția de la 1848 din Țara Românească 464

★

EUGEN COMȘA, Curentele sudice în neoliticul României 478

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

MIHAI MANEA, Revocarea Edictului din Nantes (1685) și consecințele sale 497

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

Corespondența lui Nicolae Iorga cu românii americani *(Cornelia Bodea)* 510

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Sesiunea științifică anuală a Muzeului județean Suceava *(Constantin Șerban)*; Întîlnire româno-sovietică pe probleme de istorie *(Gheorghe I. Ioniță)*; Colocviul Asociației internaționale de istorie contemporană a Europei cu tema „Europa și războiul civil din Spania" *(Eliza Campus)*; Simpozionul de studii preotomane și otomane de la Tunis *(M. M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru)*. 519

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

GHEORGHE ZAHARIA, CONSTANTIN BOTORAN, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic. 1919—1939*, Edit. militară, București, 1981, 466 p. *(Ion Constantin)* 527

www.dacoromanica.ro

ANASTASIE IORDACHE, *Pe urmele Goleștilor*, Edit. Sport-Turism, București, 1982, 295 p. + il. *(Paul Cernovodeanu)* 530

* * * *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. IV (1633 – 1639), Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1981, 903 p. +19 facsimile *(Tr. Ionescu-Nișcov)* 532

GYÖRGY RÁNKI, *Gazdaság és Külpolitika (Economie și politică externă)*, Magvetö Kiado, Budapesta, 1981, 353 p. *(Stelian Mindruț)* 535

LJILJANA ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Politika Italije prema Srbiji do 1870. godine* (Politica Italiei față de Serbia pînă la anul 1870), Narodna Knjiga, Beograd, 1979, 390 p. *(Miodrag Milin)* 538

DALE R. STEINER, *Historical Journals. A Handbook for Writers and Reviewers*, Santa Barbara, Oxford, American Bibliographical Center, Clio Press, 1981, 213 p. *(Mihai Manea)* 538

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 36, N° 5
mai 1983

SOMMAIRE

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

DAN BERINDEI, La place de la révolution de 1848—1849 dans l'histoire de la Roumanie 431
VIOREL FAUR, Participation des Roumains de Bihor aux événements révolutionnaires de 1848—1849 441
MIHAI IACOBESCU, Le problème agraire dans la révolution roumaine de 1848 en Bukovine 453
NICOLAE ISAR, Témoignages français concernant la révolution de 1848 en Valachie . 464

★

EUGEN COMȘA, Courants méridionaux dans le néolithique de Roumanie 478

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

MIHAI MANEA, La révocation de l'Edit de Nantes (1685) et ses effets 497

MEMOIRES, CORRESPONDANCE, NOTES

La correspondance de Nicolae Iorga avec les Roumains américains *(Cornelia Bodea)* . . 510

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

La session scientifique annuelle du Musée du département de Suceava *(Constantin Șerban)*; Réunion roumano-soviétique concernant des problèmes d'histoire *(Gheorghe I. Ioniță)*; Le Colloque de l'Association internationale d'histoire contemporaine de l'Europe sur le thème „l'Europe et la guerre civile d'Espagne" *(Eliza Campus)*; Le Symposium d'études préottomanes et ottomanes de Tunis *(M. M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru)*. 519

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

GHEORGHE ZAHARIA, CONSTANTIN BOTORAN, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic. 1919—1939* (La politique de défense nationale de la Roumanie dans le contexte européen de l'entre-deux-guerres. (1919—1939), Editions militaires, Bucarest, 1981, 466 p. *(Ion Constantin)*. . . 527

www.dacoromanica.ro

ANASTASIE IORDACHE, *Pe urmele Goleştilor* (Sur les traces des Golesco), Editions Sport-Tourisme, Bucarest, 1982, 295 p. + il. *(Paul Cernovodeanu)* 530

* * * *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Statului* (Le Catalogue des documents de Valachie figurant aux Archives de l'Etat), vol. IV (1633–1639), Direction Générale des Archives de l'Etat, Bucarest, 1981, 903 p. 19 fac-similés *(Tr. Ionescu-Nişcov)* 5 2

GYÖRGY RÁNKI, *Gazdaság és Külpolitika* (Economie et politique extérieure), Magvető Kiado, Budapest, 1981, 353 p. *(Stelian Mindruţ)* 535

LJILJANA ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Politika Italije prema Srbiji do 1870. godine* (La politique de l'Italie envers la Serbie jusqu'en 1870), Narodna Knjiha, Beograd, 1979, 390 p. *(Miodrag Milin)* 5 8

DALE R. STEINER, *Historical Journals. A Handbook for Writers and Reviewers*, Santa Barbara, Oxford, American Bibliographical Center, Clio Press, 1981, 213 p. *(Mihai Manea)* 5 8

www.dacoromanica.ro

LOCUL REVOLUȚIEI DE LA 1848—1849 ÎN ISTORIA ROMÂNIEI

DE

DAN BERINDEI

Revoluția pașoptistă se înscrie în istoria națională ca unul din momentele cele mai de seamă ale procesului complex al *devenirii* României moderne. Ea ne apare în perspectiva a 135 de ani ca o premisă *necesară* a constituirii statului român modern, ca momentul de deplină cristalizare a națiunii și a obiectivelor ei de eliberare socială și națională la mijlocul secolului trecut. Departe de a fi, cum s-a afirmat cîndva, o simplă revoluție de „imitație" [1], iar programul de la Islaz „o operă de fantezie"[2], revoluția română din 1848 și-a avut rădăcinile *în realitățile românești*, în cele „18 veacuri de trude, suferințe și lucrare a poporului român asupra lui însuși" de care vorbea Nicolae Bălcescu [3]. N-a fost o „revoluție de import", ci unul din marile momente ale afirmării istorice a românilor și a însemnat, dacă nu o imediată biruință, în schimb, în mod evident, deplina conștientizare pentru națiune a unor țeluri, care au devenit în etapele următoare *îndrumare ale unei dezvoltări istorice inexorabile.*

Ca și oricare alt moment sau etapă de seamă a istoriei naționale și revoluția din 1848 se integrează firesc procesului general, universal. Revoluția română este o ramură a revoluției europene — ceea ce, din păcate, nici pînă în zilele noastre nu se reflectă în suficientă măsură în istoriografia internațională a problemei ! — și ea se afirmă cu valențe și implicit drepturi egale în acest context. „Voi aveți a face lucruri mari — declara ajutorul de primar al Parisului celei de-a doua Republici tinerilor români veniți a omagia biruința revoluției din februarie 1848 — pentru că voi sînteți avantgarda Europei întoarnată către Orient" [4]. Cu un an mai înainte, Edgar Quinet relevase tinerilor studenți români care-l vizitaseră însemnătatea pentru lumea europeană a „spiritului național și eroic" de care ei erau însuflețiți [5].

Preluînd experiența națiunilor mai înaintate ale epocii, primind de la ele modelele libertății și democrației — Nu scria Kogălniceanu de la

[1] Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, 1924, vol. I, p. 150.
[2] Titu Maiorescu, *Istoria contimporană a României (1866 1900)*, București, 1925, p. 41.
[3] N. Bălcescu, *Opere*, ediție G. și Elena Zane, București, 1982, vol. II, p. 107.
[4] „Gazeta de Transilvania", nr. 34 din 26 aprilie 1848, cf. *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902, vol. I, p. 110 111.
[5] *Ibidem*, vol. I, p. 42 43.

www.dacoromanica.ro

Berlin : „Aici în Europa luminată am învățat... că fiește om îi deopotrivă, că unul se deosebește de altul numai prin merit și prin fapte bune?"[6], tinerii patrioți direct implicați în pregătirea decisivei confruntări dintre *trecut* și *viitor* din 1848 n-au înțeles însă să abdice nici un moment de la starea lor *de români*. Dimpotrivă, însuflețiți de cel mai ardent patriotism, ei s-au dăruit, unii chiar cu prețul vieții, cauzei patriei lor virtuale, *României*, la care visau cu toții a o înfăptui strîngînd laolaltă întreaga națiune în unice hotare, în cadrul unui stat modern și independent. Pentru realizarea obiectivelor lor *revoluția* le-a apărut ca un instrument necesar și neapărat, ca drumul cel mai scurt dar și cel mai sigur către *noua realitate* la care țînteau. În acest context „revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției române"[7].

Deosebit de receptivi, tinerii patrioți au știut să se orienteze în alegerea modelelor, au fost sensibili față de diferitele curente ale socialismului premarxist din epocă, au stabilit legături deosebit de utile cu cercurile democratice și au știut să desfășoare o surprinzătoare operă de propagandă avînd în vedere slabele mijloace materiale de care puteau dispune, ca și audiența pe care o puteau găsi la interlocutorii lor, dar înainte de toate au știut să folosească toată această experiență externă *într-un sens românesc*. N-au făcut o operă de servilă imitație, ci, pornind de la realitățile din țările române, de la necesitățile imperioase interne, au folosit cunoștințele pe care le-au dobîndit culturale dar și politice — pentru a crea un cadru național, propriu și specific, procesului de eliberare românesc.

În consecință, ideologia revoluției române este cuprinsă în cadrele generale, europene, ale revoluției din 1848, dar ea poartă totodată elementele caracteristice și *necesare* națiunii române. Revoluționarii români au căutat stăruitor să stabilească legături cu ceilalți luptători pentru libertate ai continentului, înainte, în timpul și după revoluție, dar niciodată n-au acceptat o subordonare, ci dimpotrivă au proclamat fervent în fața Europei existența și drepturile *entității românești* pe care o slujeau. Ultim avanpost al revoluției europene, cum remarca Engels în 1849[8], Bucureștii au oferit totodată Europei revoluționare, prin regimul revoluționar instituit aci și biruitor aproape 100 de zile, un *model românesc*, după cum, la rîndul lor, revoluționarii români au ținut seama de celelalte modele revoluționare din epocă în ceea ce au avut ele bun și au căutat să se ferească de erorile săvîrșite de alții.

Luptînd unii dintre ei pe baricadele revoluției pariziene[9], străduindu-se a dobîndi sprijinul Franței republicane, căutînd a strînge legăturile cu revoluționarii polonezi și maghiari, trimițînd un reprezentant la Parlamentul de la Frankfurt, ducînd o politică înțeleaptă și echilibrată chiar și față de alte puteri străine, în acel moment necuprinse în fluxul revoluționar, luptătorii români de la 1848 au demonstrat concret apar-

[6] Mihail Kogălniceanu. *Scrisori. 1834—1849*, București, 1913, p. 123—124.
[7] N. Bălcescu, *op. cit.*, vol. II, p. 107.
[8] Marx-Engels, *Opere*, București, 1954, vol. 9, p. 3.
[9] Dan Berindei, *Revoluția din 1848 din Franța și tinerii români aflați la Paris*, în „Revista Istorică Română", XV (1945), p. 171—102; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională. 1834—1849*, București, 1967, p. 167.

www.dacoromanica.ro

tenența lor unor procese generale, știind însă totodată să afirme cu pregnanță propria entitate a națiunii lor.

Revoluția română n-a fost un fenomen de simplă imitație și prin aceea că de trei decenii românii se găseau într-un proces revoluționar accentuat. N-a scris Bălcescu în 1850 că revoluția pașoptistă „deriva mai ales în mod direct din revoluția de la 1821"? [10] Profundele mutații social-economice, politice și culturale ce avuseseră loc în societatea românească în deceniile anterioare și mai ales acțiunile cu caracter revoluționar desfășurate pe aproape întreg teritoriul național au indicat că, pe plan intern, revoluția a însemnat un moment culminant al unui proces evolutiv, că ea a reprezentat o explozie social-politică la capătul unor acumulări de contradicții și profunde tensiuni sociale, că ea a fost menită a marca sfîrșitul unei etape istorice și mai ales a inaugura una nouă. În acest proces prepașoptist de pregătire a evenimentelor revoluționare decisive, un rol important l-a avut mișcarea revoluționară din 1840 nu atît prin amploare, cît mai ales prin program și experiență dobîndită; ea a arătat mai ales *ceea ce trebuia evitat*! [11] Bălcescu a legat programul de la 1848 de cel al revoluției din 1821. Neîndoielnic, succesiunea este evidentă, dar în programul pașoptist cadrul este și mai larg și mai „european". Dacă însă Bălcescu s-a referit doar la marile obiective ale celor două revoluții, este cert că liniile lor de forță au coincis, *unitatea*, *independența* și *modernizarea* [12] figurînd firesc ce este drept în 1848 în noi dimensiuni — în programele lor imediate sau de perspectivă.

Revoluția din 1848 1849 a marcat o piatră de hotar în istoria națională. Ea a dat expresie, ca niciodată pînă atunci în veacul trecut, energiilor nebănuite ale poporului român. Masele au avut neîndoielnic rolul primordial în desfășurarea evenimentelor, ele au fost înfăptuitoarele revoluției, dîrzele ei apărătoare și credincioasele ei susținătoare chiar și atunci cînd revoluției i s-a pus capăt prin intervenția represivă a imperiilor învecinate. Zecile de mii de oameni participante la adunările de la Blaj, miile și zecile de mii de oameni de la Islaz și București, la 9 și 11 iunie, iar apoi fidela slujire a cauzei revoluționare de către mase în adunările de pe Cîmpul libertății de la Filaret sau mai ales în ceasurile grele ale represiunii din septembrie 1848, dăruirea pînă la jertfa supremă a miilor de țărani transilvani, a moților în primul rînd, demonstrează fără putință de tăgadă caracterul de masă al revoluției, faptul că la temeiul ei a stat într-un nestăvilit elan *o națiune* — acum deplin cristalizată — în ansamblul ei.

În 1848—1849, mai mult ca oricînd pînă atunci, poporul român a făcut „școala revoluției", a învățat să cunoască dimensiunile propriilor sale forțe și valoarea luptei revoluționare ca promotor principal al progresului. Dar revoluția a însemnat totodată conștientizarea națiunii, propaganda revoluționară dovedindu-se deosebit de eficientă, mai ales în Țara Românească. „Țara — scria în decembrie 1848 Nicolae Bălcescu—

[10] N. Bălcescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 277.

[11] Vezi G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă", București, 1963, vol. III.

[12] Vezi Dan Berindei, *Unité, modernisation et indépendance dans le processus de constitution de la Roumanie moderne (jusqu'en 1849)*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, București, 1975, vol. V, p. 121 140.

www.dacoromanica.ro

e gata și credincioasă revoluției. Grație fie propagandei ce se făcu prin comisari! Din revoluție numai atîta ne-a rămas și e mult" [13]. Starea de „revoluționare" s-a menținut și după intervențiile represive din afară; dar și atunci cînd prin forță s-a pus capăt pentru un timp liberei desfășurări a luptei de eliberare, ceea ce a rămas a fost noua viziune politică pe care au dobîndit-o nu numai păturile mijlocii, ci poporul în ansamblul său, noul orizont pe care națiunea l-a căpătat și care va înlesni în perioada următoare ori de cîte ori împrejurările vor fi favorabile să se treacă la concretizarea programului de constituire a noii Românii.

Programul revoluției, căci putem vorbi de un program-sinteză pe care-l putem reconstitui cu înlesnire din lectura programelor provinciale succesive, a strîns într-un tot coherent problemele cu care se găsea confruntat poporul român în ansamblul său, le-a sistematizat și totodată a trasat căile lor de rezolvare, în așa fel încît statul modern, unitar și independent român să poată ființa [14]. Programul revoluționar românesc a evidențiat atît încadrarea europeană a revoluției din țările române, cît și specificitatea ei. Suprimarea rangurilor și privilegiilor, egalitatea, libertățile publice, garda națională, forma de stat a unei monarhii constituționale sau chiar a unei republici „camuflate", o nouă repartiție fiscală între clase au reprezentat obiective generale constatate și în cadrul altor procese revoluționare europene. Alte probleme și obiective reflectau însă situația Europei centrale și de sud-est, dominînd printre acestea problema agrară — imperioasă necesitate a desființării relațiilor feudale în agricultură și a împroprietăririi țăranilor [15] —, dar ridicîndu-se și problemele legate de procesul modernizării administrației, justiției, culturii și mai ales învățămîntului, după cum problema secularizării reprezenta o cerință specifică Principatelor, unde un sfert din teritoriul național ajunsese a fi înstrăinat. Puține dintre obiectivele revoluției au putut găsi o imediată și mai ales statornică rezolvare în timpul revoluției, dar programul n-a mai putut fi înlăturat și următoarele etape ale istoriei naționale au concretizat succesiv și ireversibil stipulațiile programului de eliberare socială și națională din 1848, unitatea și independența înscriindu-se firesc, în această ultimă privință, ca cele mai de seamă și mai spectaculoase materializări ale năzuințelor pașoptiste.

Revoluția română nu s-a putut desfășura unitar, ci mai ales regional și succesiv și totuși analiza faptelor și evenimentelor dezvăluie că în revoluție obiectivele unității naționale au căpătat valențe neîntîlnite pînă atunci, ceea ce ne îndrituiește a susține existența revoluției *române*, *unitară* în ciuda aparențelor unor împrejurări sau desfășurări provinciale. Trasînd obiectivele mișcării de eliberare, Bălcescu spusese răspicat în cuvîntul rostit de el la 1 ianuarie 1847 (c.n.) în fața Societății Studenților Români de la Paris: „Ținta noastră, domnilor, socotesc că nu poate fi alta decît *Unitatea națională a românilor*. Unitate mai întîi în idei și simtimente,

---

[13] N. Bălcescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 120.

[14] Pentru program: Dan Berindei, *Programul intern al revoluției române din 1848–1849*, în *Revoluția de la 1848 în țările române*, București, 1974, p. 35–57; Idem, *Programul extern al revoluției române de la 1848*, în „Revista Română de Studii Internaționale", VII, (1973), nr. 2, p. 55–60.

[15] Vezi Apostol Stan, *Le problème agraire pendant la révolution de 1848 en Valachie*, Bucarest, 1971.

www.dacoromanica.ro

care să aducă apoi cu vremea unitatea politică". „Un trup politic, o națiie românească, un stat de șapte milioane de români" (cifră care însuma, potrivit opiniei cărturarului istoric, pe toți români din acea vreme) și „o reformare socială a românilor, bazată pe sfintele principii ale dreptății și ale egalității" [16] urmau să reprezinte țelul străduințelor, care trebuiau să ducă la constituirea unei Românii unitare, Bălcescu subliniind deci strînsa corelare ce trebuia făcută între lupta pentru unitate și cea pentru reforma social-politică, pentru înlăturarea racilelor societății din acea vreme, a însăși orînduirii feudale.

În ideologie și prevederi programatice, în articole de presă, în corespondența fruntașilor revoluționari și în acțiunile lor concrete, în fluxul și refluxul revoluționar al românilor dintr-o țară românească în alta, potrivit împrejurărilor și necesităților concrete, totul a demonstrat apoi, în vremea evenimentelor revoluționare, forța pe care o căpătase ideia fundamentală a unității în procesele în curs de desfășurare. „Noi vrem să ne unim cu Țara!" strigaseră zecile de mii de iobagi transilvani pe cîmpia Blajului [17], iar pentru tinerii patrioți aflați în primele rînduri ale luptătorilor revoluționari gîndul unității s-a afirmat stăruitor. Russo scria lui Bălcescu felicitîndu-l pentru izbînda revoluției în Țara Românească și descriindu-i entuziast viitorul națiunii : „Un mare popor, avînd ca baricadă o mare, două fluvii, numite Dunăre și Istru (sic !) ca cingătoare, sînge roman în vine, și nu o Moldovă cu fiicele sale, o Transilvanie sau Banat, ci *o țară românească* cu o mare capitală care se va numi Roma, dacă vrei, cu mari piețe numite Piața Poporului, Piața Traiană, Piața lui Ștefan, Piața lui Mihai, Piața Moldovei, Piața Banatului, Piața Ardealului ! ș-apoi forță, fericire, măreție, glorie ! Ferice de nepoții noștri ! și noi fericiți de a fi putut contribui, bine sau rău, mult sau puțin, la acest lucru !" [18]. Tînărul transilvan Constantin Roman, comisar al revoluției muntene, scria, la rîndul său, neînfricat, lui A. G. Golescu-Negru — care și el pleda pentru „o frăție secretă și grandioasă, care să se întindă peste toate părțile Românimei" cu centrul la București [19]— : „Toți ne strigă că voim să formăm o Dacie, pentru ce să mai ascundem pisica în sac?" [20]

Unitatea statală nu s-a putut înfăptui în timpul revoluției. Ar fi fost practic și foarte greu de realizat, avînd în vedere atît greutățile ce avea de înfruntat revoluția înseși cît, mai ales, ținînd seama că trei mari state supuneau influenței, sau dominației lor directe, milioanele de români ai epocii, stăvilind totodată firească lor tendință de strîngere laolaltă. Dar, cu toate acestea, solidaritatea românilor a fost evidentă și moștenirea revoluției a fost *a tuturor* și unitatea a devenit firesc, în etapele istorice următoare, pînă la desăvîrșirea ei pe plan statal, în 1918, o lozincă ardentă, „cheia" care trebuie să deschidă porțile progresului nestăvilit al națiunii, condiția *sine qua non* fără împlinirea căreia nu ar fi putut fi concretizat multilateralul program de reformă a cărui împlinire urma să

[16] N. Bălcescu, *op. cit.*, vol. I, p. 177—178.

[17] *Ibidem*, vol. II, p. 115.

[18] Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, București, 1982, vol. II, p. 789, 790—791.

[19] *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902, vol. II, p. 616.

[20] *Ibidem*, p. 137.

www.dacoromanica.ro

asigure alinierea poporului român în preajma naţiunilor înaintate ale lumii.

Revoluţia din 1848—1849 mai are o deosebită importanţă în istoria naţiunii şi prin aceea că în timpul ei a putut fiinţa în Ţara Românească un *regim revoluţionar*. Acesta a căutat să reprezinte „în mic" viitorul stat modern al românilor. Cel puţin în parte, programul de la Islaz a fost concretizat timp de peste trei luni şi autorităţile revoluţionare au acţionat într-un nou spirit. Cu toate limitele sale, cu toate şovăirile moderaţilor, este evident că între regimul Regulamentului organic şi acest regim al revoluţiei a existat o „prăpastie", în primul rînd prin reaşezarea „ordinei sociale", prin atenţia care s-a dat unor clase ori categorii sociale pînă atunci considerate periferice sau chiar inexistente din punct de vedere politic. Nu trebuie uitat că Obşteştile Adunări ale perioadei regulamentare aveau o compoziţie exclusiv boierească şi că majoritatea în sînul lor era asigurată prin lege marei boierimi! Replica revoluţiei a fost categorică. În Comisia proprietăţii s-a instituit paritatea între ţărani şi stăpînii de moşii, iar în ceea ce priveşte alegerea Constituantei, a cărei convocare a fost împiedicată doar de precipitarea evenimentelor şi de represiune, dacă votul universal nu fusese acceptat, în mod direct, cel puţin indirect el urma să stea la temeiul noului sistem electoral, al „votului îndoit", iar aleşi urmau a fi „toţi românii de la vîrsta de 25 de ani în sus, fără condiţie de domiciliu, din orice parte a ţării" [21]. Pe toate planurile s-a căutat să se asigure formarea unui stat modern.

Importantă a mai fost în 1848—1849 pentru viitorul naţiunii şi capacitatea militară pe care legiunile românilor transilvani au demonstrat-o pe cîmpul de luptă, şi care, ca şi înfruntarea inegală de la 13 septembrie, au demonstrat, în primul rînd românilor înşişi, că erau capabili să apere România viitoare şi, în ceea ce priveşte Transilvania, au afirmat „naţiunea tolerată" ca o realitate peste care nu putea trece.

Ca nucleu al viitorului stat român, Ţara Românească a desfăşurat, în timpul regimului revoluţionar, pe planul relaţiilor externe, acţiuni care stau la baza constituirii activităţii diplomatice moderne româneşti. Din cele dintîi zile ale instaurării noului regim activitatea externă a figurat în centrul atenţiei conducerii revoluţiei [22]. Deşi nemărturisit făţiş — deoarece acest lucru n-ar fi fost posibil — unul dintre obiectivele principale ale revoluţiei a fost cucerirea independenţei. În funcţie de acest obiectiv, acţiunile de politică externă au suferit esenţiale transformări faţă de perioada anterioară. Problemei apărării deplinei autonomii i s-a acordat o deosebită însemnătate, dîndu-i-se — pe cît se putea — un sens apropiat de cel al independenţei. În proclamaţia de la Islaz, chiar în cel dintîi aliniat, se enunţa principiul că poporul român „îşi cunoaşte dreptul său de suveran" şi nu era amintită supunerea faţă de Imperiul otoman [23]. La 13/25 iunie, în calitatea sa de „ministru al treburilor din afară", N. Bălcescu scria consulilor străini comunicîndu-le în mod oficial cele ce se petrecuseră şi amintind de „dreptul de administraţie externă independentă" al Ţării Româneşti. Deosebit de limpede a ştiut să formuleze şi Florian

[21] *Ibidem*, p. 498.

[22] Vezi detalii în Dan Berindei, *Din începuturile diplomaţiei româneşti moderne*, Bucureşti, 1965, p. 33 şi urm.

[23] *Anul 1848 în Principatele Române*, Bucureşti, 1902, vol. I, p. 490—501.

www.dacoromanica.ro

Aaron linia politică pe care o urmau revoluționarii. „Administrația națională dinlăuntru a țării, după cum o cuprind tratatele — scria el — nu va mai fi o vorbă goală. Noi sîntem emancipați și ne vom bucura de aci înainte de toate drepturile de care sîntem vrednici" [24]. Măsurile adoptate de Guvernul Provizoriu, au indicat, dealtfel, de la început, că acesta înțelegea să traducă în practică principiile formulate în proclamație privind stricta autonomie și chiar să pregătească dobîndirea independenței depline. Proclamarea programului constituțional, desființarea în fapt a dreptului de investitură al Porții și exercitarea directă a puterii de stat de către Guvernul Provizoriu, instituirea steagului național—simbol al suveranității — au fost tot atîtea manifestări fățișe în sensul menționat. Este semnificativ și faptul că orice intervenție externă a fost calificată de revoluționari drept *invazie*, chiar dacă ea ar fi fost efectuată de puterea suzerană, după cum merită să fie subliniat faptul că cei mai înaintați conducători ai revoluției considerau firească lupta armată cu oștirea invadatoare otomană, în vederea dobîndirii independenței.

Activitatea de politică externă n-a mai fost subsumată puterii suzerane și cu atît mai puțin celei protectoare. Vechii Postelnicii, sau apoi Secretariatului de Stat din perioada regulamentară i s-a dat noua titulatură — europeană și independentă ! — de „Minister al treburilor din afară". Au fost făcute și tentative pentru relații directe cu statele Europei prin trimiterea de agenți și încă de la 13/25 iunie adresîndu-se agenților consulari acreditați la București Bălcescu a folosit un limbaj menit a crea ideia *egalității* statului muntean cu statele suverane europene și pe aceeași linie s-a situat în perioada următoare succesorul său, Ioan Voinescu II.

Semnificative au fost și negocierile româno-otomane, întemeiate din partea Țării Românești nu numai pe o poziție de dîrzenie și de riguroasă apărare a drepturilor internaționale ale țării, dar și pe sprijinul națiunii. Acum a fost inaugurată metoda diplomatică de a se da temei acțiunilor oficiale prin manifestații populare. În luna iulie, cîmpul Libertății de la Filaret a devenit o tabără de acțiune eficientă în apărarea acțiunilor externe ale Guvernului Provizoriu. Zeci de mii de oameni sancționau în mari adunări populare actele și poziția conducerii revoluției, dînd acesteia un caracter național, ceea ce explică în bună măsură și cesiunile pe care reprezentantul Porții Otomane le-a și făcut spre sfîrșitul aceleeași luni.

Deși la Constantinopol, prin presiunile diplomației țariste, negocierile româno-otomane n-au putut lua cursul lor firesc, conducerea revoluției n-a înțeles să abdice de la pozițiile pe care se situase în domeniul acțiunilor externe nici în ultimele ei săptămîni de liberă ființare. În primele zile din septembrie, Locotenența Domnească dădea un amplu răspuns circulării guvernului rus din 19/31 iulie și presa revoluționară publica o serie de materiale privind politica externă și poziția internațională a regimului revoluționar din Țara Românească. Un articol din „Poporul Suveran" — periodic unde în luna august fusese publicat studiul *Drepturile românilor către Înalta Poartă* — punea în fața Imperiului otoman perspectivele unei insurecții generale a Orientului [25], iar la 6/18 septembrie arderea Regulamentului Organic și a Arhondologiei a constituit o

[24] *Ibidem*, p. 540—541.
[25] *Ibidem*, vol. IV, p. 196.

www.dacoromanica.ro

manifestație menită a arăta Europei profundul atașament al poporului român față de revoluție și ura sa față de instituțiile regulamentare. Ca și articolele din presă și această manifestație se încadra prin semnificație nu numai unor acțiuni interne, ci avea și menirea unei afirmări externe și aceeași semnificație a avut-o și încercarea lui Gheorghe Magheru de a organiza rezistența armată din Oltenia.

Acțiunile desfășurate pe plan extern de regimul revoluționar din Țara Românească au îmbrățișat dintr-un început cauza națiunii române *în ansamblul ei*, depășind aria statului muntean. Prin aceste acțiuni au fost puse bazele diplomației românești moderne unitare, care a avut în vedere pe românii *de pretutindeni*. Ele s-au bazat pe înalte principii de morală politică. „Principiul nostru politic — scria Nicolae Bălcescu este simplu : respectul, recunoașterea, egalitatea și solidaritatea naționalităților" [26]. Ideia respectului reciproc o regăsim, dealtfel, plastic exprimată și de moldoveanul Kogălniceanu în *Dorințele partidei naționale în Moldova*. „Înainte de toate — sublinia el — moldovenii protestă despre nestrămutata lor hotărîre de a nu lovi drepturile cuiva ; însă voiesc asemenea ca și alții să nu le jicnească drepturile ce le au înființate și închizășuite de sute de ani..." [27]. Neamestecul nu însemna însă o izolare și de acea poetul revoluționar muntean Dimitrie Bolintineanu scria cîndva : „cea dintîi datorie a națiunilor, a uneia față de alta, aceea care le-ar înțelege pe toate, este datoria care le prescrie a se iubi și de a se ajuta unele pe altele"[28].

Revoluția română a fost înăbușită prin intervențiile represive din afară ale imperiilor limitrofe. În Principate armatele otomane și țariste au reinscăunat încă din 1848 regimul Regulamentului Organic, iar în provinciile locuite de români în Imperiul habsburgic, absolutismul a fost reinstaurat spre sfîrșitul verii 1849, prin acțiunea combinată a armatelor contrarevoluționare habsburgice și țariste. Dar în istoria României revoluția din 1848—1849 a constituit și continuă să constituie un moment de afirmare biruitoare a poporului. Răscolind masele, care au slujit cu nețărmurit devotament cauza ei, revoluția a evidențiat existența tuturor condițiilor pentru trecerea la o nouă orînduire, la un nou sistem social-economic. Zecile de mii de oameni înregimentați sub steagul revoluționar au dezvăluit forța pe care o avea poporul. De aceea, reprimarea revoluției n-a însemnat pentru reacțiune decît un trecător succes. Puternica adeziune și participare a maselor a arătat că pînă la urmă forțele *noului* trebuiau să învingă.

Revoluția română din 1848—1849 a demonstrat vitalitatea și energia națiunii române acum deplin constituită. Pe plan intern revoluția a dat o grea lovitură feudalismului, iar pe plan internațional a pus cu acuitate în fața Europei *problema românească* și a demonstrat cercurilor democratice din întreaga Europă necesitatea de a se da tot sprijinul pentru constituirea unui stat modern și unitar românesc. Un proces istoric fusese declanșat, el corespundea însăși sensului de evoluție al istoriei și deci nu mai putea fi stăvilit. Nici o putere din lume nu putea face ca năzuințele revoluționarilor și obiectivele revoluției române din 1848 să nu-și găsească într-un viitor mai apropiat sau ceva mai îndepărtat, împlinirea.

[26] N. Bălcescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 316.
[27] *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1903, vol. IV, p. 92.
[28] D. Bolintineanu, *Cartea poporului român*, [illegible] 1869, p. 11.

www.dacoromanica.ro

Dealtfel, evenimentele hotărîtoare care au urmat în cursul a șapte decenii au demonstrat că programul și obiectivele revoluției națiunii române de la mijlocul veacului al XIX-lea fuseseră realiste.

Procesul de constituire a României moderne s-a desfășurat sub semnul revoluției din 1848 și a reprezentat în fapt o treptată traducere în viață a programului revoluționar. Acest lucru a făcut ca însăși revoluției să i se acorde un loc aparte în Panteonul național, ea marcînd începutul procesului istoric sus-menționat. De ea sînt indisolubil legate unitatea statală, modernizarea și independența României.

Unirea Principatelor s-a impus pe primul plan în cursul deceniului următor revoluției ca obiectiv dominant al națiunii. Dubla alegere și mai înainte puternica manifestare de solidaritate națională a Adunărilor ad-hoc au reflectat traducerea în viață a uneia din prevederile programatice ale revoluției și totodată au marcat prin această prima mare biruință postumă a acesteia. Dar constituirea statului național a însemnat și inaugurarea unei *ere a reformelor*. Întemeindu-se în largă măsură pe prevederile programatice ale revoluției, făuritorii statului național au concretizat reformele menite a face din România un stat modern și aproape fiecare dintre acestea a însemnat totodată și o izbîndă a revoluției din 1848. Rînd pe rînd, stipulațiile programului revoluționar au fost transformate în realități istorice ireversibile, reformele fiind încununate prin legea rurală din august 1864 în temeiul căreia articolul 13 al revoluției pașoptiste a fost tradus în viață. Trei decenii după ce revoluționarii moldoveni exprimaseră la Brașov, în mai 1848, dezideratul lor ardent pentru realizarea Unirii Principatelor în cadrele unui stat independent, *neatîrnarea României* avea să se afirme biruitoare împlinind năzuințe seculare, iar gîndurile din vara anului 1848 ale lui Dimitrie Golescu privind *desăvîrșirea unificării statale* a națiunii s-au văzut pe deplin materializate în anul 1918, cînd poporul român s-a putut strînge în unice hotare.

Revoluția din 1848—1849 a însoțit necontenit și însoțește pașii națiunii. România socialistă i-a acordat legitimă cinstire, jertfele pașoptiștilor stînd și la temeiul cuceririlor zilelor noastre. „... De fapt, se poate spune că revoluția începută în 1848 — arăta, în numele partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele țării — a continuat să se desfășoare sub diferite forme, găsindu-și expresie în realizarea unirii Principatelor, în înfăptuirea reformelor sociale ulterioare, în toate transformările și mișcările revoluționare care au avut loc în țările românești, apoi în România, pînă la revoluția socialistă" [29]. Moment important al istoriei patriei, revoluția din 1848—1849 se afirmă prestigios în cartea de aur a trecutului poporului român.

LA PLACE DE LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE 1848—1849 DANS L'HISTOIRE DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

La révolution de 1848 occupe une place de premier plan dans l'histoire de la Roumanie. Elle ne représente pas un phénomène d'importation, quoiqu'elle appartient aussi à la révolution européenne du „prin-

[29] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, București, 1973, vol. 8, p. 398—399.

www.dacoromanica.ro

temps des peuples". Les jeunes patriotes roumains qui furent ses dirigeants subirent les influences des cercles démocratiques de l'époque, mais ils forgèrent toutefois un programme révolutionnaire qui correspondait, tout en s'intégrant au processus général, en premier lieu aux réalités roumaines. On peut même parler d'un modèle roumain de la révolution quarant 'huitarde tout comme on peut parler d'un modèle français, d'un modèle allemand, d'un modèle italien etc. Par ailleurs, les antécédents révolutionnaires — et surtout la révolution de 1821 et le mouvement révolutionnaire de 1840 en Valachie — attestent un climat d'effervescence roumain antérieur qui engendra la révolution. Celle-ci démontra la force des masses participantes et elle a représenté une vraie „école" pour le peuple en affirmant la lutte révolutionnaire en tant que première promotrice du progrès. Les masses populaires acquirent un nouvel horizon politique, ce qui sera de toute importance pendant la période de constitution de la Roumanie moderne. En ce qui concerne le programme de la révolution celui-ci se présente d'un côté comme un programme appartenant à la révolution européenne — mais cependant étant en premier lieu l'expression de la révolution roumaine — et d'un autre comme un programme unitaire de tous les Roumains. Par ailleurs, un des traits caractéristiques de la révolution roumaine de 1848, qui se déroula succesivement dans les différentes provinces de la Roumanie de l'avenir, soumises aux influences ou aux dominations étrangères, fut qu'elle accusa cependant des traits unitaires accentués. Ceux-ci peuvent être constatés dans l'idéologie et le programme, dans les manifestations des masses, dans les articles des journaux ou dans la correspondance des dirigeants révolutionnaires. Ce n'est donc pas par hasard que l'unité devint pendant la période historique ultérieure la *conditio sine qua non* de l'affirmation historique des Roumains. Important est aussi le fait qu'en Valachie se constitua un régime révolutionnaire qui oeuvra pendant plus de trois mois. Ce fut un noyau d'Etat roumain moderne. L'activité de politique extérieure représente un autre aspect important de la révolution roumaine de 1848. L'autonomie, mais en perspective aussi l'indépendance, les tendances d'assurer un régime d'égalité avec les Etats européns souverains, le recours aux manifestations des masses à l'appui des actes de politique extérieure, ainsi que la défense des intérêts de la nation toute entière, de tout le territoire roumain constituèrent les traits dominants de cette politique extérieure de la révolution qui proclama aussi une attitude de respect réciproque envers toutes les nations. La révolution de 1848 fut réprimée par les interventions militaires des empires voisins, mais cependant son programme se réalisa succesivement pendant les étapes historiques suivantes. L'Union des Principautés et la formation de l'Etat roumain moderne, l'indépendance de la Roumanie, le parachèvement de son unité étatique en 1918 et aussi le processus plus récent de l'affirmation de la Roumanie socialiste ont leurs racines dans la révolution d'il y a 135 années, moment marquant de l'histoire nationale.

www.dacoromanica.ro

PARTICIPAREA ROMÂNILOR BIHORENI LA EVENIMENTELE REVOLUȚIONARE DIN ANII 1848—1849

DE

VIOREL FAUR

Cunoașterea evenimentelor din Crișana în anii 1848 — 1849, constituie o cerință științifică parțial rezolvată, deoarece nu au fost reconstituite încă toate aspectele importante ale participării localnicilor la revoluție, existînd pînă nu de mult chiar o interpretare unilaterală a acestor realități, în sensul că nefiind studiate unele fonduri arhivistice — se acreditase, nejustificat, ideea că se poate vorbi numai de manifestări cu *caracter social*, cele *politice* apărînd doar la finele revoluției. Această ipoteză a fost anulată de noile investigații, care au adus un semnificativ spor informativ, modificîndu-se totodată imaginea pe care o aveau unii cercetători despre acțiunile românilor din această parte a țării în timpul frămîntărilor revoluționare, care sînt o componentă de neignorat a revoluției române de la mijlocul veacului trecut.

Nu este lipsit de interes să formulăm cîteva considerații în legătură cu preocupările istoriografice avînd ca obiect împrejurările revoluționare bihorene din anii 1848 — 1849, a căror evoluție atestă și modul cum s-a ajuns la o înțelegere mai adecvată a lor, continuîndu-se extinderea informației și aprofundîndu-se explicitarea faptelor și a atitudinilor. Cel dintîi istoric român care s-a interesat de evenimentele petrecute în Bihor în timpul revoluției a fost Alexandru Papiu Ilarian, care intenționa să le prezinte cît mai adecvat în cartea sa *Istoria românilor din Dacia Superioară* (Viena, 1852), tomul al II-lea, consacrat reconstituirii întîmplărilor ce au avut loc pînă la 3 15 mai 1848. Neavînd posibilitatea de a efectua cercetări în arhivele bihorene, unele îi erau practic inaccesibile, Al. P. Ilarian a luat contactul cu persoane pe care le-a cunoscut sau față de care nutrea un respect justificat. Încercările sale de a obține, prin intermediar, informațiile necesare relevă dorința istoricului de a-i cuprinde și pe românii crișeni, în lucrarea pe care o pregătea, ca participanți la revoluție, alături de conaționalii lor din Imperiul habsburgic. De altfel, Al. P. Ilarian primea un sfat util în această direcție de la Simion Bărnuțiu, care îi scria din Pavia, la 31 decembrie 1852, următoarele : transmite-i lui At. Șandor „ca să le spună crișanilor, cîndu-i va fi (la) îndemînă, că ești togma de același cuget cu crișanii, ca să le însemnezi în *Istorie* și faptele e (și) suferințelor ca și ale altor români, și că scriind *Istoria* nu faci nici o destințiune între români dacă sunt cîmpani au maramurășani, crișani, mureșani au tîrnăveni etc."[1].

[1] Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, II, Edit. Dacia, Cluj, 1972, p. 39.

www.dacoromanica.ro

Mai întîi, Al. P. Ilarian a luat contactul, prin corespondenţă, cu I. Cristian (preot în Leta Mare) — pe care, probabil, îl cunoscuse în timpul revoluţiei —, solicitîndu-i ajutorul în ce priveşte adunarea de date arhivistice, deoarece acesta se putea deplasa la Oradea. La 19 decembrie 1850, I. Cristian îl asigura că referitor la „lucrul...încredinţat, încît mă vor lăsa împrejurările, voi face destul. Şi mai ales, frate, în privinţa sinodului (episcopesc de la Oradea, din anul 1848 —n.n.) voi fi doară şi prea larg. Am cuget de a însemna evenimentele evenite din Bihariu: 1. *mişcările naţionale*; 2. *bisericeşti*; 3. *politiceşti*....Toate cîte voi însemna voi scrie după documente nerefutabile...Înainte îţi spui că eu pe nimene voi cruţa, dar nici voi strica onoarea altuia minţind, sau pre oarecine să-l laud pe nedrept. *Eu voi fi nepărtinitoriu*; *pe cum sunt faptele făcute, voi să fie şi scrise*. Lucrul acesta, pentru mine gigantic şi în multă osteneală stătătoriu, mie-mi va răpi mult timp, însă fericit mă voi ţine atunci *cînd pe altariul naţiunei mele voi putea ceva pune, neaşteptînd nici una răsplată*" [2] (subl. ns.). Acest angajament avea deci o motivaţie patriotică şi accentua asupra obiectivităţii, problemă de o importanţă deosebită pentru reflectarea veridică a evenimentelor în interpretarea istoricului. Precizările lui I. Cristian vizau, neîndoielnic, poziţia unor clerici de la curtea lui Vasile Erdeli, care erau solidari cu prelatul în intenţia sa de a evita explicitarea unor gesturi şi fapte discutabile comise de el în anul 1848, care aveau însă o cauză, desigur explicabilă, însă nu încerca nimeni să o descifreze, orientarea tuturor fiind concentrată asupra întîmplărilor decisive, a luptei unite a românilor transilvăneni împotriva limitării libertăţii lor şi pentru obţinerea de drepturi reale, nu numai de promisiuni şi declaraţii propangandistice.

Conform intenţiei sale, I. Cristian s-a deplasat, în aceeaşi lună, în Oradea „ca să ce(a)r(ă) *Protocolul* sinodului de la aceia cari au fost notarii sinodului, însă nu-l putui căpăta, că au zis unii că nu-l au, alţii că îi împroşcat printre scrisori, însă dacă-l vor afla, mi-l vor trimite. Însă pînă în zioa de astăzi tot aştept, şi fără nici un rezultat. Eu, doară, neştiind cursul sinodului şi determinaţiunile, nu putui începe nimica să scriu ....Ce s-au întîmplat după sinod *le am însemnate*, şi aşa nu-mi lipseşte numai finisitate şi completate cu descrierea sinodului" [3]. Din perspectiva timpului, sinodul amintit a constituit doar un moment, încă neclar, al evenimentelor din Bihor, celelalte trebuind să beneficieze de o atenţie cel puţin identică.

Stăruinţa lui Al. P. Ilarian de a obţine totuşi date despre crişeni se constată şi în relaţiile pe care le are cu alţi locuitori. Alexandru Roman, profesor de limba şi literatura română la gimnaziul premonstratens din Oradea, precum şi conducătorul Societăţii de lectură, a fost de asemenea rugat să culeagă informaţii exacte, mai ales că el a participat la evenimente, fiind traducător — în calitatea sa de profesor de limba română (1848) la Liceul „Samuil Vulcan" din Beiuş — pe lîngă comandantul de brigadă Iozsef Simonffy, stabilit la Vaşcău, de unde a corespondat cu Avram Iancu. La 19 august 1851, Al. Roman îi făcea cunoscut că „starea lucrurilor...pe la noi, şi unele date de pe acel timp..., ţi le voi împărtăşi

[2] *Ibidem*, p. 120.
[3] *Ibidem*, p. 122.

www.dacoromanica.ro

mai tîrziu; acum sîm(sînt) foarte cuprins (adică ocupat—n.n.) "[4]. Cel de-al doilea răspuns epistolar este mai edificator: „La provocațiunea ca să-ți trimit niște date de sub revoluțiunea maghiară, atingătoarie mai vîrtos de părțile noastre, numai în feriele (vacanțele) mai de aproape putui face destul, țesînd una *Reprivire scurtă la lupta avută între r. și m. sub decursul răscoalei din a. 1848/9*, și-i alăturasem acum și documintele, însă aliquis invitus deorum filius dintre juriștii români de aici fiind la mine adunați..., le ca mai duse, încît acum sînt astrîns a le culege de nou în bureaul procuratoriului de stat, carele e un mare amic al r-lor. Deloc ce voi încheia lucrul, ți-l și trămit" [5], ceea ce nu s-a întîmplat, astfel că Al. P. Ilarian a fost nevoit să apeleze și la studentul Iacob Brîndușan, care scria (în 24 octombrie 1852) la rîndul său: „Încă tot nu-ți voi rămînea detoriu cu promisiunea-mi de an pentru cîteva date" [6]. N-a reușit nici el să se țină de cuvînt.

Cu toate bunele sale intenții, de a ajunge în posesia unui material documentar corespunzător, pentru a-i include și pe românii crișeni în cartea despre revoluție, Al. P. Ilarian a fost obligat să se rezume la informații sumare, să consemneze doar unele fapte ale acestora. Ca atare, prima încercare de analiză și prezentare a modului cum au decurs evenimentele revoluționare în Crișana nu și-a atins scopul, rămînînd ca cercetarea ulterioară să împlinească o asemenea cerință istoriografică. Abia în ultimii ani s-au făcut progrese evidente în cunoașterea prezenței populației românești în frămîntările pașoptiste [7], realizîndu-se pași însemnați în ce privește înțelegerea și reactualizarea semnificațiilor reale ale acestora. Prin lucrarea de față continuăm investigația, aducînd în actualitate alte documente, care reliefează contribuția bihorenilor la lupta comună a românilor de dincoace de Carpați, hotărîrea lor de a beneficia de libertățile proclamate de revoluție.

Deși s-au făcut referiri la revendicările tinerimii române orădene, cuprinse în *Proclamația din 9 mai 1848* — difuzată ca foaie volantă [8], tipărită cu caractere elegante și în chenar —, textul integral al documentului nu a fost studiat cu deplină atenție, apelîndu-se numai la ceea ce a apărut în *Organul național* din 26 mai 1848. Partea inițială a proclamației, un veritabil preambul și o solidă motivație la revendicările tineretului, conține idei specifice momentului și dezvăluie starea de spirit a studenților, elevilor și a altor tineri români din Oradea, care își exprimau deschis entuziasmul și dorința de a milita pentru deșteptarea populației

[4] *Ibidem*, p. 306.
[5] *Ibidem*, p. 310.
[6] *Ibidem*, p. 115.
[7] Mihail Dan, Viorel Faur, *Solidari cu Iancu*, în „Familia", 1971, nr. 11, p. 16; Teodor Pavel, *Nicolae Jiga în frămîntările revoluționare din 1848—1849 pentru învățămînt românesc în Crișana*, în *Nicolae Jiga*, Oradea 1972, p. 28—40; Viorel Faur, Ioan Golban, *Momente din activitatea politică a lui Emanuil Gojdu*, în *Emanuil Gojdu*, Oradea, 1972, p. 35—37; Teodor Pavel, *Lupta pentru învățămîntul național românesc în părțile nord-vestice ale Transilvaniei în anii 1848—1851*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", Cluj, 1972, p. 145—167; Viorel Faur, *Aspecte ale desfășurării evenimentelor revoluționare din anii 1848—1849 în Oradea*, în „Familia", 1978, nr. 6, p. 11; Idem, *Societatea de lectură din Oradea, 1852—1875*, Edit. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 1978, p. 25—37.
[8] Un exemplar original, bine păstrat, se află în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, *Mss. rom. 1059*, f. 1—2.

www.dacoromanica.ro

românești, atragerea ei la lupta pentru introducerea principiilor proclamate de revoluție în viața socială și politică, trecîndu-se astfel de la idei la fapte, cele mai sigure mijloace de validare a spiritului revoluționar pașoptist. În document se întîlnesc convingeri filosofice inspirate din teoria dreptului natural, dar mai ales din dreptul popoarelor la libertate, egalitate și fraternitate, intens vehiculate de revoluționarii pașoptiști.

Autorii documentului se adresau în termeni expliciți națiunii căreia îi aparțineau, pentru a fi solidară cu ei în acțiunea de a-i asigura progresul: „Românilor! Cînd au venit tempul, carele (pe) toate națiunile le pune...să vadă ce voește și ce poate tot insa și pentru sine, noi ramii(i) cei teneri a(i) marelui arbore de român, strigăm către voi toți, cari vă țineți de aceasta, dați manu cu noi, să facem ce ne e datorința pentru înflorirea și bunăstarea lui!"[9]. Interesantă este, desigur, și formularea referitoare la capacitatea de conservare a naționalității, mai concret a celei române: „*Sentiul de naciunalitate așa e de puternic, (în)cît nici terorismi(i) tiranilor, nici politicele drăcești înțesute a(le) despoților, nu-l pot învinge* (subl. ns.); de aci videm că naciunile, deși în asuprire, (î)și țin ez(i)stența lor, -...că odată era să și ajungă timpul lor, să înflorească. *Așa se întîmplă cu noi* -...acuma, ajungîndu-ne timpul, era să lucrăm, și să înflorim. Acuma e timpu(l) în care toată lume(a) ferbe, ca să poată eși din forma- și din ante, toți pășesc în ante cu pași gigantici, a-i cugeta că și aducerea aminte voesc a o surupa, numai să nu-și poată închipui amăreala trecutului. *Și noi, de căutăm trecutul, vindem durerile noastre naționale întinse peste el ca o negură*; de căutăm prezentul, videm în jurul nostru minuni, înviu popoarele cele moarte, se deșteaptă minte(a) ce(a) pînă acum, degerată și prinsă!". Revoluția era, așadar, un fenomen declanșator de energii, punînd în evidență forța popoarelor de a scutura lanțurile feudale, de a înlătura consecințele unor vremi depășite și în care destinul omului și al națiunilor depindea nu de voința acestora, ci de instrumente politice anacronice, de clasa stăpînilor și acoliții ei. Revoluția, care cuprinsese majoritatea țărilor Europei, izbucnise și pe teritoriul țărilor române, de aceea tineretul orădean se simte dator să-i cheme pe români sub faldurile acesteia: „În împrejurări d-aceste ce să facem noi, români(i)? N-am pauzat destul, să mai rămînem? Nu! nu! de sunteți voi romani, de sunteți voi nepoți(i) acelor mari părinți, pre cari ei mira universul, voi atunci înțelegeți cuvîntul timpului, și știți că cel ce nu lucrează acum, nu e demn (vrednic) să vieze! videm noi cum ferbe sîngele cel nobil în voi, videm brațele voastre ridicate spre a sfărîma ferele ori cărui tiran, videm peptul vostru înfipt oricărei greutăți spre a putea înainta acum. *Sus dară! bată inima voastră spre fericire-vă, mintea și toate cugetele voastre fie incitate la naționalitate(a) voastră, sufletul vostru nu cuprindă alt decît ce e libertate!* (subl. ns.) Înțelegeți...cuvîntul timpului, ca nu pre urmă să (se) aducă asupra voastră judecata de „nepăsători", ce nu cuvine cu bărbăție, nu cu spiritul seclului acest. De n-ați lucra acum, ați fi nemulțămitori către acela carele pînă acum pentru ace(ea) v-o ținut, ca acum să lucrați"[10]. Acest important document, ca primă manifestare publică a românilor din Crișana, accentua

[9] Biblioteca Academiei R.S.R., *Mss. rom. 1059*, f. 51—52.
[10] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

asupra ideii de naţionalitate, fapt cu deosebire relevabil, deoarece aceasta va fi pregnant reliefată de Simion Bărnuţiu în celebrul său discurs din Dumineca Tomii. Conştient de însemnătatea conceptului de naţionalitate, tineretul orădean atrăgea atenţia că atunci este momentul pentru a conlucra la afirmarea lui, la obţinerea unor drepturi naţionale fireşti şi necesare.

Animaţi de ideea unei sincere colaborări între revoluţionarii români şi maghiari, autorii textului proclamaţiei afirmau, cu deplină convingere, că trebuie să se întroneze egalitatea în relaţiile dintre aceştia : „testimoniu e istoria pentru noi, caute şi vor vide, că românul totdeauna fu credincios către magiar, şi acela va şi rămîne, aceasta e şi oftare(a) noastră, -lor dară iubire frăţească şi pace, *dar şi nouă dreptate, că atunci va fi egalitate, frăţietate şi libertate.* Acuma, cîndu-s răspîndite ideile aceste, cînd naţiunile ştiu merita una pe alta, şi şi trebuie, deie-ne şi ei nouă ce dreptul naturei, simţul omenimei şi spiritul timpului d-acum oftează; *să pretindem dară dreptul nostru*,...ale noastre pretinderi nu su(nt) neputincioase nedrepte... Deie-ne nouă ce pînă acuma dară nu putură, facă şi ei pentru noi, că numai atunci stă amoare(a) cînd e reîmprumutată " [11]. Aşadar, se impunea un tratament corespunzător, pe baza aplicării şi în beneficiul românilor — într-un spirit de echitate şi responsabilitate politică—a principiilor întronate de revoluţie, fiindcă numai în acest fel ideea colaborării poate prinde viaţă, se consolidează prin sentimentele de solidaritate. Desigur, era un gînd pozitiv, care îndemna la acţiuni comune, fără a se face însă concesii sub raport naţional, realitate care atestă maturitatea judecăţii politice a tinerilor revoluţionari români din Oradea, cei mai mulţi dintre ei absolvenţi sau studenţi la Academia de drept din oraş, înarmaţi fiind cu cunoştinţe teoretice de factură modernă, de largă circulaţie încă de la începutul veacului.

Aderînd la ideea colaborării—în condiţiile amintite —, reprezentanţii tineretului român acordau credit unei posibile *reciprocităţi* din partea maghiarilor, dar nu ignorau faptul realmente important că „de la mişcarea noastră" se aşteaptă înfăptuirea practică a deziderateloi revoluţionare. De aceea, ei cheamă la luptă masele populare, utilizînd termeni patetici cu cert efect mobilizator: „Pentru ace(a) dară, părinţilor şi fraţilor noştri ! sculaţi din întunericul de demult, şi cu lumina înaintări(i) aprinsă păşind, să arătăm lumi(i), că şi în noi este amoare către tot ce e frumos, bun şi necesariu. Să ne arătăm că şi noi înţelegem pre alte popoare mari şi libere... Românilor ! Nu-s cuvinte deşerte aceste, ce vin din afundul inimilor, coprindeţi-le dară; tot ce e nume român şi simte în sine viaţă, acum să se împreune cu voia, cu mintea, cu sufletul, că atunci vom fi stanul acel puternic, carele nici fulgerul poate crepa, mai făcut-am noi lucruri mari, nu cred(em) să fie în toată lunea român aşa de pribegit, carele pre altarul naţiunei sale, să nu poată aduce încai un surcel ! *Într-un interes aşa mare, vă provocăm pe voi la unire frăţească, la mişcare şi statornicie* " [12] (subl. ns). Intuind sensul evenimentelor, cei care au conceput această parte de început a proclamaţiei au insistat asupra realizării unităţii de acţiune revoluţionară, singura care va asigura revolu-

[11] *Ibidem.*
[12] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

ţiei române o puternică rezistenţă în faţa oricăror adversităţi şi presiuni dinafară.

Pentru tinerii români orădeni, care nu puteau ignora contextul local, nu întotdeauna favorabil, iar pe parcursul anului 1848 *chiar ostil*, conceperea unei asemenea argumentări teoretice, de sorginte patriotică, era o dovadă de temeritate, de cugetare obiectivă şi angajare revoluţionară. Opt din cele nouă revendicări ce figurează, ca o componentă principală, în proclamaţie sintetizează cîteva din îndreptăţirile naţionale. Astfel se pretinde ca „limba şi naţionalitatea română să se asigureze ; românimea să fie reprezentată prin individuri în toate locurile unde se poate" ; unde populaţia românească e majoritară să fie aleşi „dregători" şi deputaţi români ; să fie constituite, „pe spesele statului", mai multe „institute române", în care să existe şi catedre de limba română ; emanciparea populaţiei româneşti „de sub sîrbi, şi ruşi, *sensu religioso şi politico*" ; preoţii şi episcopii să fie aleşi dintre români într-un Congres *naţional*, care trebuie organizat „cumui mai iute, în care să ne înţelegem ; *acest congres să se ţină totdeauna*, cînd va fi de lipsă spre ordinarea trebilor ori scolastice-şti, ori bisericeşti române" ; cerem ca în „numitul congres" reprezentanţii naţiunii române să aibă influenţă corespunzătoare numărului şi importanţei acesteia ; în fiecare sat românesc să fie edificată şcoală naţională, în care să predea învăţători români ; să fie tipărite, pe cheltuiala statului, cărţi „folositoare" operei de luminare a poporului, dar mai ales cărţi necesare procesului de învăţămînt [13].

Revendicările tineretului român orădean erau, deci, de natură politică, culturală şi bisericească, lipsind total cele sociale şi economice, situaţie determinată de condiţia autorilor, care nu aveau relaţii deosebite cu elementele burgheze şi nu înţelegeau, spre pildă, însemnătatea eliberării ţăranilor din iobăgie, afirmînd că se feresc „de planurile lor", mai exact de manifestările sătenilor de a aplica libertăţile aduse de revoluţie. O altă mărturie clară despre limitele inerente ale gîndirii celor care au redactat proclamaţia o constituie punctul nouă [14]. Probabil că inserarea, nu chiar partea finală a documentelui, a precizării respective a fost efectul atmosferei existente în Oradea, a presiunilor autorităţilor sau a sfaturilor adepţilor revoluţiei maghiare,care au crezut fără nici o rezervă în loialitatea revoluţionarilor maghiari. Este, prin urmare, evidentă anexarea la textul anterior a menţiunii că tineretul orădean îi va „provoca" —cu ce rezultate este binecunoscut—pe conaţionalii lor din Transilvania la acceptarea unei concesii, pe care aceştia din urmă au combătut-o prin toate mijloacele. Cu excepţia punctului nouă, fără îndoială introdus fortuit, proclamaţia din 9 mai a fost un document interesant al românilor bihoreni, generat de necesitatea de a se manifesta în planul acţiunii politice deschise, de a pretinde drepturi naţionale, dintre care cel mai important era organizarea unui congres naţional, ca formulă legală şi parlamentară, în ultimă instanţă democratică, de participare efectivă la rezolvarea trebilor publice. Distingem în această revendicare tendinţa de autonomie politică a naţiunii române din Imperiul habsburgic, care va fi afirmată energic în timpul revoluţiei, ca primă etapă a luptei pentru unirea tuturor românilor.

[13] *Ibidem.*
[14] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

Concomitent cu difuzarea acestei proclamații, a fost răspîndită, tot ca foaie volantă tipărită, poezia lui Georgiu Dehelianu, intitulată semnificativ *Cîntecul libertatei*, care—într-o versificație modestă — dezvăluie entuziasmul autorului în acele clipe cînd revoluția anunța libertăți de mult așteptate. Cîteva strofe sînt de reținut: „Libertate! Și natura Pe contrari i-a înpetrit, /Să se dedulcească gura/ De cuvîntul înmierit./ Mîntuire! și rugina/ Ferul greu l-a mistuit,/ Să cunoascem pe regina /Ce „scapare" s-a numit " [15]. Există și o aluzie la visul de unitate al poporului nostru: „Sus române! — nfluerează/ Cu zefir spre răsărit,/ Cîntă: cum aici serbează/Tot românul ce-a dorit! De-ar ști zeul ce voește/Dacia lui Aurelian,/Cînd aceasta dănțuește Mîntuită de dușman" [16] (subl. ns.).

Redacției „Gazetei de Transilvania" i-a fost trimisă, în iunie a anului 1848, o *Proclamațiune din districtul Sarcău* al comitetului Bihor, tipărită ca foaie volantă, în condiții deosebite. Documentul prezintă interes, aliniindu-se celor la care ne-am referit deja, ca și altora cunoscute din bibliografia problemei. Întîlnim și în aceste pasagii revelatoare, pe care le transcriem. Se pornește de la fapte apropiate și care aveau un profund sens politic: „Toate elementele tuturor naționalităților, toate corporațiunile, toate societățile, și toate clasele de oameni, *ba tocmai și frații noștri români din toate părțile au ținut adunări naționale* (subl. ns.) și bazilicești (adică bisericești — n.n), —toți s-au consultat despre meliorația (înbunătățirea) soartei sale(lor) și despre consolidarea unei fericiri venitoare (viitoare), —au întins *Petițiuni*..., cu un cuvînt: toți s-au folosit de beneficiul Libertății, și al publicitatei, toți au simțit că au trecut timpul auctorităților și al despotismului, și e ertat, cu ori cine... a vorbi cu frunte(a) deschisă, și a pretinde fără de cutremur, ce în conștiință simțește a fi drept" [17]. În contrast cu starea de spirit revoluționară, unii dintre clericii români din Bihor nu s-au ridicat la înălțimea momentului, deoarece nu au militat pentru difuzarea ideilor libertății și unității de acțiune cu românii din Transilvania, ci au păstrat o rezervă condamnabilă. Acest imobilism este sever amendat de autorul principal al textului documentului, probabil Ioan Munteanu: „Numai noi, pre cari soartea...ne-au pus în stare a ne cîștiga, —și credem că cu puțină excepție, cei mai mulți ați și umblat în cariera ce duce la lăcașul muzelor, la tezaurul științelor, noi dormim somnul unei morți morale,...noi zacem întruna apatie înfiorătoare...Noi...cari spre scandalul lumei încă nece un semn de existență națională română nu am dat lumi(i), noi cari în beneficiile națiunei române, în respectul către alți frați ai noștri români, în cel mai mare grad ne îngrășem, noi despre soarta națiunei noastre nemic cogitînd, cu cea mai mare ingratitudine ne săturăm și dormim". Aceeași vehemență se observă și în modul cum este înfierată atitudinea episcopului orădean Vasile Erdeli: „Apoi aceasta se întîmplă încă și atunci, cînd bunul nostru episcop toate puterile și le încoardă spre a ne amalgamiza cu elemente stranee(străine), cu cea mai mare nepăsare primind veninata enciclică din 11 mai 1848, Nro. 246. Aceasta e o stare rușinătoare, nu numai, ci

[15] *Ibidem*, f. 45 50.

[16] *Ibidem*.

[17] Idem, *Mss. rom. 970*, f. 101.

www.dacoromanica.ro

urmaşi(i) noştri, viitorimea văzînd din istorie aceste ocaziuni favorabile, de noi numai din nepăsare trecute cu vederea, ne va blestema" [18].

Preoţii din districtul Fernaş (Sarcău), care semnează documentul, revoltaţi pe bună dreptate de conţinutul — împăciuitor şi neconcordant cu necesităţile momentului — al proclamaţiei lui Vasile Erdeli (din vara anului 1848), îşi motivează critica lor cu datoria de a avea o verticalitate şi demnitate a atitudinii, de a nu ceda din drepturile firești ale naţiunii căreia îi aparţii : „Domnilor protopopi, fraţilor preoţi români ! credem că punîndu-vă mîna pre pept, nu ne veţi acuza că am fi exagerat, *această exclamaţiune dureroasă e din convingere procesă*, — cu atîta mai puţin ne veţi da de mincinoşi, deoarece tot românul e învins (convins) că : căutînd favoare geniului prezent — *starea noastră naţională nu poate, nu e iertat a rămîne mai departe* în statul acesta subaltern"[19] (subl. ns.). Pentru a se consulta cu ceilalţi clerici din dieceza greco-catolică a Orăzii, autorii proclamaţiei — care a fost trimisă la toţi factorii naţionali din protopopiate — consideră că e necesară convocarea unei *adunări* generale la Oradea : „Pentru aceea, fiindcă numai cunoscîndu-ne uni(i) cu alţi(i), faţă, comunicîndu-ne ideile gură cu gură, desbătîndu-ne principiile şi frecîndu-ne părerile cu cuvînt viv(viu), putem reeşi la ceva rezultat, —apoi acestea numai într-o adunare diecezană generală naţională, sub preşederea (preşedinţia) şi manuducerea capului şi inteligenţei diecezului nostru se poate ajunge ; —de strînsă, conştiincioasă şi santă datorinţă ne-am cunoscut pre toţi a vă provoca : fieştecare distr(ict) protopopesc a(l) diecezului nostru, spre conchiemare(a) unei aşa plasă de adunanţie pre d. nostru episcop să-l rugaţi, ce noi din partea distr(ictului) nostru, sub datul de astăzi, am şi făcut "[20]. Cu prilejul acestei adunări se vor confrunta opiniile, realizîndu-se totuşi o platformă comună, care să fie concretizată într-o *petiţiune* a românilor bihoreni, ce urma să fie trimisă dietei din Budapesta, pentru a fi cunoscute revendicările populaţiei româneşti din aceste părţi. Înainte cu trei zile de adunarea proiectată, ce urma să se desfăşoare la finele lunii iunie, era necesar ca participanţii să se întîlnească în Oradea, „spre a ne cunoaşte ideile, şi...pentru a le limpezi" [21]. Proclamaţia concepută în cadrul adunării districtuale Sarcău, cu contribuţia decisivă a lui Ioan Munteanu (colaborator încă din 1842 al „foilor" din Braşov şi colectant al acestora în Bihor şi Şimleul Silvaniei ; militant pentru unitate naţională şi apropiat al lui George Bariţiu, cu care a avut o interesantă corespondenţă) —care a fost prezent la Blaj, în 3/15 mai 1848, putînd vedea impresionanta Adunare Naţională, care a exprimat voinţa românilor transilvăneni de a se constitui într-un corp naţional autonom şi hotărîrea lor fermă de a respinge înglobarea Transilvaniei la Ungaria—, chiar dacă nu conţine revendicări este importantă prin faptul că are valoare de *replică* energică şi clară la proclamaţia anterioară a episcopului Vasile Erdeli, documentul semnat de acesta, fiind doar un act personal, fără alte scopuri, decît protestul locuitorilor şi elaborarea proclamaţiei de la Sarcău, îndreptată împotriva unui asemenea gest particular, deoarece în acele împrejurări se impunea o judecată co-

[18] *Ibidem*
[19] *Ibidem*
[20] *Ibidem*
[21] *Ibidem*

www.dacoromanica.ro

lectivă, mai matură și mai aplicată la cerințele firești ale românilor crișeni, doar prin intermediul ei fiind posibilă sintetizarea îndreptățirilor naționale. Nu au fost descoperite pînă acum procesele verbale ale adunării (sau sinodului) ce a avut, probabil, loc în luna august la Oradea. Ca atare, numai cercetarea viitoare va clarifica pînă la capăt conflictul dintre episcop și preoții din dieceza sa, care s-au dovedit mai fideli apărători ai cauzei naționale și, prin atitudinea dovedită, dornici să acționeze în deplină solidaritate cu frații lor din Transilvania.

În „Gazeta de Transilvania" sînt publicate cîteva știri despre întîmplările din Bihor, unde au loc „foarte mari mișcări", una dintre acestea anticipînd sinodul amintit — „la care — după părerea autorului comentariului — preoțimea să parează, de a reforma administraciunea diecezană, și a împedeca dezarmele, în care pînă acum dieceza Oradiei Mari zăcea" [22] , iar cealaltă referindu-se la intenția orădenilor de a face și un alt „lucru folositor națiunei române" și anume: „au proiectat unii și s-au convorbit că vor da un *organ român*. Fie dară cu așteptare onoratul public român, pentru că cred că în scurt timp vom să vedem programa noului organ român de la redactor, sau însoțirea care-l va da" [23]. Este cea dintîi mențiune, desigur lapidară, despre încercarea intelectualilor români din Oradea de a scoate un periodic propriu, fiind stabilit redactorul și programul acestuia. Editarea la Oradea a unui „organ național" ar fi fost, neîndoielnic, o mare realizare a momentului pașoptist, acesta devenind un instrument propagandistic al revoluționarilor români și, printr-o continuitate de cel puțin cîțiva ani, ar fi inaugurat o valoroasă tradiție pe aceste meleaguri. Nu ne sînt, deocamdată, cunoscute cauzele nerealizării acestei inițiative notabile. Oricum, semnificativă rămîne și pregătirea terenului pentru editarea periodicului românesc, după exemplul lui George Barițiu și a lui Timotei Cipariu.

Din aceeași corespondență locală aflăm că a fost introdusă, încă la 23 august 1848, limba română ca limbă oficială în conceperea actelor diecezei orădene, precum și ca limbă de predare în seminarul românesc orădean sau, cum s-a numit mai tîrziu, în Institutul pedagogic român din Oradea, a cărui clădire modernă se afla în stadiul finalizării lucrărilor de construcție. Dealtfel, la Gimnaziul „Samuil Vulcan" din Beiuș, profesorul Alexandru Roman preda în limba română, aplicînd în viață unul din principiile revoluționare.

La 5 februarie 1849, Iosif Sălăgianu (Selagianu), directorul școlilor romînești greco-catolice din districtul Orăzii, a transmis preoților și învățătorilor din dieceză o *circulară* în limba română, anticipată de un text-motivație deosebit de util cunoașterii scopurilor urmărite. El precizează că mai difuzează un document, intitulat *Cuvînt către poporul român spre ființarea și înflorirea școlilor românești*, la care ne vom referi după ce vom detașa unul din pasagiile revelatoare ale documentului care l-a însoțit: „Fraților? — scria Iosif Sălăgianu — a sosit timpul cînd nu putem mai mult căuta la soarta noastră cu manuri împlecate, ci...cu toată virtutea să ne apucăm de lucru a căruia rod este nesmintit,

[22] *Oradea Mare, 16 august*, în „Gazeta de Transilvania", 1848, nr. 69, p. 286—287
[23] *Ibidem*

www.dacoromanica.ro

adecă de educaţia poporului şi de luminarea lui, cu aceasta au început toate naţiunile fericirea lor; de aci atîrnă cinstea noastră şi vrednicia, de confidenţa poporului... Preparandia (din Oradea—n.n.) care s-a deschis în anul acesta ne dă speranţă de învăţători buni. Ştiu bine, fraţilor! şi împiedecările carele ne stau împotrivă, dar ... toate le vom învinge; numai împrumutată voinţă şi statornicie trebuie; io nu mă îndoiesc cum că frăţiile voastre mă veţi ajuta întru aceasta întreprindere"[24].

După o asemenea pledoarie în favoarea consolidării reţelei şcolilor româneşti, Iosif Sălăgianu declara, în chiar partea iniţială a *Cuvîntului către poporul român*, că este foarte bucuros că are prilejul de a putea „sluji" naţiunii sale şi „măcar o rază de lumină a aţiţa înaintea voastră (a „iubiţilor români", cum însuşi se exprimă-n.n.) spre mijlocirea fericirii voastre şi cinstea naţiunii române" [25]. Din nou se face o incursiune în istoria românilor, în maniera deja cunoscută, de accentuare asupra vitregiilor vremii şi a consecinţelor nefaste ale acestora, care n-au reuşit totuşi să şteargă virtuţile poporului nostru şi receptivitatea sa la cultură şi la luminile cărţii: „Sute de ani au trecut de cînd neamul românesc — ca şi cum nu am fi noi românii nepoţii vestiţilor oarecînd romani, cari pentru înţelepciune, ştiinţă şi virtuţi, au fost cinstiţi de toate limbile pămîntului — doarme un somn adînc şi ... se luptă în necazurile de toate zilele ...; mai înaltă (însă) e chemarea omului, el e zidit să cunoască adevărul, el îi zidit să fie drept şi cinstit ... şi încît e cu putinţă, tot mai fericit; omul e chemat ca să cunoască toate .... şi să nu fie orb, ce luminat, înţelept de a întrebuinţa toate făpturile ... spre a sa fericire; deşteaptă-te dar române! ... Numele carele porţi române e strălucit, arată-te că eşti vrednic să te numeşti Român cu înţelepciune şi ştiinţă, cu care au strălucit strămoşii noştri ... ! din iobagiu te-ai făcut om slobod ca domnu; acum nu-ţi lucri tu pămîntul pre sama altuia fără spre hrana ta şi a casnicilor tăi, acuma nu adapi tu pămîntul cu sudorile, care lucrînd curgea(u) de pe faţa ta pre pămînt spre a rodire altuia, fără ţie, tu eşti domn şi stăpîn pămîntului şi averilor tale, nici dai zeciuiala sau dejma, acuma nevinovat şi neascultat nu te poate judeca, pedepsi, tu toate drepturile le ai ca măcar care domn şi nemeş sau nobil" [26]. Pentru prima dată se face apel la libertăţile anunţate de revoluţie, care nu puteau însă fi practicate, datorită reacţiei violente a nobilimii mici şi a celei mari, care n-au acceptat să renunţe la pretinderea servituţilor feudale. De observat doar faptul că Iosif Sălăgianu a considerat că va putea convinge locuitorii români ai satelor să-şi trimită copiii la şcoală prin sublinierea noilor condiţii sociale de au fost instaurate — e drept numai într-o măsură destul de redusă — de revoluţie. Cum realităţile de ordin social aveau o importanţă prioritară, alături de cele politico-naţionale, directorul şcolilor româneşti căuta, prin comentariile respective, să comunice cu sătenii, care constituiau masa principală ce trebuia luminată şi, concomitent, convinsă de rostul şcolilor.

În septembrie 1849, intelectualitatea românească din Oradea s-a integrat mişcării revendicative, cunoscută fiind conlucrarea ei pentru

[24] Biblioteca Academiei R.S.R., *Mss. rom. 971*, f. 16.
[25] *Ibidem*, f. 16—18.
[26] *Ibidem*

www.dacoromanica.ro

elaborarea unui *memoriu* (ce cuprindea revendicările românilor din provinciile vestice), care a fost înaintat împăratului de la Viena. În legătură cu această realitate politică am mai depistat unele informații utile. Într-o scrisoare către George Bariţiu, Ioan Munteanu îi aducea la cunoştinţă că în Oradea şi Bihor, „în unele privinţe s-au întors foile ..., episcop(ul) român Vasile Ardeleanul, a cărui fapte sub guvernul rebel (revoluţionar) pre toţi români(i) naţionali îi resculară în cogitu asupră-i, acum nerefutabile documente, detestînd a fi fost la dînsele forţat" [27], a acţionat în consens cu conducătorii politici ai revoluţiei române. Apreciind „brava naţiune transilvanică" pentru faptele ei în timpul evenimentelor din anii 1848 1849, Ioan Munteanu face mărturisirea că românii din Oradea şi Bihor, „de circumstări fiind strîmtoriţi (în sensul că în Oradea se aflau importante forţe armate maghiare — n.n.), mai mult pasive am conferat"[28], altfel spus: în aceste părţi nu s-a putut acţiona pentru întărirea solidarităţii naţionale, mişcarea politică a românilor manifestîndu-se îndeosebi prin intermediul unor memorii, deci respectîndu-se legalitatea. Au existat, desigur, şi alte forme de manifestare revoluţionară, cum au fost cele sociale, de intrare în posesia pămînturilor şi păşunilor, precum şi sprijinul dat de locuitorii din sudul Bihorului oastei revoluţionare a lui Avram Iancu, menţinerea unor contacte cu conducerea revoluţiei române.

Petiţiunea orădenilor din septembrie 1849 a constituit unul din documentele revendicative de primă importanţă ale perioadei post-paşoptiste. Ea a fost rezultatul unei redactări colective şi a reprezentat interesele populaţiei româneşti din Banat, Crişana şi Maramureş. Vasile Erdeli, care a prezidat şedinţele de lucru ale autorilor acestui memoriu, a încercat să se reabiliteze pentru proclamaţiile sale atît de criticate, făcînd după convingerea lui I.Munteanu — „cele mai energice pasuri în interesul nostru naţional ..., între care se poate număra petiţiune(a) către înaltul tron sub nr.810/1849 pre care, după ce cu Comitetul Naţional (de la Sibiu—n.n.) şi cu Consistoriul din Blaj (dar nu numai cu acestea — n.n.) fu comunicată". Vasile Erdeli, împreună cu Iosif Sălăgianu (ca „deputat din partea capitalului"), au plecat — la finele anului 1849 — la Viena, cu „intenţiunile cele mai interesante pentru naţiune, ... şi plecară petrecuţi de cele mai vii speranţe şi oftări de succes ... de către toţi români(i) de pre aici". Deci, memoriul din 1849, înaintat Curţii vieneze în 1850, a fost dus de cei doi orădeni, fapt nou în cercetarea problemei. De asemenea, nu este de ignorat nici informaţia că, după plecarea lor din Oradea, a ajuns aici o „Plenipotenţă de la Consistoriul dein Blaj dată episcopului ..., ca la Viena unde de bună seamă a şi ajuns, şi *în cauza fraţilor ardeleni, după conştiinţa şi judecata sa, să lucre* (subl. n.n.). Aceasta vicarul episcopesc îndată o au trimis după dînsul"[29]. O altă dovadă a conjugării eforturilor pentru obţinerea unor revendicări care să asigure progresul naţiunii române.

În aceeaşi corespondenţă a lui Ioan Munteanu, din 30 octombrie 1849, aflăm o ştire deosebit de importantă în legătură cu constituirea

[27] Idem. *Mss. rom. 909*, f. 413.
[28] *Ibidem*
[29] *Ibidem*, p. 415.

www.dacoromanica.ro

Societății de lectură din Oradea, care concordă cu opiniile formulate de noi în studiul monografic consacrat acesteia [30] : „Un obiect de bucurie. Tenerime(a) academiei și gimnazială de aice (din Oradea—n.n.) *s-au însuflețit de zelul național și*, sub părtinirea d(omnu)lui episcop (Vasile Erdeli — n.n.), *au format soțietate, dau concerturi publice muzicale și vocale române* (subl. ns.). Ba acum fac pregătiri ca (la) (re)venire(a) D(omnu)lui episcop (care era plecat la Viena cu amintitul memoriu—n.n.) a se opune ca în Academia (de drept—n.n.) și Gimnasiul (premonstratens—n.n.) din Oradea limba explicativă să nu mai fie maghiara, ci româna"[31]. Era o urmare firească a revoluției, spiritul acesteia rămînînd viu în conștiințe și dinamizînd acțiunile românilor crișeni, care au luptat cu consecvență pentru drepturi și libertate națională, pentru unirea lor cu patria-mamă.

Documentele valorificate în lucrarea noastră n-au fost reactualizate pînă acum în toată extensiunea lor, unele avînd și caracter de surse informative inedite. Din conținutul lor se desprinde concluzia că și populația românească din Crișana a participat la evenimentele revoluționare din 1848—1849, pretinzînd unele din drepturile ei firești, dovedind astfel nu numai că a aderat la revoluție, ci și faptul că a îmbrățișat ideile și principiile puse în circulație, militînd pentru transformarea lor în realitate obiectivă, deși contextul local n-a fost favorabil inițiativelor sale. Se poate, deci, afirma, că și prin reconstituirea aspectelor tratate a devenit evidentă prezența în revoluție a românilor crișeni, adevăr atestat și de mărturii documentare cunoscute din lucrările anterioare.

LA PARTICIPATION DES ROUMAINS DE BIHOR AUX ÉVÉNEMENTS RÉVOLUTIONAIRES DE 1848 1849

RÉSUMÉ

L'étude présente des aspects significatifs de la participation des Roumains de Bihor (province située à l'ouest de Roumanie) aux événements révolutionnaires de 1848—1849. On analyse quelques documents revendicatifs : la proclamation de la jeunesse roumaine d'Oradea du 9 mai 1848, la proclamation du juin 1848 du district de Sarcău (région de Bacău), ainsi que les notes circulaires de 1848 de Iosif Sălăgianu. On consigne de même d'autres données touchant les circonstances des années mentionnées et les initiatives des intellectuels roumains, dont l'essai d'éditer (en 1848) un périodique roumain à Oradea et la constitution, en septembre 1848, de la Société de lecture d'Oradea, facteur important de l'affirmation et de l'unité culturelle et nationale roumaines.

[30] Viorel Faur, *Societatea de lectură din Oradea*, 1852—1875, Oradea, 1978. p. 38
[31] Biblioteca Academiei R.S.R., *Mss. rom. 909*, f. 415.

www.dacoromanica.ro

PROBLEMA AGRARĂ ÎN REVOLUȚIA ROMÂNĂ DE LA 1848 ÎN BUCOVINA

DE

MIHAI IACOBESCU

Izbucnită aproape simultan în principalele centre politice și culturale din întreg spațiul istorico-geografic al vechii Dacii, revoluția română de la 1848 a avut un profund caracter unitar, în pofida granițelor arbitrare și vremelnice, precum și a formelor de dependență și dominație, impuse românilor de imperiile otoman, habsburgic și țarist. Dar, dacă în general, pentru toți românii obiectivele principale au fost rezolvarea problemelor națională și agrară, înfăptuirea unui ansamblu de reforme burghezo-democratice, care să înlăture vechiul regim feudal-oligarhic, unele diferențieri și particularități generate de condițiile concrete din diverse provincii istorice s-au manifestat deopotrivă, atît în desfășurarea revoluției, cît și în abordarea problemelor în documentele programatice, elaborate, ceea ce nu a diminuat caracterul unitar al afirmării întregii națiuni române în procesul revoluționar, ci, dimpotrivă, l-a evidențiat cu și mai multă pregnanță, într-o diversitate și complexitate de forme.

Astfel, și în Bucovina, evoluția relațiilor agrare s-a caracterizat, în deceniile premergătoare anului 1848, ca și în Moldova și Țara Românească, în principal, prin agravarea la maximum a sistemului muncii de clacă și sporirea servituțiilor feudale[1]. În mod concret însă, teritoriul românesc integrat imperiului habsburgic în 1774—1775 a fost introdus într-un circuit economic mai intens și mai avansat, supus unei exploatări mai dure, mai ample și mai sistematice, din care au rezultat numeroase particularități[2]. Unele aspecte esențiale ale evoluției relațiilor agrare din Bucovina de pînă la 1848, precum și cele privitoare la desființarea boierescului, au fost analizate deja în studiile semnate de Nicolae Grămadă, Teodor Bălan, Ionel Dârdală și Ion Negură — la ale căror concluzii vom face referiri și în rîndurile de față.

Dar, pentru a înțelege locul și complexitatea problemei agrare în Bucovina, la 1848 — pentru relevarea căreia ne vom folosi îndeosebi de informațiile din memoriile țăranilor, dintre care unele inedite — credem mai întîi necesar să relevăm coordonatele esențiale ale politicii habsburgice în acest domeniu.

---

[1] *Istoria României*, vol. IV, Edit. Academiei, 1964, p. 17—20; Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Edit. „Junimea", Iași, 1980, p. 165—200 etc.

[2] Mihai Iacobescu, *Revoluția de la 1848 — moment de răscruce în istoria românilor din Bucovina*, „Suceava", V/1978, p. 15—17.

 www.dacoromanica.ro

La ocuparea ei de către trupele habsburgice, în octombrie 1774 Bucovina era o regiune cu o structură preponderent agrară. Subliniind acest aspect, generalul Spleny, primul guvernator militar al provinciei, în raportul său din 25 februarie 1774, înaintat Curții din Viena, releva că, țăranii formau marea majoritate a populației — adică circa 60.000 de suflete, din cei 75.000 de locuitori ai Bucovinei — dispuneau de 47% din totalul pămînturilor de-aici, ca teren agricol, practicau o agricultură extensivă, cultivau cereale (grîu, secară, orz, mei, porumb etc.), aveau pe lîngă case grădini cu leguminoase și pomi fructiferi, iazuri și heleșteie cu pește, utilizau pentru arătură numeroase pluguri de lemn și posedau 94.454 capete de animale mari, ceea ce la cele 15.000 de familii țărănești însemna o relativă stare de prosperitate[3]. Populația, cu o densitate medie de 7 locuitori pe km², era repartizată în 278 de așezări, din care 3 orașe — Siret, Suceava, Cernăuți — și 223 sate și 52 de cătune[4]. Ca structură, țărănimea era eterogenă. Existau răzeși pe văile Ceremușului și Siretului Superior, între Prut și Nistru, ca și pe valea Sucevei, iar țăranii liberi din cele 13 sate ale fostului ocol al Câmpulungului Moldovenesc dispuneau de drepturi, privilegii și scutiri speciale față de domnie și nu cunoșteau nici o formă de dependență feudală, fiind îndeosebi crescători de animale și avînd — așa cum subliniază un raport al administrației habsburgice din 1779, o situație prosperă[5]. O a doua categorie socială o formau țăranii iobagi, care trăiau pe domeniile boierilor și mănăstirilor; despre ponderea acestora aflăm doar că în 1815 ei locuiau în 115 sate[6] din totalul de 275 sate și cătune. Se mai adăuga și a treia categorie, cea a robilor țigani, trăind mai ales pe moșiile unor mănăstiri și despre care, din raportul primului guvernator al Bucovinei aflăm că, în 1775 erau 294 de suflete[7]. Cît privește stăpînii de moșii, existau 179 boieri și mazili, precum și 10 mănăstiri și 12 schituri ale căror proprietăți, formate din pășuni, terenuri arabile, fînețe, heleșteie, prisăci, livezi, cuprindeau aproape jumătate din suprafața Bucovinei[8].

Față de regimul turco-fanariot de pînă la 1821 și cel al domniilor pămîntene din Moldova și Țara Românească, în condițiile suzeranității Porții Otomane și al protectorului rus, regimul habsburgic s-a dovedit foarte activ și preocupat în exploatarea la maximum și pe diverse planuri a bogățiilor și populației din acest teritoriu, determinînd accelerarea dezvoltării forțelor de producție capitaliste, modificarea structurii economice și demografice, importante mutații social-politice și culturale. Aspectul contradictoriu al acestor transformări constă, pe de o parte, în progresul economic mai rapid, exprimat, în decursul deceniilor pre-

---

[3] Aurel Morariu, *Bucovina (1774—1914)*, București, f.a., p. 27—33.

[4] Ion Negură, *Aspecte ale evoluției economice a Bucovinei sub stăpînirea habsburgică*, „Suceava", VI/VII, 1979—1980, p. 188—189.

[5] T. Bălan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, Edit. științifică, București, 1960, p. 135—291; T. V. Ștefanelli, *Istoricul luptei pentru drept în ținutul Câmpulungului Moldovenesc*, Cernăuți, 1911.

[6] Ionel Dărdală, *Dezvoltarea agriculturii în Bucovina în timpul stăpînirii habsburgice (1775—1918)*, sub tipar.

[7] Aurel Morariu, *op. cit.*, p. 25—26.

[8] Ion Nistor, *Istoria Bisericii și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916, p. VIII, 13.

www.dacoromanica.ro

mergătoare anului 1848, prin : înființarea și dezvoltarea exploatărilor miniere și forestiere, introducerea forței aburului în unele ateliere și întreprinderi capitaliste pentru producerea de unelte și mașini, sticlă și hîrtie, sau pentru valorificarea apelor minerale din zonă și folosirea în scopuri terapeutice a apelor sulfuroase de la Iacobeni și a celor acidice de la Vatra Dornei, inaugurîndu-se și primele unități balneo-climaterice, apoi diversificarea rețelei de drumuri și șosele, modernizîndu-se cele existente și construindu-se altele noi, sporirea producției destinate schimburilor, extinderea procesului de urbanizare— prin transformarea unor comune rurale în centre urbane, ca : Storojineț, Cîmpulung Moldovenesc, Rădăuți, Vijnița, Gura Humorului, Cozmeni, Zastavna, Solca și Vama[9]. Iar, pe de altă parte, asistăm la creșterea dărilor și servituțiilor către stat, intensificarea și amplificarea exploatării sociale și naționale a populației, pauperizarea țăranilor și orășenilor.

Politica habsburgică a urmărit în domeniul economiei agrare creșterea mai rapidă a producției, prin : mărirea suprafețelor cultivate, introducerea unor mașini și unelte, a unor noi soiuri de plante și trecerea la un început de agricultură intensivă, extinderea muncii salariate și intensificarea controlului statului, modificarea relațiilor agrare în sensul unei mai bune și mai sistematice exploatări. Astfel, s-au efectuat măsurători riguroase și inventarierea tuturor terenurilor și bunurilor agricole. S-au desființat mănăstirile și schiturile, secularizîndu-se averile acestora și creindu-se fondul bisericesc, prin care aproape jumătate din terenurile Bucovinei treceau sub controlul și administrația statului. S-au efectuat lucrări pentru asanarea unor terenuri din zonele Rădăuți și Suceava. S-au defrișat, în mai puțin de o jumătate de secol, peste 35.000 ha de pădure[10]. S-au creat gospodării model și s-au înființat o crescătorie modernă de cai de rasă pur sînge arab, inițial la Cotmani apoi la Rădăuți, în 1792 și o școală de agricultură, cu teren special pentru practica elevilor[11]. S-au extins culturile de cartofi și sfeclă de zahăr, in și cînepă, precum și de tutun. S-au efectuat colonizări succesive cu germani, ruteni, lipoveni, ceangăi etc. 80% dintre aceștia au fost aduși exclusiv pentru impulsionarea agriculturii și au primit importante înlesniri, între care scutiri de robotă, de dijme și serviciul militar pentru un anumit număr de ani. În numai un sfert de secol, adică între 1775 și 1800, ca urmare a acestor colonizări, populația agricolă a Bucovinei s-a dublat, iar dintre noii veniți, mai bine de jumătate au fost așezați pe pămînturile fondului bisericesc. S-au luat măsuri și pentru extinderea folosirii îngrășămintelor naturale și a mașinilor. La întreprinderea metalurgică de la Iacobeni s-a trecut, încă din primele decenii ale sec. al XIX-lea, la producerea unor mașini manuale de treerat[12]. Din 1810 s-a trecut, mai ales pe unele terenuri ale fondului bisericesc, și la folosirea sistemului arendășiei.

---

[9] Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 13 22 : Ion Negură, *op. cit.*, p. 190 197 ; G. Irimescu, *Din istoria mineritului în Bucovina*, „Suceava", VIII/1981, p. 265 279.

[10] Ionel Dârdală, *op. cit.*

[11] Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți*, București, Edit. Litera, București, 1975, p. 74 75.

[12] Ionel Dârdală, *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

Politica agrară habsburgică, pe lîngă accelerarea progresului forţelor de producţie capitaliste şi creşterea considerabilă a producţiei, a avut ca revers lezarea gravă, în forme şi în intensitate diferită, a tuturor intereselor claselor şi categoriilor sociale agricole. Astfel, la 1787 au fost desfiinţate oficial vechile titluri de boierie şi înlocuite cu acelea de „conte" şi „baron", care s-au acordat cu destulă sgîrcenie şi numai în măsura în care foştii proprietari îşi puteau dovedi cu acte apartenenţa nobiliară timp de mai multe generaţii în urmă şi dacă se dovediseră capabili să realizeze venituri sporite pe moşiile lor. De aceea, puţin boieri au profitat de noile titluri. Unii şi-au părăsit proprietăţile şi s-au refugiat în Moldova — printre aceştia numărîndu-se boierii Iordache şi Lupu Balş, Ioan Cantacuzino, Constantin Catargiu, Andrei Donici, Alexandru Neculce, Constantin Paladi, Costache Ruset, Costache şi Ioniţă Sturza şi alţii[13]. Puţini dintre cei rămaşi s-au acomodat cu noua stăpînire, şi-au germanizat numele şi s-au dovedit unelte servile ale noului regim. O parte au sărăcit şi s-au alăturat acţiunilor protestatare ale ţăranilor. Însă boierii rămaşi au fost supuşi şi ei unor obligaţii sporite, trebuind să plătească, pe lîngă impozitul pe pămînt, unele sume suplimentare pentru înfiinţarea şi ţinerea condicelor funciare, pentru darea recruţilor, transportul şi întreţinerea acestora în unităţi, pentru prevenirea şi combaterea unor epidemii[14]. Desfiinţarea apoape în totalitate a mănăstirilor[15] şi schiturilor şi apoi secularizarea averilor acestora a creat mari nemulţumiri şi în rîndurile clerului şi credincioşilor. Faptul a avut drept consecinţă, între altele, refugierea în Moldova a unora dintre egumenii şi cărturarii de seamă, de la Suceava, Putna, Voroneţ, Solca, Sucevita, Sf. Ilie, Moldoviţa şi Horecea, iar clerul rămas a continuat să înainteze unele memorii şi plîngeri Curţii din Viena şi în general să se solidarizeze cu acţiunile de protest ale ţăranilor[16].

Însă cel mai grav au fost loviţi ţăranii[17] — care, în totalitate au fost aduşi la jalnica situaţie de înrobire, aşa cum o dovedesc în studiile publicate pe această temă I.G.Sbiera[18], Nicolae Grămadă[19], Teodor Bălan[20], Ion Nistor[21], Ionel Dârdală[22] şi Ion Negură[23]. Foştilor şerbi le-au fost delimitate loturile în 1784, apoi reduse succesiv prin măsurători arbitrare şi transformate în aşa-zisele pămînturi rusticale, ce au fost tre-

---

[13] Ion Nistor, *Un capitol din viaţa culturală a românilor din Bucovina (1774 1857)*, Bucureşti, 1916, p. 10 12.

[14] Arh. Statului, Suceava, *fond Parohia Putna-Rădăuţi*, dosar 33/1848; vezi şi Ionel Dârdală, *op. cit.*

[15] Au fost păstrate doar mînăstirile Putna, Dragomirna şi Sucevita, care mai aveau dreptul să păstreze cel mult cîte 25 de persoane (Ion Nistor, *Istoria Bisericii...*, p. 6—15).

[16] Ibidem.

[17] Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 18 19.

[18] I. Gh. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848 1849...*, Cernăuţi, 1899, p. 11—13.

[19] Nicolae Grămadă, *Sătenii şi stăpînii în Bucovina, între 1775 1848*, Anuarul Muzeului Bucovinei, 1943—1944, Cernăuţi, 1944, p. 7 112.

[20] T. Bălan, *Împămîntenirea ţăranilor la 1848 în Bucovina*, „Convorbiri literare", 2/1944, p. 206—209.

[21] Arhiva Muzeului judeţean Suceava, fond Ion Nistor inv. 4329.

[22] Ionel Dârdală, *Desfiinţarea boierescului în ţinutul Sucevei*, Anuarul Institutului de istorie, Iaşi, X, 1972, X, 1972, p. 221 235.

[23] Ion Negură, *op. cit.*, p. 185—199.

www.dacoromanica.ro

cute inițial în seama obștiilor sătești sau a comunelor, apoi, din 1835 transformate în proprietăți „veșnice", dar, care, în cele mai multe cazuri, datorită obligațiilor mereu crescînde în muncă, robotă, dijmă și alte adăușaguri [24] — cum se numeau ele frecvent — au ajuns în mîinile cămătarilor. La aceeași stare de șerbire au fost aduși și răzeșii și țăranii din fostul ocol al Câmpulungului Moldovenesc — cărora li s-a aplicat același regim împovărător, ca și răzeșilor, anulîndu-li-se toate drepturile și scutirile[25]. Exprimînd foarte sugestiv situația înrobitoare la care au fost aduși răzeșii și țăranii din fostul ocol al Câmpulungului, Miron Ciupîrcă, unul dintre fruntașii luptătorilor din zona, scria într-un memoriu înaintat Curții din Viena la 1848 : „Am rămas astfel despuiați de pămînturile noastre, de pădurile noastre, de drepturile noastre și de avutul nostru", încît, detestînd jugul de fier al noii stăpîniri, cu mult mai insuportabil decît jugul de lemn al Porții Otomane, scria în încheiere : „doream întoarcerea stăpînirii turcești, care ne pare mai blîndă, decît mult trîmbițata dreptate austriacă"[26], sub care amintim între altele că zilele de clacă, limitate în 1774 la 6 12 zile pe an numai pentru iobagi, au fost extinse și ridicate pentru toți țăranii, la 165 de zile și chiar mai mult, în preajma anului 1848 [27].

De aceea, țărănimea s-a aflat în fruntea luptei contra exploatării sociale și naționale habsburgice, folosind o gamă variată de forme : refuzul de a presta jurămîntul de credință față de noua stăpînire[28], fuga în Moldova[29], haiducia — remarcîndu-se, în zona de sud a Bucovinei, vestitul Darie[30], nesupunerea la plata obligațiilor cerute de administrația habsburgică, întocmirea de plîngeri și memorii[31], angajarea țăranilor în procese cu autoritățile centrale, împotriva funcționarilor locali — cum a fost cazul celebrului proces al câmpulungenilor, început în 1776 și terminat în favoarea lor abia în 1865, adică după 89 de ani[32]; apoi frămîntări și răscoale țărănești, care s-au semnalat în 1805, 1821, 1830—1831, 1834, culminînd cu revoluția de la 1848.

★

Analizînd problema agrară în revoluția de la 1848 în Bucovina, se impun de la început cîteva observații generale. Aici, conducerea luptei pentru înfăptuirea obiectivelor sociale și naționale a aparținut în general boierimii liberale, grupate în jurul familiei Hurmuzachi, în frunte cu tînărul Eudoxiu, viitorul istoric și înflăcărat patriot, care, împreună cu studentul Ioan Popovici din Suceava au participat chiar la primele acțiuni revoluționare, declanșate la începutul lunii martie 1848, la Viena, în cadrul luptelor de pe baricade, în calitate de membri ai legiunii aca-

---

[24] Ionel Dârdală, *op. cit.*, p. 222—223.
[25] P. S. Aurelian, *Bucovina, descriere economică*, București, 1878, p. 26 27.
[26] T. Bălan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, p. 328.
[27] Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 19.
[28] Ion Grămadă, *Din Bucovina de altă dată*, București, 1926.
[29] Ecaterina Negruți, *Informații noi privind emigrările din Bucovina în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, „Suceava", VIII, 1981, p. 257—265.
[30] Iraclie Porumbescu, *Amintiri*, Edit. Cluj-Napoca, 1978, p. 21 63 și 210.
[31] I. Gh. Sbiera, *op. cit.*, p. 8.
[32] I. Iosep, Mihai Iacobescu, *Câmpulung Moldovenesc*, București, 1978, p. 27.

www.dacoromanica.ro

demice vieneze[33]. Sub presiunea frămîntărilor și luptelor țărănești, fruntașii boierimii liberale au înscris în *Petiția țării*, principalul program al revoluției, și unele revendicări pentru țărani, între care cele mai importante erau : reprezentarea și a țăranilor în dieta Bucovinei, după acordarea statutului de autonomie acestui teritoriu, crearea unui Institut de credit, de care să se folosească și țăranii, pentru a nu cădea victimă tranzacțiilor cămătărești, reglementarea relațiilor între țărani și stăpînii de moșie — problemă ce ar fi urmat să se discute în dieta Bucovinei „avîndu-se în vedere recerințele țării" și participarea țăranilor în Comitetul național, ce ar fi avut în seamă administrarea averilor fondului bisericesc[34]. Aceste revendicări erau formulate în termeni vagi, neprecișI — fapt ce a nemulțumit pe țărani, care, în împrejurările unice create în vara anului 1848 în Bucovina își vor formula ei înșiși, prin deputații aleși din sînul lor, revendicările și doleanțele, în documente programatice foarte precise și detaliate, înaintîndu-le fie parlamentului, fie Curții din Viena. Împrejurările create au fost următoarele : extinzîndu-se și amplificîndu-se revoluția în toate provinciile imperiului, cercurile imperiale sub amenințarea acțiunilor energice ale țărănimii — care, în mai multe zone, ca de pildă și la Suceava, era gata să ia cu asalt capitalele districtuale, pentru a-și impune revendicările [35] — au publicat, la 17 aprilie 1848 decretul pentru desființarea boierescului în provincia Galiția, la care era integrată și Bucovina. Boierii însă, au cerut să se amîne aplicarea prevederilor decretului, pînă în martie 1849, pentru a-și salva, chipurile, recolta, argumentînd, în același timp că situația țărănimii din Bucovina este mai bună decît în Galiția și nu reclamă astfel de măsuri urgente. Boierii sperau ca la alegerile ce se anunțau pentru luna iunie să poată trimite în parlament reprezentanții lor, care să acționeze în acest sens. Dar evenimentele s-au precipitat, făcînd să cadă speranțele boierilor. Țăranii s-au hotărît să-și ia cu forța ceea ce considerau că li se cuvine : ei au ocupat unele moșii, au intrat cu vitele pe pășunele ce le aparținuseră, au cosit fînețele, au refuzat să mai plătească boierescul și au amenințat cu formarea unui „Comitet al salvării", ca la Viena și declanșarea revoluției[36]. În această atmosferă de tensiune crescîndă, cercurile imperiale au fost silite să facă noi concesii maselor, nădăjduind în atenuarea valului revoluționar și astfel au anunțat alegeri generale pe baza votului universal, urmînd ca deputații, aleși din toate stările sociale și din toate provinciile să se întrunească într-un parlament central, să-și prezinte și să dezbată propunerile, în vederea elaborării unei constituții burghezo-democratice. Bucovinei i-au fost repartizate în total 8 locuri : s-au constituit : o circumscripție urbană, Cernăuți și șapte circumscripții rurale — în care au fost înglobate și orașele Suceava, Siret, Rădăuți, Cîmpulungul Moldovenesc și altele — trebuind să se aleagă un deputat la 50.000 de locuitori și nu la 20.000 cît se prevedea pentru centrele urbane. La această dată un oraș ca Suceava nu avea decît 7.000 de locuitori și integrat într-o circumscripție de 50.000,

[33] Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 21.
[34] *Aron Pumnul, Voci asupra vieții și însemnătății lui...*, Ed. I. Gh. Sbiera, Cernăuți, 1889, p. 96 102.
[35] Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 20 22.
[36] Ionel Dârdală, *op. cit.*, p. 224.

www.dacoromanica.ro

în care majoritatea o formau țăranii, este de la sine înțeles — așa cum aflăm și dintr-un memoriu de protest al alegătorilor din Suceava — că orășenii nu au putut trimite nici un deputat [37]. Rezultatul alegerilor a fost unic în istoria revoluțiilor de la 1848 din întreaga Europă, nu numai din imperiul habsburgic : în afara circumcripției urbane din Cernăuți, unde a fost desemnat ca deputat profesorul Anton Kral, directorul gimnaziului, care va susține cu înflăcărare programul românilor din *Petiția țării*, în toate celelalte circumscripții rurale au fost aleși numai deputați țărani și nici un boier, cleric sau negustor. În total, în parlamentul din întreg imperiul habsburgic au fost aleși 383 de deputați, dintre care 94 erau țărani [38].

Folosindu-se de tribuna parlamentului, deputații țărani au expus problema agrară în toată complexitatea ei, ținînd o strînsă legătură cu alegătorii care le acordaseră mandatul de încredere și sintetizînd, în cuvîntul lor, numeroase memorii și plîngeri sosite din diferite localități, între care : Dărmănești, Pătrăuți, Marginea, Horodnic, Cîmpulung Moldovenesc etc. Punctul de vedere exprimat de deputații țărani ne-a rămas consemnat cu fidelitate în manifestul intitulat „Fraților țărani din Bucovina", din 5/17 noiembrie 1848, redactat de Mihai Bodnar-Bodnărescu, Miron Ciupercă și Gheorghe Timiș, deputați ai țăranilor din zonele Rădăuți, Cîmpulung Moldovenesc și Cupca-Cernăuți, precum și de țăranii Ilie Niculiță și Vasile Știrbu. Documentul a fost tipărit [39] și difuzat în satele din toată Bucovina, pentru ca țăranii să afle exact doleanțele exprimate de trimișii lor în parlament. Unele informații suplimentare și mai detaliate, despre modul cum și-au conceput țăranii întreaga lor problematică socială, ne oferă un alt document, necunoscut pînă nu demult, memoriul locuitorilor din comunele Ilișești, Gura Humorului și Brașca [40], din 30 iulie 1848. În acest document se stărnie într-un mod impresionant asupra problemelor economice.

Analiza acestor documente, concepute și redactate chiar de către țărani, ne conduce la cîteva concluzii importante. Problema agrară la 1848 în Bucovina nu se reduce numai la desființarea boierescului, așa cum unilateral s-a apreciat în mai toate studiile de pînă la această dată, ignorîndu-se tocmai documentele emanate de la țărani. Rezolvarea tuturor obiectivelor sociale, și deci și a problemei agrare, era condiționată de acordarea statutului de autonomie, de repunerea în drepturi a naționalității române din acest teritoriu, de despărțirea Bucovinei de Galiția, de admiterea principiului egalității națiunilor din imperiu și constituirea Bucovinei ca ducat autonom cu un statut propriu, care să garanteze conservarea și apărarea naționalității, limbii și culturii, prin instituții conduse de reprezentanții tuturor stărilor sociale ale românilor. Pledînd pentru autonomie, ca premisă a realizării unui început de viață politică proprie și ca garanție a înfăptuirii și a deziderateloi sociale, deputații

[37] Arh. Mănăstirii Sf. Gheorghe, Suceava, inv. 1421 și Mihai Iacobescu, *Un memoriu al succevenilor de la 1848*, „Suceava", VIII, 1981, p. 141—148.

[38] I. Gh. Sbiera, *op. cit.*, p. 10—11.

[39] Arh. Muzeului județean Suceava, *fond memorial, 1848*; vezi și Octav Mononaru, M. Iacobescu, E. Dimitriu, *Documente ale revoluției de la 1848 în Bucovina*, „Suceava", V, 1978, p. 488—92.

[40] *Ibidem*, inv. 1326 și „Suceava", V, 1978, p. 483—488.

www.dacoromanica.ro

țărani înscriau problema autonomiei în fruntea programului conceput de ei în cuvinte simple, de o mare claritate și forță convingătoare, ilustrînd setea lor pentru neatîrnare: „Judecați, fraților, voi singuri, nu-i mai bine dacă-și face cineva mămăliga singur, cum vrea el, decît să-i facă altul, cum vrea acela? Ce gîndiți, fraților, în care feliu îi mai bine? Nu-i mai bine să fie cineva singur gospodariu în casa lui și stăpîn pe livada lui, pe grădina lui și pe pămîntul lui, decît să fie slugă la altul? Oare de ne trebuie, într-o nevoie, un coreț de păpușoiu, la Galiția ne ducem? Sau, dacă ne trebuie o vită, din Galiția o cumpărăm? Sau, de ne trebuie o huscă de sare, din Galiția o aducem?" Întrebările — strîns legate de viața cotidiană a țăranului — sînt cu atît mai semnificative cu cît toate aceste nevoi — de păpușoi, de vite, de sare — așa cum vom constata din analiza în continuare a documentelor susmenționate, se rezolvau în cadrul legăturilor firești cu Moldova. În legătură cu acest fapt, care ilustrează procesul constituirii pieții economice unice a tuturor românilor, deputații țărani au cerut în parlament „să se rădice sau se ușureze cordunul de pe granița Moldovei, care are negoțul cu această a noastră megieșă țară așa tare îl împiedică" [41]. Cum anume împiedică stăpînirea habsburgică schimburile economice cu Moldova aflăm, pe larg, din memoriul locuitorilor din comunele Ilișești, Gura Humorului și Brașca: sînt de-a dreptul inimaginabile pretextele invocate de cercurile imperiale pentru a stăvili legăturile firești cu Moldova și Țara Românească: „A fost limitat foarte mult — glăsuiește documentul — traficul comercial din Moldova, datorită cordoanelor sanitare apăsătoare de odinioară și pedepselor în contumacie, precum și datorită diferitelor dispoziții de control prevăzute de lege. Din vremuri aproape imemorabile, a încetat prezența pestei orientale pe continentul Europei — chiar și în Turcia asiatică, datorită dispariției sale complete, molima a rămas cunoscută doar cu numele și neluată în seamă de guvernul turc în părțile Asiei — apoi guvernele Moldovei și Valahiei au obținut posturi de carantină la Dunăre, către Turcia europeană și nu s-a hotărît nici o schimbare a acestor relații foarte stînjenitoare pentru comerțul și traficul de persoane. Din cauza acestor măsuri în genere supărătoare în ultimul timp, sub pretextul de-a preveni pericolul de apariție a pestei în baza dispozițiilor introduse în Bucovina pentru cordon și controlul militar — mai mulți oameni au fost împușcați în mod arbitrar în timpul fugii lor, chiar pe teritoriul Moldovei, întîmplări ce au provocat indignarea poporului, deoarece făptașii au săvîrșit fără martori acțiunea lor sălbatică, și, sub pretextul îndeplinirii îndatoririlor lor de serviciu, au rămas nepedepsiți. „Documentul dezvăluie în continuare obligații numeroase și împovărătoare, impuse populației sătești, sub pretextul prevenirii pestei: „pentru aceste instalații, într-adevăr ideale de combatere a pestei la graniță, comunele bucovinene au trebuit să construiască clădiri de carantină la frontieră, și, separat, bucătării de vară și colibe de pază, poduri la drumurile de graniță și șanțuri la hotar, apoi drumuri pentru folosirea militarilor—fără bani—obligație ce costă fiecare comună, anual, cîte 140 de florini pentru fiecare post de carantină. Majoritatea comunelor au de întreținut în acest mod 2—3 posturi de carantină la

[41] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

graniță — iar cele situate în imediata apropiere a frontierei trebuie pe deasupra să pună la dispoziție gratuit terenurile lor pentru uzul drumurilor de graniță și îndeosebi al traseelor de patrulare, apoi terenuri de construcție și grădini de legume și, înafară de acesta, suprafețele de teren aflate în folosință. „Ba, mai mult încă — se arată în același document — „printr-o incompetentă și greșită interpretare a ordonanței polițienești de combatere a pestei, alte drepturi de proprietate au fost îngrădite, încît munca pe teritoriile aflate la granița țării este permisă numai cu aprobarea autorităților superioare, cu limitarea lucrului numai în anumite ore din zi, sub supravegherea militară, fără dreptul de a înopta pe ogor — și după o interpretare arbitrară, la 500 de pași ori 500 de stînjeni de graniță nu-i permisă construirea vre-unei clădiri. „Țăranii cer să fie desființate aceste restricții spre Moldova și Muntenia, ca fiind total nejustificate, propunînd „a fi găsită soluția cea mai bună, în interesul comerțului și al traficului de călători," iar în cazul ivirii epidemiei „sarcina extrem de apăsătoare pentru întreținerea gratuită a posturilor de carantină," lăsată pînă la această dată numai pe spatele Bucovinei, „să fie pusă pe seama tuturor provinciilor, deoarece — se precizează cu dreptate în document — această măsură de protecție vamală contra pericolului pestei, privește întreg imperiul și nu poate fi separată, încît numai mica Bucovină să suporte sarcina apăsătoare, care întrece impozitul funciar."

Despre amploarea și consecințele nefaste ale acestor sarcini de restrîngere a comerțului cu Moldova glăsuiește și memoriul locuitorilor din orașul Suceava, din 16 iunie 1848, în care se arată că „orașul Suceava, odinioară un înfloritor oraș comercial și cu populație numeroasă, este situat aproape de granița Moldovei și a exercitat mai înainte un rol important în domeniul comerțului; dar, în ultimii ani, în urma nenorocirii care l-a lovit, fiind încadrat într-un regim special, ca district de frontieră, s-a depopulat de mai multe mii de suflete, încît, acum, mai mult de jumătate din locuitorii săi sînt împrăștiați în Moldova învecinată, unde își pot desfășura activitatea comercială fără restricții." Și semnatarii acestui memoriu cer ca, „în interesul său și al țării", guvernul să ajute „comerțul atît de decăzut dintre Bucovina și Moldova"[42]. Iar în documentul principal, *Petiția țării*, se scria în încheiere de către fruntașii Bucovinei: „ne simțim îndemnați a atrage atenția Maiestății Voastre asupra multiplelor raporturi sociale și comerciale ce există între Bucovina și țările Moldova și Țara Românească, vecine și consîngene cu noi, raporturi care exercită o puternică înrîurință" [43] — ceea ce relevă că necesitatea intensificării comerțului cu toți românii era o cerere generală în Bucovina.

În ceea ce privește desființarea boierescului, formularea frecventă utilizată de deputații țărani, era: „să se desrădice pentru totdeanna robota, dijma și toate beilicurile, fie ele sub orice nume" — desființare pe care Mihai Bodnar Bodnărescu o cerea a se obține fără nici un fel de despăgubire — ceea ce a reprezentat punctul cel mai avansat propus

[42] Arh. Mănăstirii Sf. Gheorghe, Suceava, inv. 1121 și „Suceava", VIII, 1981, p. 146—147.

[43] Aron Pumnul, *op. cit.*, p. 18[illegible]

www.dacoromanica.ro

în parlamentul habsburgic"[44]. Dar, pe lîngă boierescul propriu-zis se adăugau și alte cerințe foarte numeroase ale țăranilor desființarea dăjdiilor pentru mori și ștempe, dreptul de a pășuna și vîna, de-a exploata și comercializa slatina „unde pînă acum este, sau unde s-ar mai găsi", de-a lua din pădure lemnele de foc necesare pentru trebuințele gospodăriei etc.[45]. Se cerea să se desființeze „toate taxele ce noi — țăranii, n.n.— dăm la preoți, „propunînd ca în viitor „să se deie preoților leafă pentru slujba lor", din veniturile fondului bisericesc[46]. Este interesant că această cerere se întîlnește și în memoriul Comitetului duhovnicesc din Bucovina. din 9 octombrie 1848, în care se afirmă că robota, taxele și prestațiile de orice fel impuse credincioșilor sînt contrare scopului, adică slabesc „legătura delicată" dintre paroh și comunitatea sătească[47].

În concepția deputaților țărani, rezolvarea problemei agrare în Bucovina însemna și încetarea colonizării acestui teritoriu. În manifestul răspîndit în sate, Mihai Bodnar-Bodnărescu explica alegătorilor că a cerut în parlament și el și confrații săi „să nu se mai trimită coloni, în toată Bucovina, care pe imașurile și locurile noastre se așează, de vreme ce noi singuri avem peste 10.000 de halupari, care încă nu au loc și necăjesc"[48]. Cererea era cu atît mai îndreptățită cu cît la 1848 statisticile oficiale înregistrau, pe lîngă cei 209.293 români (dintre care peste 10.000 nu aveau nici un fel de lot și avere personală), alți 179.868 alogeni, între care 108.907 ruteni — numai aceștia din urmă reprezentînd jumătate cît populația românească[49]. Ei migraseră în Bucovina, îndeosebi în timpul integrării acesteia la provincia imperială Galiția, între 1786—1848, din motive economice, politice, cultural-religioase[50], fiind încurajați de către cercurile imperiale habsburgice — care, așa cum releva istoricul Ioan Nistor, sperau să facă din Bucovina nu numai un teritoriu amalgamat sub raport etnic, ca și imperiu propriu-zis, ci și un nucleu pentru atragerea întregii Ucraine ruse la imperiu[51] — vis care s-a dovedit utopic, dar care a avut consecințe nefaste pentru evoluția demografică a Bucovinei.

În strînsă legătură cu această problemă, în memoriul locuitorilor din comunele Ilișești, Gura Humorului și Brașca se mai cerea oprirea pătrunderii evreilor; elementele burgheziei evreiești veneau aici fie ca arendași de moșii sau cămătari, fie ca proprietari de prăvălii și dughene iar la 1848 numărul lor se ridicase la 11.850[52].

Alte cereri vizau: oprirea vinderii loturilor țărănești la străini, încetarea abuzurilor rezultate din încartiruirea trupelor în localitățile de frontieră, înființarea cărților funciare în toate localitățile, supunerea lipovenilor la aceleași obligații ca și localnicii, împuternicirea organelor comunale cu unele atribuții juridice, între care și aceea ca „așezarea unui străin să depindă exclusiv de aprobarea consiliului comunal, deoarece prin abuzul moșierilor privind primirea fiecărui străin, toate pămîn-

[44] Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 29.
[45] Arh. Muzeului județean Suceava, *loc. citat.*
[46] Ibidem.
[47] Arh. Mănăstirii Sf. Gheorghe, Suceava, inv., 1420.
[48] Arh. Muzeului județean Suceava, *loc. citat.*
[49] Aurel Morariu, *op. cit.*, p. 47.
[50] Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina*, Edit. Academiei, București, 1915.
[51] Arh. Muzeului județean Suceava, fond Ion Nistor, inv. 1329.
[52] Aurel Morariu, *op. cit.*, p. 46—47 și 102.

www.dacoromanica.ro

turile comunale se micşorează, iar bunăstarea comunei a decăzut simţitor." Se mai cerea cu insistenţă ieftinirea preţului la sarea atît de necesară crescătorilor de animale etc. [53].

Din multitudinea acestor cereri, Curtea din Viena, sub presiunea ameninţării crescînde a revoluţiei, a desfiinţat doar boierescul, prin patenta din 9 august 1848, publicată la 7 septembrie 1848 [54]. De asemenea după mai bine de un deceniu de lupte şi frămîntări ţărăneşti, cînd în 1861 se aproba statutul de autonomie a Bucovinei, în dieta provincială care se întrunea la 6 aprilie 1861, pentru prima dată în istoria românilor din acest teritoriu, alături de cei 8 deputaţi ai marilor proprietari laici şi 3 clerici, 7 ai industriei, comerţului şi „intelighenţei", se aflau şi 12 ţărani [55]. Desfiinţarea boierescului şi reprezentarea ţăranilor în dieta Bucovinei autonome erau consecinţa unei lupte îndelungate, temerare, pline de jertfe. Dar cea mai mare parte a cererilor formulate de ţărani la 1848 rămîneau în continuare nerezolvate. Cum în Bucovina nu a avut loc o reformă agrară de proporţiile celei înfăptuite în 1864 în vechea Românie, sub Al.I.Cuza, problema ţărănească a cunoscut aici o evoluţie aparte, care a stat sub semnul dublei exploatări sociale şi naţionale, a poliţiei spoliatorii şi desnaţionalizatoare a Curţii din Viena.

LE PROBLÈME AGRAIRE PENDANT LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE 1848 EN BUKOVINE

RÉSUMÉ

S'appuyant sur une riche littérature de spécialité et surtout sur une documentation inédite figurant aux fonds des archives de la ville de Suceava, l'auteur fait dans la première partie de son article une analyse approfondie de la vie économique de Bukovine sous la domination autrichienne pendant les décennies qui ont précédé la révolution roumaine de 1848. Il fait ainsi ressortir la manière de stratification de la paysannerie, le progrès économique dans les domaines agraire, industriel, commercial et de l'urbanisation, l'accentuation du processus d'asservissement de la paysannerie libre, ainsi que les formes revêtues par la lutte des paysans contre l'exploitation féodale.

Examinant ensuite le problème agraire au cours de la révolution de 1848 en Bukovine, on fait d'abord quelques observations d'ordre général touchant la direction de la révolution par la bourgeoisie libérale, la lutte de la paysannerie pour l'organisation d'élections générales sur la base du vote universel, par suite desquelles ont été élus les premiers députés paysans au parlement de l'Empire des Habsbourg. On analyse ensuite les revendications de la paysannerie sur la base des manifestes à caractère de programme destinés à conduire finalement à l'émancipation de celle-ci non seulement sur le plan social, mais aussi sur le plan national. En conclusion, on relève la manière dont fut supprimée la corvée en Bukovine le 9 août 1848 et comment allaient participer, en tant que députés, aussi des représentants de la paysannerie dans la Diète de Bukovine de 1861.

[53] Arh. Muzeului judeţean Suceava, loc. cit., inv. 1326.
[54] Ionel Dârdală, *op. cit.*, p. 221—227.
[55] Mihai Iacobescu, *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

MĂRTURII FRANCEZE PRIVIND REVOLUȚIA DE LA 1848 DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

DE

NICOLAE ISAR

Misiunea la București, în august 1848, în plină desfășurare a revoluției, a ofițerilor francezi Sabatier și Desaint, a fost semnalată de multă vreme într-o importantă colecție de documente [1].

Mai aproape de noi o serie de date necunoscute, pe baza unor investigații în arhivele franceze, a adus Al. Ungureanu [2], care a publicat un fragment dintr-unul din manuscrisele celor doi ofițeri [3]. Acum, cînd microfilmele manuscriselor celor doi se pot studia la Arhivele Statului din București ni se pare că se impune o reluare a analizei, autorul susmenționat lăsînd de-o parte tocmai aspectele social-politice relevate de textele franceze în discuție, interesat fiind mai ales de alte aspecte, nu mai puțin importante : așezări, populație, etc. [4].

Nu este locul să ne oprim aici asupra amănuntelor deplasării la București a celor doi ofițeri francezi Sabatier și Desaint — unul căpitan de geniu, altul căpitan de artilerie, ambii în serviciul special al ambasadorului francez la Constantinopol, generalul Aupick [5]. Să precizăm numai că era la curent cu această acțiune Ion Ghica, trimisul revoluționarilor români la Constantinopol [6], care, în prealabil, într-o scrisoare din

[1] Vezi *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, t. II IV, 1902—1903. De fapt, anterior, o semnalase C. Colescu-Vartic, în, *1848. Zile revoluționare*, București, 1892, p. 366.

[2] Vezi Al. Ungureanu, *O misiune franceză în Țara Românească, Moldova și Dobrogea în anul 1848*, în „Revista arhivelor", 1969, an XII, nr. 1, p. 81—90.

[3] Autorul publică în anexă, la p. 89—90, *Lista așezărilor din itinerarul misiunii Sabatier-Desaint*.

[4] Ca atare autorul ia ca bază a analizei sale în primul rînd registrele cu observații și măsurători pe teren ale lui Desaint : Itinéraire à l'appui d'un levé à vue executé dans les Principautés Danubiennes (Valachie et Moldavie) pendant les mois de août-septembre 1848" și „Itinéraire à l'appui d'un levé à la boussole exécuté dans la Dobroudja, la Bulgarie et la Roumellie (août — octobre 1848)". Lucrarea propriu-zisă a lui Sabatier despre Principate, „Mémoire sur la Valachie et la Moldavie", este semnalată numai de autor, pe baza ei făcîndu-se, la p. 88, în 2—3 fraze numai cîteva sumare considerații, cu o notă critică la adresa celor doi, care ni se pare exagerată : „...ei nu înțeleg pînă la capăt mobilurile și țelurile revoluției din 1848, despre care evită să vorbească (?!)...".

[5] Despre organizarea militară la această dată a ambasadei franceze de la Constantinopol, sub conducerea generalului Aupick, vezi, *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, t. II, București, 1902, p. 607.

[6] Asupra calității acestuia, vezi, Traian Ionescu, *Misiunea lui Al. G. Golescu la Paris*, în „Revista de istorie" nr. 12, 1974; de asemenea, G. G. Florescu, *Poziția internațională a Țării Românești în 1848*, în „Studii și materiale de istorie modernă", vol. III, 1963.

www.dacoromanica.ro

22 iulie st.n., adresată ministrului Treburilor din Afară, I. Voinescu II, amintind apropiata vizită a celor doi ofiţeri, scria : „Trebuie acoperită misiunea lor cu circumspecţie şi sub pecetea celui mai mare secret... (ei) merg la Bucureşti şi de acolo vor parcurge munţii noştri, ca şi malurile Prutului, şi vor face un raport exact şi amănunţit privind resursele militare ale ţării noastre. Eu sînt convins că guvernul nostru îi va ajuta în misiunea lor şi că ei vor putea aduce opinia cea mai favorabilă de care avem nevoe" [7]. Iar într-o altă scrisoare, adresată lui Nicolae Bălcescu [8], în legătură cu această misiune, recomandă prietenului său : „Căutaţi a-i face să vadă mai mult decît este, iar nu mai puţin... Vă prevestesc — scrie el, schiţînd portretele lui Sabatier şi Desaint — că nu sînt vulturi ; grasul este un om bun, dar slabul un om foarte anevoie, fricos şi necredincios. Păstraţi însă secretul misiunii acestor ofiţeri, cel puţin deocamdată" [9]. La 24 iulie, st.n., generalul Aupick anunţa pe ministrul său de externe, Bastide, despre iniţiativa sa, între altele, arătînd că ea fusese întîrziată de ştirile privind o presupusă epidemie de holeră în Principate, că îi însoţea pe cei doi persoane sigure recomandate de Czaika [10].

Plecarea ofiţerilor francezi din Constantinopol cu tot secretul ei, era semnalată, la 3 august 1848 de unele corespondenţe particulare ale unor mari ziare franceze [11]. La 7 august, st.n., Dimitrie Ghica îl anunţa pe I. Ghica despre sosirea în ajun a celor doi, care i-au remis scrisoarea sa ; şi la rîndu-i a dat ofiţerilor francezi o scrisoare de recomandare pentru Ştefan Golescu, membru al guvernului provizoriu [12]. La 14 august/30 august, Hory, girantul Consulatului francez, anunţa pe Bastide de sosirea celor doi la Bucureşti, îi raporta că se conformase întru totul instrucţiunilor date de Aupick, punîndu-i pe trimişii săi în legătură cu Suleiman-Paşa, cu guvernul, cu principalii boieri, cu agenţii Angliei şi Franţei [13]. Într-adevăr, odată sosind la Bucureşti, la 6/18 august 1848, Sabatier şi Desaint, cu ajutorul recomandărilor cu care erau dotaţi şi cu ajutorul consulului girant francez, intră în legătură cu fruntaşii revoluţionari munteni, iar peste cîteva zile, la 9/21 august, împreună cu cel din urmă, erau primiţi în audienţă de Suleiman-Paşa, înaltul comisar al Porţii, care, anterior, făcuse publică hotărîrea sa de recunoaştere a Locotenenţei domneşti [14].

---

[7] *Anul 1848*, t. II, p. 687 688. Plecarea celor doi la Bucureşti, cum scria I. Ghica, urma peste cîteva zile, la 26 iulie ; în acelaşi timp, un alt căpitan, Le Français, pleca cu o misiune similară în Serbia.

[8] Asupra contextului acestei legături, vezi, de asemenea, G. G. Florescu, *N. Bălcescu la Constantinopol în august 1848*, în „Studii" XIV, nr. 6.

[9] Anul 1848, t. III, p. 153.

[10] Cf. *Ibidem*, II, p. 722 723. Evident, este vorba, cum vedem, din corespondenţa lui Ion Ghica, de persoanele recomandate de el, prin intermediul prietenului său, Czaika Czaikowski.

[11] La 3 august st. n. o corespondenţă particulară din Constantinopol, din „Le National", vedea în această acţiune o dovadă a perfectei înţelegeri între ambasadorul francez şi Divan, la o dată cînd ambasadorul francez încă nu fusese recunoscut de Poartă. Cf. *Ibidem*, III, p. 209 ; de asemenea, o altă corespondenţă către „Journal des Débats" (cf. *Ibidem*, III, p. 216).

[12] Este remarcabilă această scrisoare, pentru acuitatea cu care autorul ei punea problema Unirii Principatelor. Cf. *Ibidem*, III, p. 278.

[13] *Ibidem*, III, p. 445—446.

[14] Audienţa era anunţată de Hory lui Bastide la 13/25 august 1848. Cf. *Ibidem*, III, p. 423.

www.dacoromanica.ro

Evenimentul merită toată atenţia dacă avem în vedere poziţia specială a consulului francez la Bucureşti, cît şi aceea a ambasadorului francez la Constantinopol, în condiţiile în care guvernul turc nu recunoscuse încă la acea dată în mod oficial republica franceză [15]. Fără a intra în detalii, să menţionăm numai că evenimentul la care ne referim coincide cu un moment anume în evoluţia relaţiilor politico-diplomatice, cînd ideile numeroşilor publicişti francezi, partizani ai cauzei române, care pledau pentru o colaborare româno-turcă, cu ajutor occidental, în vederea prevenirii unor pericole comune, păreau, a avea unele şanse.

Urmînd întru totul instrucţiunile primite de la superiorul lor, generalul Aupick, cu ajutorul scrisorilor de recomandare ale lui I. Ghica, după o scurtă şedere la Bucureşti, apoi o investigaţie pe teren a zonelor muntoase din Ţara Românească şi trecerea în Moldova, cei doi ofiţeri puteau, după trei săptămîni de şedere printre români, să-şi formeze o părere asupra situaţiei şi să comunice, la 25 august, st.n., generalului Aupick, printr-un raport, observaţiile lor. „Noi am văzut un foarte mare număr de persoane, aparţinînd diverselor partide; mărturiile lor se acordă aproape, şi din acest moment opinia noastră este pe deplin formată" [16], scriu ei. Şi impresiile lor, precum îşi dorea I. Ghica, erau favorabile revoluţionarilor. Plîngerile împotriva abuzurilor administraţiei nu lăsau nici o îndoială. Acţiunile revoluţionarilor erau justificate, animate de sentimente înalte, şi ele nu ieşiseră din limitele cumpătării, mai ales în privinţa atitudinii faţă de puterile străine. „Tinerii valahi — scriau ei — a căror educaţie s-a făcut în Franţa, aceia care aparţin clasei boierilor, ca şi aceia care ies din popor au un patriotism arzător, pentru a păstra în conduita şi cuvintele lor destulă măsură mai ales în privinţa puterilor străine" [17].

Dar nu datele acestui simplu raport diplomatic — din care, e drept, s-a publicat de multă vreme, doar un fragment, aproximativ o pagină [18] — ne-ar putea interesa pentru a evidenţia opiniile celor doi francezi privitoare la români, căci, abia după reîntoarcerea la Constantinopol, ei vor avea răgazul necesar să-şi adune toate impresiile şi informaţiile culese, pentru a elabora, pe îndelete, fiecare din ei lucrări mai ample, de interes deosebit, diferite sub raportul conţinutului, pe care după finisare, aveau să le adreseze ca memorii aceluiaşi superior, generalul Aupick.

Dacă lucrarea lui Desaint [19] are în primul rînd un caracter de interes strategico-militar, în genul lucrărilor ofiţerilor francezi din vremea lui

---

[15] Recunoaşterea republicii franceze va avea loc curînd, la 25 august, st. n., 1848, ca stîrnind un viu entuziasm la Bucureşti, cum comunica Hory ministrului de Externe francez, cf. *Ibidem*, III, p. 678.

[16] *Ibidem*, III, p. 678.

[17] *Ibidem*, III, p. 679. În legătură cu moderaţia, binevenită, după ei, a revoluţionarilor, notează că au întîlnit în cale, în judeţe, prefecţi, subprefecţi, comisari, etc. care nu înţelegeau prudenţa şefilor lor faţă de Soliman-Paşa, moderaţia lor: „ei proclamă sus dreptul lor de autonomie (este cuvîntul lor preferat); ei nu doresc nici-o intervenţie străină, mărginind drepturile suzeranului la plata unui uşor tribut...".

[18] Vezi *Itinéraire à l'appui d'un levé a vue, executé dans les Principautés Danubiennes (Valachie, Moldavie) pendant les mois d'Août, Septembre et Octobre 1848.* la sfîrşit cu data de 15 martie st. v., 1849 şi semnătura lui I. Desaint, contrasemnată de generalul Aupick, la *Arhivele Statului din Bucureşti, Microfilme — Franţa*, Ministerul de Război, Rola 173/II, p. 861—967, cu hărţi; şi tot aici, p. 797 849. de el, *Itinéraire à l'appui d'un levé à la bussole, exécuté dans la Dobroudja (Tatarie), la Bulgarie et la Roumelie, pendant les mois d'Août, Septembre et Octobre 1848.*

[19] Cf. şi mai sus, *Anul* [illegible] II, 1902, p. 678 679.

www.dacoromanica.ro

Napoleon [20], în sensul că indică detaliile necesare pentru cunoașterea condițiilor deplasărilor de trupe, a posibilităților de folosire a reliefului în scopuri tactice [21], însă bineînțeles, și date prețioase de interes economic și demografic, lucrarea căpitanului B. Sabatier [21bis], la care ne referim, cuprinde o relatare a situației generale din Principate cu accentul pe starea de spirit și soluțiile pentru depășirea crizei, cu reflecții de tot interesul asupra revoluției române și programului ei. Memoriul poartă data de 1 februarie, st.v., 1849, și are la sfîrșit însemnarea „Văzut de general Aupick" [22], și rezultă din conținutul lui că autorul a stat în Principate, mai ales la București, mai multe luni, presupunem din august pînă în octombrie 1848 [23]. El cuprinde, în orice caz, pe lîngă observații privind situația din perioada ședерii în Principate, din timpul revoluției propriu-zise, și reflecții asupra situației specifice intervalului dintre înăbușirea propriu-zisă [24] a revoluției și reglementările Convenției de la Balta-Liman, dintr-un moment, cînd, deci, teoretic cel puțin, evoluția relațiilor dintre marile puteri interesate stătea sub semnul incertitudinii.

Memoire sur la Valachie et la Moldavie, cum își intitulează autorul lucrarea, cuprinde un text în manuscris de 42 de pagini, cu patru capitole și, ca orice lucrare cu pretenții științifice, o tablă de materii.

★

Este remarcabil faptul că încercînd să înțeleagă stările de lucruri din Principate, autorul găsește necesar să insiste înainte de toate asupra situației țărănimii. „De la primii pași pe care îi faci în aceste nefericite provincii — scrie el — ești izbit în mod dureros de starea de mizerie în care se află țăranii"[25]. Cauza acestei situații o găsește în organizarea politică, în „legile care reglementînd starea indivizilor în cele două principate au făcut din țărani adevărați sclavi"[26], după expresia sa. El examinează raporturile dintre clăcași și stăpînii de moșie, înscrise în Regulamentul organic, analizînd obligațiile celor dintîi. „Dacă ne mărginim a citi regulamentul organic care reglementează în mod amănunțit toate diversele obligații pe care noi le expunem succint — scrie el, — se poate deduce că sarcina totală este destul de ușoară, și că țăranul con-

[20] Despre doi dintre ei, puțin cunoscuți, ale căror lucrări pot fi studiate pe baza microfilmelor existente actualmente la Arh. St. din București, vezi studiul nostru, *Les Principautés Roumaines au début du XIXe siècle dans les récits des officiers français Guilleminot et Thomassin*, în „Analele Universității București", Istorie, an. XXX, 1981, p. 73—88, cu anexe.

[21] Sub acest raport, din cîte cunoaștem, ca este cea mai completă lucrare de acest gen pentru Țara Românească și Moldova din epoca de la 1848.

[21 bis] Numele întreg, probabil, este Sabatier-Raymond-Gabriel-Baptiste, născut în 1810, căpitan din 1836, atașat în corpul Statului Major, din 1852, consacrîndu-se carierei diplomatice, în calitate de consul general al Franței în Alexandria; din 1854, comandor al Legiunii de onoare. Cf. G. Vapereau, *Dictionnaire universel des contemporaines*, Hachette, Paris, 1860, p. 1542.

[22] Cf. *Arhivele Statului din București*, *Microfilme*, *Franța*, Ministerul de război, Rola 173/II, p. 754—793.

[23] Mențiunea din lucrările lui Desaint, citate mai sus, ar indica, de asemenea, că ședерea nu numai a lui Desaint, dar și a lui Sabatier a continuat după raportul din septembrie la care ne-am referit mai sus.

[24] În timpul ședерii la București cei doi, între altele, au vizitat și tabăra lui Magheru, din cîmpul lui Traian, Cf. C. Colescu-Vartic, *1848. Zile revoluționare*, 1892, p. 366.

[25] *Ibidem*, p. 774.

[26] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

servă libera stăpînire (jouissance, fr.) a celei mai mari părţi din zilele sale ; dar pătrunzînd în miezul lucrurilor, se vede că nu este aşa. Cum se întîmplă întotdeauna, cînd se resping principiile libertăţii şi independenţei individuale, toate precauţiile legii vin să eşueze în contra abuzurilor puterii (autorité). O sarcină impusă nu este niciodată îndeplinită ca o muncă liberă şi voluntar consimţită în schimbul unui preţ convenit (débattu)[27]. Proprietarul şi arendaşul — scrie el mai departe — folosesc împotriva clăcaşilor pedepsele corporale, dar mai ales ei angajează peste măsură, în mod arbitrar, numărul zilelor de clacă. Pentru înlăturarea acestor abuzuri nici o măsură de natură administrativă nu ar fi eficace, soluţia fiind numai una : „a distruge principiul însuşi al muncii forţate, fără de care niciodată acolo (în Principate n.n.) ţăranul moldo-valah nu se va ridica la demnitatea de om, niciodată el nu va fi făcut să iubească şi să apere o patrie în care, altfel, schimbarea suzeranului nu aduce nimic pentru soarta sa"[28]. Referindu-se la zisul „drept" pe care Regulamentul organic îl acordă ţăranilor, de a se muta de pe moşie, „pentru a căuta o condiţie mai bună", autorul arată că, în realitate, acest drept este iluzoriu, el fiind aproape anulat de alte obligaţii impuse clăcaşilor, numai un număr foarte restrîns dintre ei reuşind să-şi părăsească satele.

Şi mai grea decît a ţăranilor era, arată Sabatier, situaţia ţiganilor, „aproape cu toţii reduşi la o stare completă de servitute", asupra cărora autoritatea stăpînului se exercita „fără control şi fără limită"[29]. În acest context, el aminteşte că printre primele acte ale guvernului provizoriu de la Bucureşti fusese proclamarea emancipării lor, la sfîrşitul lunii septembrie un număr de 30.000 de robi ţigani fiind eliberaţi. „Este imposibil — notează el, referindu-se la atmosfera propice eventualei restabiliri a vechilor instituţii, din acel moment —, să nu se ridice vocile pentru ca această libertate a lor să fie menţinută, şi chiar pentru ca acest act de dreptate să fie extins asupra tuturor celorlalţi din această categorie care gem încă într-o grea robie"[30].

Pentru a-şi face mai convingătoare însemnările privind situaţia grea a ţărănimii, ca şi despre alte aspecte, la care se va referi, autorul menţionează că ele sînt rezultatul conversaţiilor avute cu un mare număr de persoane, de „diverse clase şi diferite opinii" şi, există, subliniază el, „o concordanţă perfectă în reclamaţii şi nu ne îndoim de trista realitate a stării de lucruri ce vrem s-o descriem" [31]. În acest context Sabatier face şi cîteva referinţe asupra programului agrar al revoluţiei române de la 1848. După izbucnirea revoluţiei, „a mişcării radicale de la Bucureşti", cum se exprimă Sabatier, teama îi făcuse pe unii boieri să fugă şi ea nu a dispărut nici după venirea lui Suleiman-Paşa. „Toţi proprietarii recunoşteau pe deplin — scrie el — abuzurile existente şi se arătau dispuşi să cedeze la fiecare ţăran casa şi grădina din jur şi să discute cu el preţul muncii pe moşiile lor. Acelaşi limbaj era folosit în această privinţă şi în Moldova de oameni luminaţi şi aceasta cu toată absenţa şefilor partidului liberal, cu toată extrema apăsare cauzată de ocupaţia rusă"[32].

[27] *Ibidem*, p. 775.
[28] *Ibidem*, p. 776.
[29] *Ibidem*, p. 777.
[30] *Ibidem*.
[31] *Ibidem*.
[32] *Ibidem*, p. 778.

www.dacoromanica.ro

Şi referindu-se la dezbaterile din Comisia proprietăţii de la Bucureşti, rezumînd ecourile acestora în rîndul boierilor, Sabatier notează că aceştia, acceptînd concesii minime, se temeau de „punerea în aplicare a unui proiect care se discuta la Bucureşti şi în virtutea căruia li s-ar fi luat, în schimbul despăgubirii, o parte a pămînturilor, pentru a se da imediat ţăranilor" [33]. „Era clar atunci — notează el, în continuare, aderînd în fond la un asemenea proiect — că fiecare familie găsind în acest dar naţional mijloace de a-şi satisface nevoile pe care obişnuita mizerie le adusese cu totul la minim, nimeni nu ar fi fost împins de necesitate la cultivarea pămînturilor lăsate proprietarilor actuali, şi ţara s-ar fi găsit complet ruinată, căci toţi banii pe care ea îi primeşte astăzi provin în mod exclusiv din exportul produselor agricole" [34].

Sabatier indică şi alte aspecte ale situaţiei interne din Principate. În privinţa sistemului fiscal, el mărturiseşte că nu poate da detalii, dar notează că „toţi oamenii luminaţi recunoşteau necesitatea şi dreptatea supunerii la impozit a boierilor, care acum nu suportă nici o sarcină, de orice natură" [35]. În privinţa mănăstirilor închinate, care deţineau 1/3 din suprafaţa cultivabilă a ţării, care trimiteau o importantă parte a veniturilor lor peste graniţe, ceea ce constituia „o sursă neîncetată de sărăcie pentru ţară", el constată că „tinerii valahi" cu care stătuse de vorbă, deşi se plîngeau cu indignare (vivement), nu putuseră să-i ofere o soluţie. „Problema era foarte delicată — observă el — şi rezolvarea ei va ridica întotdeauna din partea Rusiei mari dificultăţi" [36]. Mai uşor pentru administraţia internă ar fi fost, aprecia el, să realizeze o diminuare a clerului foarte numeros (de 69.000 numai în Ţara Românească, după datele primite de el).

În privinţa funcţionării justiţiei, el împărtăşeşte plîngerile numeroase, „generale", cum notează el, împotriva „extinderii date de domni drepturilor judiciare pe care le prevedea Regulamentul Organic", a abuzurilor săvîrşite în această privinţă, ei aşezînd „propria voinţă în locul legii" [37]. Nu a putut verifica exactitatea plîngerilor, adaugă el, dar este cert că în viitor trebuia să se asigure „independenţa tribunalelor" de administraţie şi „să nu se lase domnului în aceste materii alte drepturi decît cel de graţiere" [38]. Privind organizarea administrativă, un rău nu mai puţin real, scrie Sabatier, îl constituia venalitatea slujbelor, şi referindu-se la domnul încă în scaun, de la Iaşi, subliniază că mai ales în Moldova în această privinţă se aud „plîngerile cele mai vii" [39].

Despre administraţia celor doi domni, Gh. Bibescu în Ţara Românească şi M. Sturza, „care domneşte încă în Moldova", Sabatier scrie: „Nu ne putem permite să citäm faptele numeroase care ne-au fost prezentate în sprijinul plîngerilor care izbucnesc din toate părţile, dar este imposibil să nu te convingi de tristul adevăr din unanimitatea blestemelor care urmăresc pe cei doi domni" [40]. Abuzurile care li se reproşează „sînt nemaiau-

[33] *Ibidem.*
[34] *Ibidem*, p. 778—779.
[35] *Ibidem*, p. 779.
[36] *Ibidem*, p. 780.
[37] *Ibidem.*
[38] *Ibidem*, p. 781.
[39] *Ibidem.*
[40] *Ibidem*, p. 786.

www.dacoromanica.ro

zite şi depăşesc orice imaginaţie"[41]. El reţine mai ales că ceea ce a auzit despre nedemnele măsuri (tratamens) aplicate boierilor compromişi în mişcarea din martie stîrneşte „cea mai dreaptă şi vie indignare, şi Înalta Poartă nu trebuie să rămînă surdă la plîngerile legitime ale acestor nefericiţi proscrişi"[42].

După consemnarea acestor „vicii ale organizării sociale" din Principate, cum le numeşte el, Sabatier face o serie de aprecieri privind programul revoluţiei de la 1848, analizînd cererile adresate de revoluţionarii de la Bucureşti Înaltei Porţi. Există în unele din acestea, arată el, exagerări evidente, şi se referă, desigur, la dorinţa revoluţionarilor de realizare a unei foarte largi autonomii, aproape identică cu starea de independenţă, în raport cu puterea suzerană, dar un examen atent ar duce la recunoaşterea justeţei şi legitimităţii mai multora dintre acestea. „Există două puncte — scrie el — care ne-au izbit mai ales, în dorinţele ardente ale moldo-valahilor de reconstituire a naţionalităţii lor române, adică: reunirea celor două provincii într-una singură şi alegerea domnului chemat a-i guverna, sub suzeranitatea Porţii şi protecţia colectivă a marilor puteri ale Europei"[43]. Dorinţa de unire pe care o constată, dovedeşte, scrie autorul mai departe, „cît de mult nenorocirea comună a distrus orice rivalitate, orice invidie între cele două principate. Noi am admirat acest sentiment atît de viu de naţionalitate, această mîndrie a originii latine, care îi face pe patrioţi să viseze la reconstituirea vechii Dacii..."[44]. Şi ofiţerul-diplomat francez consemnează, în maniera lui Desprez sau a altor publicişti francezi filoromâni, idealul de unitate naţională a tuturor românilor, referindu-se nu numai la Ţara Românească şi Moldova, ci şi la celelalte provincii aflate sub dominaţia Imperiului Habsburgic şi a Imperiului ţarist, referindu-se cum se exprimă el, la „masa de 8 milioane de oameni descendenţi ai lui Traian..."[45].

Aprobînd aspiraţiile de unitate naţională ale românilor, desigur, ca şi alţi publicişti francezi, ca de pildă Saint Marc Girardin, — ca să ne referim la unul dintre cei mai de seamă, dar despre care s-a scris mai puţin —, Sabatier socotea de domeniul posibilului, deocamdată, realizarea unirii celor două provincii, Ţara Românească şi Moldova, şi aceasta numai sub suzeranitatea Porţii şi sub protectoratul marilor puteri europene: era, în fond, ceea ce, pentru început, voiau şi revoluţionarii români de la 1848.

Deosebit de interesante sînt însemnările pe care le face Sabatier în continuare, privind „starea de spirit" din Principate în direcţia raporturilor speciale— dintr-un asemenea moment critic — cu cele două mari puteri, suzerană şi protectoare. Intervenţia ţaristă stîrnea, scrie el, indignare şi teamă. În acelaşi timp, „amintirea trecutului nu era favorabilă Turciei, şi în Valahia mare mai ales, ţăranii tremură încă la singurul nume al turcilor. În acelaşi timp — adaugă el — oamenii politici înţeleg că nu există şansă de salvare pentru patria lor, decît plasîndu-se deschis sub protecţia Sultanului"[46].

[41] *Ibidem*, p. 787.
[42] *Ibidem*.
[43] *Ibidem*, p. 783.
[44] *Ibidem*, p. 784.
[45] *Ibidem*.
[46] *Ibidem*, p. 781.

www.dacoromanica.ro

În acest context Sabatier amintește de rezistența de la București împotriva turcilor, „o deplorabilă rezistență"[47], cum o numește, avînd în vedere disproporția forțelor, și deci, tot după el, inutilitatea sa. Poarta a ieșit victorioasă, dar printr-o asemenea victorie care lovea „în sentimentele generoase care au produs revoluția de la București, adaugă el, exista pericolul anulării sau diminuării sentimentelor de colaborare cu Poarta, ceea ce nu putea fi decît în detrimentul intereselor politice majore ale acesteia. „Aceste triste și crude gînduri — notează el — ne-au fost arătate adesea, și noi vedem cu durere pe acești nefericiți boieri să sufere de părăsirea completă în care Europa lăsase un întreg popor, care se tem de a nu mai găsi în suzeranul lor[48] decît un docil instrument al puterii protectoare".

Sabatier apreciază în maniera atîtor altor francezi, purtători ai intereselor politicii franceze, dar și prieteni ai românilor, că „pericolul este foarte mare pentru Poartă, cum se exprimă el, că Poarta are nevoie de alianța Principatelor pentru a se salva ea însăși în fața „inamicului de totdeauna", în care scop „ea trebuie să cîștige inima moldo-valahilor prin anumite concesii liberale și să amelioreze poziția lor"[49]; numai în aceste condiții, cele două principate, cuprinzînd 4 milioane de suflete și avînd „simpatiile foarte reale" ale românilor din celelalte provincii, puteau deveni un „excelent obstacol" în calea amenințărilor la care era expusă Turcia însăși[50].

Dacă interese esențiale trebuiau să îndemne Poarta spre concesii, la rîndul lor, „oamenii luminați din cele două principate — scrie Sabatier — înțeleg necesitatea de a rămîne supuși Turciei, dar pentru a obține prin aceasta ajutorul marilor puteri[51]. Totodată, „ambiția lor este să obțină, ca Grecia, o protecție colectivă și un domn străin, care să domnească în cele două provincii reunite, avînd capitala comună la Focșani"[52]. În primul rînd, în lista concesiilor pe care Turcia urma să le facă, trebuia să se afle, prin urmare, înainte de toate, acceptarea acestor deziderate majore: unire sub domnitor străin și protectorat colectiv al marilor puteri. Prin rezolvarea acestora, care, cum știm, se vor înfăptui după mulți ani, în alte împrejurări, s-ar fi realizat în același timp, la 1848, toate garanțiile transformării suzeranității otomane cu adevărat într-o suzeranitate formală, s-ar fi creat condițiile proprii eventualității cîștigării unei independențe depline; totodată, ar fi fost înlăturate pericolele grave ale protectoratului țarist. Dar tocmai acest risc, al independenței, cum știm, Poarta nu va voi să și-l asume, nici acum, la 1848, și nici mai tîrziu, ea ținînd a se menține pe linia de plutire, pînă în ultimul moment, cu veleitățile proprii unei mari puteri. Și diplomatul francez sesiza singur punctul sensibil al îndemnurilor sale adresate Turciei spre asemenea concesii — ale sale și ale unei bune părți a publicisticei și diplomației franceze — , de vreme ce, el însuși, aprecia că cererile revoluționarilor români de la 1848 mergeseră mai departe decît aceste deziderate, adică țintind,

[47] *Ibidem*, p. 782.
[48] *Ibidem*.
[49] *Ibidem*.
[50] *Ibidem*, p. 781.
[51] *Ibidem*, p. 791.
[52] *Ibidem*, p. 791—2.

www.dacoromanica.ro

subînțelegem, nu numai unirea și protectoratul marilor puteri, ci și independența deplină.

Apreciind că era în atribuțiile Porții, în primul rînd în calitate de putere suzerană, să dea satisfacție numeroaselor plîngeri împotriva celor doi domni, din care unul încă în funcție [53], care prilejuiseră „cele mai revoltătoare abuzuri", că este de datoria ei să asigure liniștea în Principate și îndreptarea relelor, Sabatier enumeră în rîndul concesiilor liberale pe care Poarta ar fi trebuit să le facă și acceptarea unor reforme interne, menite să preîntîmpine „viciile de organizare socială" la care se referise, ele privind și cauzele interne ale revoluției, și care se aflau în centrul atenției oamenilor „luminați" din Principate. În rîndul acestor reforme el așează, firește, mai întîi necesitatea emancipării țăranilor, necesitatea de „a-i atașa de pămînt, de a le crea interese de apărat", prin aceasta el subînțelegînd, deși nu concretizează, nu numai acuitatea abolirii muncii forțate, a „servajului", ci și a împroprietăririi țăranilor cu pămînt [54]. După această reformă esențială, arată el, se impuneau celelalte : o reformă a clerului, vizînd reducerea acestuia, măsuri de mai bună organizare a bunurilor sale și ridicare culturală [55] ; o reformă a justiției, „asigurînd securitatea fiecărui cetățean, abandonat astăzi la singura voință a Domnului" [56] ; o reformă fiscală vizînd „o dreaptă și egală repartiție a impozitelor și a sarcinilor publice"[57].

Informînd asupra dispozițiilor opiniei publice din Principate față de alte puteri decît suzerană și protectoare, Sabatier sublinia interesul deosebit manifestat pentru Franța, nădejdile pe care patrioții români în lupta lor de emancipare politică și socială le puneau în aceasta. „Românii nu au încredere decît în Franța, de la Franța ei așteaptă totul, în prezent și în viitor ; ea este steaua spre care ochii lor sînt îndreptați, și cuvîntul ei dă lor toată puterea"[58]. Iar referindu-se la consulul girant al Franței, Hory, scrie că prezența sa la București în timpul revoluției a fost pentru Țara Românească „de o imensă binefacere", și aceasta pentru că numai „el singur ar fi putut modera zelul tinerilor valahi și să ferească țara de nenorociri"[59].

Trebuie subliniat că politica de colaborare între Principate și puterea suzerană, cu ajutorul Occidentului, al Franței în primul rînd, era văzută de Sabatier în perspectivă. În concluziile lucrării sale, voind a sugera o orientare a atitudinii Franței față de situația concretă din Principate, de momentul evoluției relațiilor dintre puterea suzerană și protectoare, Sabatier sugerează o atitudine care, cel puțin la prima vedere, contrazice unele din opiniile sale formulate mai sus. Anume, el recomandă o acțiune în vederea menținerii cu orice preț a păcii, a relațiilor dintre cele două puteri, Turcia și Rusia. Argumentele sale în această privință nu erau lipsite de o anumită forță de convingere. Capacitatea de rezistență armată a Principatelor era foarte scăzută, neexistînd aici nici o fabrică de

[53] *Ibidem*, p. 792.
[54] *Ibidem*, p. 790.
[55] *Ibidem*.
[56] *Ibidem*, p. 791.
[57] *Ibidem*.
[58] *Ibidem*, p. 785.
[59] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

arme, de praf de pușcă, de muniții, toate acestea urmînd a fi cerute din străinătate. Dar această capacitate de rezistență era redusă în acel moment și sub raportul oamenilor, al soldaților. „În privința țăranilor — scrie el — care formează acolo mai mult ca în alte părți masa națiunii, nu se poate spera de la ei cel mai mic ajutor; încovoiați sub jug, schimbarea stăpînului (a suzeranului, .n.n.) care îi oprimă, le este indiferentă; ei păstrează în inima lor, trebuie s-o spunem, amintirea cruzimilor săvîrșite odinioară de turci..."[60]. Să menționăm aici, că, deși exagerată, această observație a lui Sabatier nu era lipsită de un miez de adevăr, privită într-un context mai larg ea sugerînd, în fond, legătura cu o cunoscută teză a lui N. Bălcescu. O legătură, pe care o justifică, ansamblul observațiilor ofițerului francez asupra țărănimii, la care ne-am referit mai sus. „Trebuie timp — scrie el, în același context, subliniind din nou stringenta necesitate a reformei agrare —, poate un timp destul de lung, pentru a da țăranului o poziție care să-l atașeze de pămînt, care să-l facă să iubească patria și să-i readucă energia și curajul apărării sale"[61]. Din fericire, adaugă Sabatier—și merită reținută această subliniere—, „rămîne încă în el (în țăran) o amintire vagă și confuză, dar autentică a originii sale romane, și această amintire se va redeștepta cu atît mai viu, cu cît va fi mai degrabă apt să iasă din mizeria și abjecția la care l-au redus secole de servitute"[62].

Așadar, recomandînd pentru moment și pentru situația concretă la care ne referim, o linie politică de pace între cele două puteri, ofițerul francez își exprimă convingerea că în starea actuală a lucrurilor, dacă războiul ar izbucni, nu se poate aștepta din partea celor două principate nici cel mai mic ajutor, „trebuie să le privim ca pierdute"[63], proiectul politic al colaborării între Principate și puterea suzerană, cu ajutorul Franței în primul rînd, — atît de mult în uzul publicisticii și diplomației franceze, inclusiv al cercurilor filo-române —, neputîndu-se aplica; „dacă din contră, pacea este menținută — scrie el —, Europa are cel mai mare interes să dezvolte toți germenii regenerării României și să constituie la nord de Dunăre o puternică naționalitate"[64].

În consens cu aceste vederi, Sabatier referindu-se, în mod evident la solicitările de arme făcute de revoluționarii români guvernului republicii franceze, formula o opinie care și ea contrariază, cel puțin la prima vedere. Oamenii „luminați și cu adevărat liberali" din principate, scrie el, invocă ajutorul și asigurările Franței, ei cer „sfaturile sale și oameni practici pentru a ordona și dirija eforturile lor. Ei merg mai departe, din acest moment ar voi arme, dar — subliniază el — poate momentul nu a venit încă de a ceda la această dorință generoasă a patriotismului, trebuie de a ridica inimile înainte de a arma brațele și a nu risca să livrăm aceste arme azi Rusiei"[65].

---

[60] *Ibidem*, p. 788.
[61] *Ibidem*.
[62] *Ibidem*, p. 789.
[63] *Ibidem*, p. 792.
[64] *Ibidem*, p. 791.
[65] *Ibidem*, p. 789. Asupra problemei așteptatului ajutor în arme, cerut de revoluționarii români, prin trimisul lor la Paris, Al. G. Golescu — problemă care nu constituie obiectul cercetării noastre —, vezi Traian Ionescu, *Misiunea lui Al. G. Golescu la Paris*, în „Revista de istorie" nr. 12, 1974, p. 1743—1745.

www.dacoromanica.ro

Şi, totuşi, socotind că acest proiect politic, care stă la baza vederilor sale, — care este comun atîtor altor oameni politici sau publicişti francezi — , era de domeniul viitorului, el avînd ca bază regenerarea internă a Principatelor pe baze naţionale, Sabatier preconiza, în acelaşi timp, şi o soluţie extremă, pentru eventualitatea izbucnirii războiului între cele două puteri, o soluţie care, oricum, într-un asemenea caz trebuia încercată. Poarta, după el, în cazul izbucnirii conflictului, nu trebuia să renunţe fără luptă la Principate în favoarea puterii protectoare, ceea ce era mult mai periculos nu numai pentru interesele ei de mare putere, dar şi pentru soarta acestora din urmă ; ea nu trebuia să-şi retragă armata peste Dunăre, ci să încerce pur şi simplu şi în asemenea condiţii, cînd spiritele nu erau pregătite în acest sens, o formulă de colaborare armată, cu moldovenii şi muntenii, în care cei din urmă ar fi trebuit să desfăşoare împotriva presupusului inamic un război de partizani, în munţii Carpaţi, cu ajutorul fraţilor lor din Transilvania[66].

Să spunem că el recomanda oricum această strategie militară, o avea în vedere pentru viitor cu atît mai mult, şi în capitolul al II-lea al lucrării privind „consideraţiile militare"[67], dezvoltă aceste idei, de un real interes mai ales pentru cercetătorii din domeniul istoriei militare, şi la care noi aici nu ne putem opri.

★

Evident, sînt şi alte date în memoriul lui Sabatier, decît cele relatate de noi aici, pe care nu putem decît să le semnalăm. Există în această lucrare, bineînţeles, o serie de date caracteristice în general lucrărilor străine privitoare la ţările române : privind relieful, bogăţiile solului şi subsolului, caracterul agriculturii, slaba dezvoltare a industriei, posibilităţile de comerţ exterior, populaţia, oraşele, mijloace de transport, etc.[68]. Cuprinzînd toate acestea, memoriul ofiţerului francez îndeplineşte caracteristicile unei lucrări care, deşi de proporţii reduse, se vrea mai mult sau mai puţin completă, menită să ofere în orice caz o imagine globală asupra Principatelor Române la 1848, cu accentul asupra situaţiei lor politice.

Departe de a fi un simplu raport diplomatic, cum din punct de vedere arhivistic, în manuscris, el poate fi catalogat, acest memoriu constituie o lucrare de informare asupra românilor, comparabilă, ca proporţie şi valoare, cu o serie de studii publicate în epoca de la 1848 de o serie de alţi partizani ai cauzei eliberării naţionale a românilor. Ca proporţii, dar şi ca valoare globală, avem în vedere comparaţia cu : memorialul de călătorie al lui Saint-Marc Girardin, publicat în 1836, în „Revue des Deux Mondes"[69] ; broşura lui Raoul Perrin din 1839[70] ; broşura lui J.A. Vaillant, din 1842, publicată anonim [71] ; eseul lui Saint-Martin, din decembrie 1847, din „Revue Independente" [72] ; studiul lui H. Desprez, din ianuarie 1848 [73]. Sau, avem în vedere, *Itinerarul de călătorie*, rămas necunoscut, al fostului

[66] *Ibidem*, p. 790.
[67] *Ibidem*, p. 766—773.
[68] Vezi *loc. cit.*, cap. I, p. 754—765.
[69] Republicat în *Souvenirs de voyages et d'études*, t. I, Paris, 1852—1853.
[70] *Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1839.
[71] *Episode de la Question d'Orient*, Paris, 1842.
[72] *La Roumanie ou Moldo-Valaquie*, în nr. din 10 decembrie 1847, p. 291—297.
[73] *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*, în „Revue des deux mondes"

www.dacoromanica.ro

consul francez la București, Cochelet, publicat la Paris în 1842[74], sau, de asemenea, *Albumul moldo-valaque*, din toamna anului 1848, publicat de un alt fost consul la București, Billecocq [75]. Acestea, pentru a ne referi numai la lucrări apărute pînă la 1848, și în cazul ultimelor două, la lucrările unor diplomați.

Evident, cum sperăm să se fi desprins din cele de mai sus, două sînt aspectele esențiale ale opiniilor lui Sabatier care ar impune o comparație cu alte lucrări sau cu alți francezi, partizani ai cauzei emancipării românilor la 1848 : unul, privește însemnătatea pe care el o conferă — în cadrul proiectelor de rezolvare a problemei orientale — realizării unirii principatelor, sub protectoratul marilor puteri și în limitele unei suveranități formale a Porții, iar în perspectivă, realizării idealului de unitate a tuturor românilor, în această privință, viziunea lui ducînd la ideile lui Colson, Vaillant, Desprez, Saint-Marc Girardin, — oarecum — dar și la marii publiciști, care scriu mai ales după 1848, Regnault, Quinet și alții. Al doilea aspect privește însemnătatea pe care el o conferă, în cadrul reformelor menite să ducă la modernizarea statului român, necesității emancipării țărănimii, și, în general rolului acesteia în societatea românească, inclusiv în lupta pentru indepedență, în această privință viziunea lui ducînd nu numai la un Colson sau Desprez, dar și — dealtfel, ca și în cazul primului aspect — la revoluționarii români de la 1848, simbolic la Bălcescu, pe unii dintre aceștia, cum arătam mai sus, în mod sigur avînd prilejul să-i cunoască, ei fiind în primul rînd aceia care i-au furnizat informațiile pentru lucrarea sa și care conferă acesteia o evidentă notă de autenticitate. Prin ambele aspecte, autorul se dovedește — în limite și nuanțe asupra cărora nu am putut insista îndeajuns — un adept al principiilor revoluției române de la 1848, un simpatizant al idealurilor de emancipare politică și socială ale poporului român.

★

Lucrarea lui Sabatier, la care ne-am referit, oferă o imagine comună oarecum multor publiciști francezi, în privința rolului pe care diplomația franceză îl conferă țărilor române în contextul teoriei echilibrului european, cu o serie de nuanțe în legătură cu cauza română, care merită toată atenția[76] ; ea sugerează, într-un fel, nu numai interesele și scrupulele diplomației franceze, dar și dificultățile guvernului provizoriu francez, avînd mai întîi la Externe pe Lamartine, apoi pe Bastide, în privința ajutorării guvernului revoluționar de la București, și deși acesta este un aspect pe care nu l-am avut în vedere în studiul de față nu este inutil să arătăm numai că aprecierea corectă pe care îndeobște o găsim în lucrările noastre de specialitate, anume că guvernul revoluționar francez nu a ieșit în întîmpinarea cererilor de ajutor ale revoluționarilor români la 1848, trebuie întotdeauna nuanțată, măcar în sensul unei concluzii, pe care o socotim acceptabilă, aparținînd istoricului francez Paul Henry, anume că peste împrejurări de circumstanță, menite să explice atitudinea de prudență a guvernului francez — cum se știe, el însuși nerecunoscut un

[74] Asupra acestuia, pe larg, vezi lucrarea noastră în curs de publicare, *Francezi filo-români 1848—1859*.

[75] În nr. din 24 septembrie 1848 al revistei „Illustration".

[76] Asupra dimensiunilor europene ale revoluției române de la 1848, vezi, între altele, Dan Berindei, *Revoluția română de la 1848 și Europa*, în „Studia et Acta Musei N. Bălcescu", 1973—1974, V—VI, p. 11—20.

www.dacoromanica.ro

timp de o serie de guverne, între care al Turciei —, acest guvern, reprezentat la Externe de Bastide, a fost acela care a inaugurat politica externă bazată pe principiul naţionalităţilor, dezvoltată ulterior de Napoleon al III-lea[77]. Şi lucrarea lui Sabatier la care ne-am referit trebuie să fie încadrată şi în acest context. Să mai observăm la acest aspect tangenţial al lucrării noastre, că, oricum, dacă politica guvernului francez, politica oficială de „neintrajutorare", constituie un fapt autentic, cel puţin la prima vedere, este greu de contestat un alt fapt, anume atitudinea de angajare neoficială, personală, a unor numeroşi oameni politici sau diplomaţi francezi în sprijinul revoluţionarilor români [78]. Cu alte cuvinte, putem admite că guvernul francez şi Bastide n-au făcut nimic pentru revoluţia de la 1848, dar au făcut în schimb cîte ceva mai mult sau mai puţin în sprijinul ei pe căi neoficiale, pe filiera legăturilor personale, oameni ca Sabatier, ca Hory, consulul girant francez, în timpul revoluţiei de la 1848, despre care s-a scris în ultima vreme[79], ca însuşi generalul Aupick [80], ca să nu mai vorbim de ceea ce a însemnat în acest moment atitudinea deschisă în favoarea românilor, manifestată în publicistică de numeroşi francezi, ca Billecoq, Ubicini[81], Bataillard[82], Michelet[83], ca să ne referim numai la momentul „1848".

[77] La 20 octombrie 1848, Bastide scrie ambasadei franceze, la Londra, referindu-se la ministrul de externe englez, Palmerston: „Consimte el ca rușii să ameninţe Constantinopole? Dacă, da, să ştie că Franţa îşi ia libertatea de acţiune". Apud, Paul Henry, *La France, devant le Monde de 1789 à 1939*, Paris, 1945, p. 166. Şi istoricul francez conchide: „În orice caz, guvernul provizoriu preluda în acest punct.... acţiunea viitoare a lui Napoleon III" *(ibidem)*.

[78] Despre predecesorul lui Bastide, marele poet romantic francez Lamartine, şi poziţia lui faţă de revoluţionarii români, ultimele articole care i-au fost dedicate, aduc, dealtfel, o serie de nuanţe binevenite. Vezi M. Bucur, *Lamartine et la révolution de la 1848 dans les Principautés Danubiennes*, în „Le livre du Centenaire Lamartine", Flammarion (1971) (Vezi aici şi aprecierea asupra filoromânismului consulului de la Iaşi, Guérault, al cărui raport din 31 martie 1848, *Les principautés danubiennes*, constituie o lucrare propriu-zisă despre români, p. 184); Const. Calafeteanu, *Le rôle joué par Lamartine dans la révolution roumaine de 1848*, în „Actes du Congrès. Centenaire de la mort d'Alphonse de Lamartine", Macon, 1969, p. 251—258.

[79] Asupra acestuia, pe lîngă studiul citat al lui Tr. Ionescu, care analizează rapoartele lui Hory din lunile iulie—septembrie 1848, publicate în colecţia „Anul 1848 în Principatele Române", vezi, de asemenea, Titu Georgescu, *Mărturii franceze despre 1848 în ţările române*, Bucureşti, 1968, cu ingenioase comentarii asupra rapoartelor lui Hory, la p. 61—161, precum şi ale altor diplomaţi francezi: Nyon, predecesorul lui Hory; De Ségur, E. Poujade, urmaşi ai acestuia. Despre alţi francezi din Principate la 1848, vezi Traian Ionescu, *Cetăţenii francezi stabiliţi în ţara noastră şi revoluţia de la 1848 din Principatele Dunărene*, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu", t. V—VI, Bălceşti de Topolog, 1979, p. 83 85.

[80] Opiniile acestuia asupra românilor, în general, în epoca de la 1848, ar impune, credem, să facă obiectul unei mai serioase documentări, pe bază mai ales de izvoare inedite, în colecţia de microfilme de la Arhivele Statului din Bucureşti şi în colecţiile serv. de Msse al Bibliotecii Academiei R. S. România. În privinţa eventualităţii unui război turco-rus, între altele, vezi ale sale *Considérations générales sur l'Empire Ottoman au point de vue de l'éventualité d'une guerre d'invasion par les provinces Danubiennes*, din anul 1849, la *Arh. St. Buc., Microfilme-Franţa*, Min. de la Guerre, Rola 173/II, p. 851—859.

[81] În urma celor 3 luni cît se va afla la Bucureşti, în cursul revoluţiei, acesta elaborează, în sprijinul cauzei române, al său *Mémoire justificatif de la revolution roumaine 1848*, Paris, 1849.

[82] Vezi Olimpiu Boitoş, *Paul Bataillard et la Révolution roumaine de 1848. Contribution à l'histoire des rélations franco-roumaines*, în „Mélanges de l'Ecole roumaine en France", 1929, IIe partie; de asemenea, pentru contactul revoluţionarilor români cu Bataillard, în cursul desfăşurării revoluţiei, vezi Tr. Ionescu, *Misiunea lui Al. G. Golescu la Paris*, loc. cit. p. 1743—1744.

[83] Vezi Ion Breazu, *Michelet şi românii. Studiu de literatură comparată*, Cluj, 1935; dintre lucrările mai noi. Radu Pantazi, *Jules Michelet şi ideologia revoluţiei române de la 1848*, în „Revista de filosofie", 1974, vol. XXI, nr. 5, p. 1103—1106.

www.dacoromanica.ro

TÉMOIGNAGES FRANÇAIS CONCERNANT LA RÉVOLUTION ROUMAINE DE 1848 EN VALACHIE

RÉSUMÉ

L'étude prend pour point de départ l'analyse de l'ouvrage concernant les Roumains — en bonne part inconnu — élaboré par l'officier français Sabatier par suite d'un voyage dans les Principautés Roumaines à l'été 1848.

Les impressions de l'officier diplomat français, favorables aux Roumains sont rapportés tant aux idées de certains leaders de la révolution roumaine qu'il a eu l'occasion de contacter à Bucarest — notamment Nicolae Bălcescu, dont l'influence est mise en relief — qu'aux opinions d'autres voyageurs français sur les Roumains appartenant à l'époque 1848. On remarque l'analyse par Sabatier des causes de la révolution roumaine, l'importance qu'il attache dans ce contexte au problème agraire au cours de la revolution, sa confiance dans l'avenir du peuple roumain. Dans le même temps, la position de l'officier français face à la révolution roumaine est mise en corrélation avec la position officielle de la France, étant faite une séparation entre les convictions intimes de l'auteur concernant les Roumains, d'une part, et les actions politiques — placées sous le signe des circonstances —, d'autre part.

En conclusion, l'auteur de l'étude propose de placer l'officier diplomate française parmi les auteurs franaçais de 1848 qui ont mis leurs écrits au service de la cause roumaine, son ouvrage sur la révolution roumaine constituant un vigoureux témoignage de l'écho de cette révolution en Occident, de l'intérêt manifesté par le peuple français pour la cause de l'émancipation politique et sociale des Roumains au milieu du siècle passé.

www.dacoromanica.ro

CURENTELE SUDICE ÎN NEOLITICUL ROMÂNIEI

DE

EUGEN COMȘA

Cercetările arheologice de suprafață și mai cu seamă săpăturile sistematice efectuate în ultimele decenii de către specialiștii români, ce se ocupă cu studierea epocii neolitice, au contribuit la îmbogățirea deosebită a documentării referitoare la perioada amintită. Drept urmare, în prezent se cunosc majoritatea culturilor, precum și principalele lor elemente de conținut. Am arătat că sînt cunoscute majoritatea culturilor, deoarece presupunem că din seria lor lipsesc unele verigi importante pentru neoliticul timpuriu și chiar mijlociu, atestate în ținuturile vecine țării noastre.

S-au analizat în numeroase studii atît problemele privind începuturile, evoluția, cît și sfîrșitul epocii. De asemenea, s-a acordat importanța cuvenită și raporturilor cu comunitățile culturilor mai apropiate sau mai depărtate.

În cele ce urmează ne vom referi la o problemă care frămîntă de multă vreme pe arheologii noștri, anume vom încerca să aprofundăm — în stadiul actual al cercetărilor — *curentele sudice* din timpul neoliticului României. Titlul este foarte scurt, dar implică o problematică bogată.

Prima dintre probleme este cea legată de procesul neolitizării comunităților din ținuturile locuite de români.

Două pot fi răspunsurile:

a) că este vorba de un proces de evoluție locală a unor comunități care, cu încetul, au trecut de la un mod de trai nomad, specific epocii mezolitice, tot mai mult la modul de trai sedentar, cu toate elementele neoliticului, sub o puternică influență sudică.

b) că procesul a fost declanșat și apoi desăvîrșit datorită răspîndirii treptate, mai bine zis unei „roiri" dinspre ținuturile sudice al Peninsulei Balcanice, a unor grupuri de comunități neolitice dezvoltate, pînă la nord de Dunăre și de Carpații Meridionali, care au asimilat populația locală mai veche.

★

Comunitățile care locuiau pe teritoriul României înainte de începutul propriu zis al epocii neolitice, făceau parte din trei grupuri culturale deosebite:

1) În zona Porților de Fier și de-a lungul Dunării, pînă la Ostrovul Mare și probabil puțin mai departe spre sud-est sînt atestate colectivitățile de

www.dacoromanica.ro

pescari și vînători ale culturii Schela Cladovei [1]. Acei oameni foloseau un fel de săpăligi din corn de cerb și ajunseseră să folosească graminee de tipul *cerealia*, după cum o demonstrează analizele sporo-polinice [2]. De asemenea, realizau și întrebuințau unele unelte de piatră șlefuită [3]. Elementele menționate nu ne permit să afirmăm că acele comunități reprezintă un neolitic preceramic.

2) În nord-vestul țării au fost descoperite, în zona de dune din preajma satului Ciumești (jud. Satu Mare), resturi de așezare tardenoisiană, caracterizată prin unelte microlite specifice, realizate, în principal, din obsidiană, obținută pe calea schimburilor dintre comunități, de la o distanță apreciabilă. Este vorba de o comunitate de vînători, cu stabilitate redusă. Prin tipurile de instrumente complexul de la Ciumești face parte dintr-o variantă a culturii tardenoisiene, din Europa Centrală [4]. Nu este exclus ca același grup cultural să se fi extins și mai departe spre sud spre Beretău și Crișuri, ca și în lungul Someșului.

3) În estul Moldovei, în sud-estul Transilvaniei, estul Munteniei și în Dobrogea, prin cercetări arheologice de suprafață și prin săpături sistematice s-au descoperit o serie de sălașuri tardenoisiene, care prin tipurile de unelte folosite se leagă de o cultură tardenoisiană, răspîndită pe un spațiu vast, în nordul, nord-vestul și vestul Mării Negre [5]. Este vorba de vînători și culegători instabili, datorită modului lor de trai. În complexele cercetate nu se constată nici un indiciu de influență sau de trecere spre epoca neolitică.

Datele expuse mai sus credem că pot constitui o dovadă evidentă că populația locală, chiar dacă poseda unele elemente utilizate și în neolitic, încă nu trecuse pragul epocii.

Prin urmare—în stadiul actual al cercetărilor—trebuie să admitem că procesul de neolitizare a fost declanșat de comunități evoluate pătrunse din afara regiunilor noastre, contribuția locală fiind modestă, manifestîndu-se în transmiterea unor tipuri de unelte mai vechi și fiind mai ales de ordin biologic.

Pentru a încerca rezolvarea originii primelor comunități neolitice de pe teritoriul României se cuvine să analizăm cele mai vechi complexe neolitice cunoscute pînă în prezent.

Prin săpăturile de la Gura Baciului lîngă Cluj-Napoca și apoi prin cele efectuate la Circea, lîngă Craiova, s-au descoperit complexe neolitice deosebit de importante.

Pe întinsul Olteniei cele mai vechi așezări neolitice sînt cele de la: Circea (punctele „La Hanuri" și „Viaduct"), apoi la Verbița, Grădinile și Copăcelu (Valea Răii). Dintre acestea, pînă acum, au fost publicate,

---

[1] Vasile Boroneanț, *Recherches archéologiques sur la culture Schela Cladovei, de la zone des Portes de Fer*, în „Dacia", NS, XVII, 1973, p. 15—19.

[2] Determinări făcute de Marin Cârciumaru, V. Boroneanț, *op. cit.*, p. 16.

[3] V. Boroneanț, *op. cit.*, p. 13.

[4] C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Date noi cu privire la cunoașterea începutului și sfîrșitului paleoliticului României*, în SCIV, 15, 1964, 3, p. 314—315; Al. Păunescu, *Cu privire la perioada de sfîrșit a epipaleoliticului în nord-vestul și nord-estul României și unele persistențe ale lui în neoliticul vechi*, în SCIV, 15, 1964, 3, p. 321—333.

[5] Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 3[illegible]

www.dacoromanica.ro

mai amănunțit, observațiile și materialele de la Cîrcea, privitoare la cele două complexe menționate [6].

Mai veche este așezarea din punctul „La Hanuri". Ea fusese distrusă în mare parte, înainte de începerea săpăturilor arheologice. În porțiunea păstrată s-au delimitat mai multe niveluri. S-au cercetat cîteva aglomerări de materiale, considerate a aparține unor locuințe de suprafață și cîteva gropi. Din pămîntul de umplutură al gropii nr. 1 s-au scos la iveală peste 6400 fragmente ceramice. Din ele numai o mică parte aparțin nivelului 1, respectiv fazei I, iar majoritatea sînt atribuite nivelului 2, adică fazei II. În același complex, în gropile 2, 3 și în locuința nr. 1, s-au găsit materiale ceramice atribuite fazei III. După părerea lui Marin Nica, în cadrul complexului „La Hanuri", sînt documentate trei faze din evoluția culturii, fiecare cu cîte două etape [7].

Așezarea din punctul „Viaduct" este mai recentă, în cuprinsul ei sînt atestate faza III-a cu o etapă și faza IV, cu trei etape [8].

Toate loturile amintite sînt importante și interesante, dar o atenție specială merită cele din nivelurile inferioare din punctul „La Hanuri".

Pînă în prezent, din faza Cîrcea I sînt publicate numai 15 piese : fragmente ceramice cu decor pictat și forme de vase întregite, inclusiv trei măsuțe „de cult" [9].

Cu prilejul publicării studiului despre descoperirile de la Cîrcea, nivelul inferior (faza Cîrcea I) a fost atribuit culturii Protoseskio [10]. Fără o analiză mai atentă a materialelor, majoritatea cercetătorilor au preluat această datare. De curînd însă, Marin Nica și-a exprimat îndoiala că datarea este justă și înclină să paralelizeze lotul amintit cu cultura Sesklo, admițînd totuși existența în nivelurile inferioare de la Cîrcea, în ornamentarea vaselor a unor tradiții păstrate din timpul culturii Protoseskio [11].

Îndoiala formulată de descoperitor, ne-a îndemnat să încercăm o analiză comparativă a materialelor ceramice din nivelurile inferioare din punctul „La Hanuri", cu cele accesibile, de tip Protoseskio din Tesalia.

În privința ceramicii, atît în lotul de la Cîrcea, cît și în cultura Protoseskio, vasele sînt modelate din pastă curățată și frămîntată bine. Ca degresant, în Tesalia, s-a folosit nisipul, pietricelele și adesea mica [12]. Cel utilizat la Cîrcea a fost pleava [13]. În așezările Protoseskio din Tesalia sînt documentate două categorii ceramice principale : cea monocromă (de culoare neagră) și cea arsă multicolor (numită „curcubeu"). La toate vasele monocrome, chiar dacă la exterior au diferite nuanțe, interiorul este totdeauna de culoare neagră [14]. În privința lotului de la Cîrcea nu știm dacă situația este aceeași.

[6] Marin Nica, *Nouvelles données sur le néolithique ancien d'Olténie*, în „Dacia", NS, XXI, 1977, p. 13—53.

[7] *Ibidem*, p. 13—30.

[8] *Ibidem*, p. 30—49.

[9] Idem, *Cîrcea—cea mai veche așezare neolitică de la sud de Carpați*, în SCIVA, 27, 1976, 4, p. 435—463.

[10] Idem, *op. cit.*, în Dacia, NS, XXI, 1977, p. 52—53.

[11] Părere susținută în comunicarea prezentată la Colocviul X, de la București, 3—5 decembrie 1981.

[12] V. S. Titov, *Neolit Grecii*, Moscova, 1969, p. 106.

[13] Informații de la Marin Nica, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[14] V. S. Titov, *op. cit.*, p. 106.

www.dacoromanica.ro

În Tesalia, în loturile de tip Protoseskio sînt atestate şi o serie de vase avînd în lungul marginii, la exterior, o bandă de culoare neagră realizată prin ardere, restul suprafeţei exterioare fiind de culoare albă sau roşie [15]. Astfel de vase nu sînt menţionate la Cîrcea.

Ceramica pictată de tip Protoseskio din Tesalia se împarte şi ea în două categorii: prima din ele se compune din vase cu pereţii groşi, acoperiţi cu angobă albă groasă, pe care se făcea decorul pictat cu culoarea vişinie sau roşie; din a doua categorie fac parte vase cu pereţii subţiri, cu decorul realizat cu aceleaşi culori, dar pe fondul obişnuit. Decorul pictat se făcea numai pe partea superioară a vaselor şi se compunea din triunghiuri mari sau mici, benzi orizontale [16]. Din lotul de la Cîrcea sînt menţionate numai două cioburi, care ar putea fi puse în legătură cu prima categorie a vaselor de culoare albă cu decor pictat cu vişiniu [17].

La Cîrcea (nivelul I) majoritatea fragmentelor cu decor pictat au motivele realizate din buline albe sau gălbui pe fond roşu, în grupuri sau în şiruri, apoi grupuri de linii paralele, verticale sau oblice, cu suprafaţa haşurată sau din combinaţii de romburi şi liniuţe sau buline [18]. Aceste ornamente au analogii în nivelul I de la Anzabegovo, pus în legătură cu cultura Protoseskio [19]. Pe vasele publicate de Vladimir Milojčić, din nivelul corespunzător de la Otzaki Magula, nu se văd astfel de ornamente. În schimb, şiruri de triunghiuri mari pictate de-a lungul buzei, se găsesc la Cîrcea pe unele vase din nivelul II [20]. Am încercat să caut analogii pentru diferitele materiale ceramice cu decor pictat cu alb de la Cîrcea, în complexele din Tesalia, dar nu am găsit.

Din analiza de mai sus rezultă, dacă ţinem seama de deosebirile semnalate, că în realitate, atribuirea nivelului I de la Cîrcea nu corespunde culturii Protoseskio propriu-zise, cu care are numai unele asemănări. Prin urmare, după toate probabilităţile este vorba de o perioadă puţin mai tîrzie, în cursul căreia s-au păstrat prin tradiţie (fiind comunităţi înrudite la origine) unele elemente de tip Protoseskio.

În funcţie de cele relatate considerăm că ne aflăm la Cîrcea şi respectiv pe întinsul Olteniei, în faţa unei variante din cadrul marelui complex neolitic timpuriu cu ceramică pictată, de origine sudică. Se poate vorbi, de fapt, despre o cultură care se explică prin aceea că aici ca şi în alte părţi ale vastului areal de răspîndire, s-a produs o evoluţie locală a decorului pictat, iniţial, realizarea căruia şi mai ales păstrarea culorii după ardere presupuneau cunoştinţe tehnice deosebite pentru acea vreme şi în acelaşi timp o tradiţie îndelungată în acest sens.

Cercetarea, cît de sumară, a ceramicii pictate de la Cîrcea duce la constatarea că pe vasele pictate din cele patru faze definite, s-au făcut felurite motive decorative, realizate cu culori şi în moduri diferite. Considerăm că este neapărată nevoie ca să se facă o clasificare amănunţită a

---

[15] *Ibidem*, p. 106.

[16] *Ibidem*, p. 106.

[17] Marin Nica, *op. cit.*, în SCIVA, 27, 1976, 4, p. 439 (fig. 1/5; 9/8).

[18] *Ibidem*, p. 436—439.

[19] *Ibidem*, p. 450—452.

[20] *Ibidem*, p. 438 (fig. 2/6).

www.dacoromanica.ro

stilurilor de pictură de pe olăria complexului de la Cîrcea, așa cum s-a procedat cu ceramica similară din Grecia sau pentru perioada mai tîrzie de la noi pentru ceramica fazei Cucuteni A—B. După aceea ar trebui cercetate și alte așezări asemănătoare din Oltenia, pentru a se ști ce stiluri de pictură anume se asociază într-o fază și care este succesiunea lor cronologică exactă.

Am socotit necesară prezentarea comparativă mai ales a ceramicii din complexul de la Cîrcea pentru a sublinia că el trebuie pus în legătură cu un grup de comunități, pe deplin dezvoltate, bine organizate, de origine sudică, a căror răspîndire spre nord și vest a început din ținuturile Greciei [21]. Pe cale de „roire" treptată ele s-au răspîndit și au ocupat un teritoriu foarte vast acoperind cea mai mare parte din întinderea Peninsulei Balcanice și ajungînd cu timpul pînă în nordul României. Acest grup de comunități reprezintă *primul „curent" sudic*, manifestat în ținuturile noastre atît din punct de vedere etnic, cît și cultural. Lui i se datorează, precum am arătat neolitizarea. Trebuie precizat că în cursul răspîndirii acestor comunități, cultura lor, fiind vorba de o perioadă îndelungată, s-a diferențiat dobîndind, pe lîngă elementele comune, anumite caractere specifice și drept consecință s-au format variante locale, pe care le putem considera drept culturi.

Primele comunități cunoscute, pînă în prezent, din cadrul marelui complex amintit, au pătruns în sud-vestul țării noastre în Oltenia și probabil în Banat (unde încă nu sînt atestate). Calea lor de răspîndire dinspre sud nu este încă destul de clară. Ele au avut de urmat două căi posibile: calea Vardar—Morava, pînă în nord-estul Iugoslaviei, de unde vor fi trecut în Banat. Este probabilă o abatere dinspre zona Nișului spre răsărit. O a doua cale posibilă este cea de pe valea Strumei și mai departe pe Isker, pînă în nord-vestul țării vecine, de unde au trecut în Oltenia [22]. Trebuie scos cu tărie în evidență faptul că acele comunități sudice de tip Cîrcea și Gura Baciului, prezintă toate elementele specifice epocii neolitice evoluate (nu numai unele). căci membrii lor se ocupau cu cultivarea primitivă a plantelor, cu creșterea animalelor domestice, foloseau unelte de piatră șlefuită și ceramică cu decor pictat. Fiindcă am vorbit despre ocupații semnalăm că procentajele în privința raportului dintre oasele de animale domestice și cele vînate sînt grăitoare. Din totalul de 235 de oase de mamifere adunate din complexul corespunzător nivelurilor inferioare de la Cîrcea, din punctul „La Hanuri", s-au determinat 181 oase de animale domestice (= aproape 76%), iar oasele de animale sălbatice sînt reprezentate prin 61 piese (= 24%) [23]. Procentajele menționate dovedesc că ocupația creșterii vitelor nu era la începuturile ei.

Dacă ne îndreptăm atenția asupra celui de al doilea complex de la începutul neoliticului timpuriu din Transilvania, de la Gura Baciului, constatăm că din cele trei niveluri, cel inferior, prin caracteristicile sale

---

[21] N. Vlassa, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România, (Partea I-a)*, în AMN, IX, 1972, p. 24.

[22] Complexul cultural reprezentat în nivelul I de la Circea, ar trebui să poarte un nume propriu, aparținînd unei culturi deosebite.

[23] Alexandra Bolomey, *Pe marginea analizei arheozoologice a materialului de la Cîrcea-Dolj*, în SCIVA, 27, 1976, 4, p. 465—475.

www.dacoromanica.ro

a fost atribuit culturii Protoseskio [24]. Într-adevăr, în cadrul lotului ceramic din acel nivel provin o serie de fragmente ceramice cu certe analogii în complexele Protoseskio din Tesalia, dar sînt şi unele elemente deosebitoare. Într-un anumit sens la Gura Băciului avem o situaţie similară celei de la Cîrcea. Se cuvine remarcat că deşi sînt documentate şi la Gura Băciului cele două categorii de vase fine specifice, este şi un element care le deosebeşte, anume în timp ce vasele de la Cîrcea au fost modelate din „pastă argiloasă bine curăţată de impurităţi" [25], cea de la Gura Băciului a fost lucrată din pastă fină, dar cu degresant reprezentat prin pleavă de cereale [26]. Vasele din acest din urmă complex sînt arse slab. Decorul pictat s-a realizat, de asemenea, înainte de ardere, de obicei, cu culoare albă pe fondul roşu. La Gura Băciului motivul principal îl consituie bulinele ovale sau rotunde dispuse neregulat, în şiruri grupate în benzi, mai rar, apar romburi înlănţuite pe orizontală, linii frînte în unghi sau formînd ovaluri [27]. Sînt amintite în asociere cu materialele decorate cu buline albe, fragmente dintr un vas acoperit cu angobă albă pictat cu linii roşii, în zig-zag, ca şi în zona Protoseskio din Tesalia [28].

Oasele de animale strînse din cadrul complexului de la Gura Băciului este drept destul de puţine în total 183, dovedesc ca şi la Cîrcea că în cadrul aşezării în raport cu vînătoarea predomina creşterea vitelor, oasele de animale domestice fiind reprezentate prin 170 piese (deci aproape 93 %), iar cele de animale sălbatice prin numai 13 piese (= aproape 7 %). Procentajele de mai sus constituie o confirmare pentru cele similare de la Cîrcea. La Gura Băciului succesiunea procentuală în privinţa animalelor domestice este asemănătoare celei de la Cîrcea: primul loc este ocupat de bovine, urmate printr-un procent relativ ridicat de ovicaprine, de porci şi de cîine [29].

După toate probabilităţile, în cazul aşezării de la Gura Băciului (nivelul I) ne aflăm în faţa unui complex legat şi el la origine de cultura Protoseskio şi ajuns prin „roire„ treptată pînă la meleagurile Transilvaniei de vest. Acolo însă, fapt demn de subliniat, după cum rezultă din analiza materialelor ceramice nu s-a mai produs o evoluţie ulterioară, către stiluri complicate ale decorului pictat, cum s-a întîmplat la Cîrcea.

Pe baza analogiilor apropiate, N. Vlassa înclină să creadă că prin elementele ceramicii şi prin alte cîteva, comunitatea de la Gura Băciului (nivelul I) este mai strîns legată de grupul Protoseskio A (de la Argissa Magula), decît de Protoseskio B (de la Otzaki Magula) [30]. În timp, complexul din primul nivel de la Gura Băciului, poate fi plasat cu aproximaţie la sfîrşitul mileniului al VII-lea î.e.n., dacă ţinem seama de datarea pe baza carbonului C 14 a unei probe din stratul Protoseskio de la Nea Nikomedia, la 6475 ± 150 î.en. [31].

[24] N. Vlassa, *op. cit.*, p. 7 28.
[25] Marin Nica, *op. cit.*, în SCIVA, 27, 1976, 4, p. 136.
[26] N. Vlassa, *op. cit.*, p. 13.
[27] *Ibidem*, p. 15.
[28] *Ibidem*, p. 57.
[29] O. Necrasov, M. Bulai. *L'élévage, la chasse et la peche durant le néolithique roumain*, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, V, 1970, p. 552, tabel 2.
[30] N. Vlassa, *op. cit.*, p. 24.
[31] Saul S. Weinberg. *The relative chronology of the Aegean in the Stone and Early Bronze Ages*, în *Chronologies in Old World Archaeology* Chicago-London, 1965, p. 310 (proba Q 655).

www.dacoromanica.ro

Din complexul amintit de la Gura Baciului, ne-a atras atenţia un fragment de vas (din nivelul I) cu decor pictat, se pare cu roşu pe fond alb [32]. Subliniem că o parte din marginile liniilor componente sînt în chip de fierăstrău, ca şi în cazul decorului pictat specific al fazei Sesklo II. Fragmentul ar trebui verificat cu grijă, să nu fie cumva decorul şters în parte şi astfel să facă impresia că este mai tîrziu.

Semne de întrebare se pot pune şi în legătură cu alt fragment ceramic reprodus fotografic. El are decor alcătuit din adînciturі făcute cu unghia, se pare „în spic" [33]. Tip de ornamentare, care, în Tesalia, poate apare încă din timpul culturii Protoseskio, dar este specific culturii Preseskio.

La Gura Baciului, pe unele vase din nivelul II s-a mai folosit rar decorul pictat cu alb pe roşu, dar sub formă de bastonaşe şi cîrlige, fără însă a se ajunge la decorul pictat cu negru specific culturii Criş [34]. În legătură cu ceramica din nivelul II se face precizarea că decorul alcătuit din adînciturі făcute cu unghia a devenit frecvent şi — cu toată prudenţa — este atribuită unei perioade nu mai tîrzii de Preseskio [35].

În zona Porţilor de Fier, în perioada corespunzătoare începutului complexului de la Cîrcea, au vieţuit unele comunităţi ale culturii Schela Cladovei [36], care curînd după aceea au dispărut de pe scena istoriei, fără a constitui fondul pe care s-a format cultura Starčevo. Comunităţile de tip Schela Cladovei au venit în contact cu cele din primele două faze ale culturii Starčevo [37], iar după aceea au fost asimilate de noii veniţi, care au ocupat întreaga zonă a Porţilor de Fier, unde apoi au trăit vreme îndelungată.

Pe teritoriul Banatului, deşi s-au efectuat cercetări intense şi săpături în numeroase aşezări, încă nu s-au descoperit complexe din prima fază a culturii Starčevo [38]. În cursul fazei a doua se constată o pătrundere dinspre vest de-a lungul Dunării, pînă aproape de Orşova şi curînd comunităţile Starčevo sînt atestate pînă în nord-vestul Banatului [39]. Remarcăm că în faza Starčevo III se cunosc aşezări de acest tip pe tot întinsul Banatului [40]. Evoluţia a continuat apoi în Banat şi în faza IV-a [41].

Se cuvine subliniat că în sud-estul Transilvaniei s-a produs o pătrundere relativ timpurie a unor comunităţi de tip Starčevo, la nivelul fazei Starčevo III. Important este faptul că de acelaşi grup se leagă şi descoperirile din sudul Moldovei, de la Trestiana, unde s-au scos la iveală fragmente ceramice cu decor pictat similar celor de la Leţ şi din unele aşezări starčeviene din Banat [42]. Cu alte cuvinte începutul procesului de neolitizare din sudul Moldovei, s-a produs ca o consecinţă a răspîndirii unor comunităţi Starčevo trecute prin trecătorile Carpaţilor Orientali dinspre Transilvania de sud-est.

---

[32] N. Vlassa, *op. cit.*, fig. 27/10.
[33] *Ibidem*, fig. 20/9.
[34] *Ibidem*, p. 22.
[35] *Ibidem*, p. 23.
[36] V. Boroneanţ, *op. cit.*, în „Dacia", NS, XVII, 1973, p. 15—39.
[37] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 12.
[38] *Ibidem*, p. 39.
[39] *Ibidem*, p. 15—69.
[40] *Ibidem*, p. 15—69.
[41] *Ibidem*, p. 15—69.
[42] Informaţii de la Eugen Comşa. Populaţia Starčevo a ajuns în Muntenia şi pe această cale.

www.dacoromanica.ro

În stadiul actual al cercetărilor se poate susține că pe fondul reprezentat de cultura Starčevo, în special, în Banat, s-a produs evoluția la cultura Criș și apoi răspîndirea acelor comunități pe un teritoriu foarte vast. Nu trebuie să uităm însă că aria de răspîndire maximă s-a realizat în timp, iar noi o cunoaștem acum oarecum deformată, căci ea a avut în diferite faze, limite deosebite, inclusiv variante locale, cu o evoluție inegală. Poate ar fi mai bine, dată fiind filiația directă între culturile Starčevo și Criș, să folosim termenul de complexul Starčevo—Criș.

Comunitățile Criș dinspre Banat s-au răspîndit pe tot întinsul Crișanei, ca și în Transilvania pînă spre Someș [43]. Înclinăm să credem că a existat și o pătrundere mai tîrzie, înspre nordul Moldovei, prin trecătorile din zona Vatra Dornei, căci materialele de tip Criș din unele așezări din nordul Moldovei prezintă analogii cu cele de la Homorodu de Sus, [44] din nord-vestul Transilvaniei. O evoluție de durată a comunităților studiate se constată în Moldova. În faza de sfîrșit a culturii, pe care am numit-o faza Valea Lupului, acele comunități au devenit dinamice și sînt atestate pe o mare parte a teritoriului Moldovei, în nordul R.S.S. Moldovenești și în nord-estul Munteniei.

Cercetările efectuate la Tîrgșor (jud. Prahova), au dus la cunoașterea unui complex important, despre care autorul arată că are analogii apropiate în așezarea de tip Starčevo de la Verbița [45]. Considerăm că pe baza precizării amintite se poate formula concluzia de ordin istoric că în realitate, comunitățile Starčevo—Criș, s-au răspîndit pe teritoriul Munteniei în două perioade deosebite și din direcții diferite. Un prim grup era legat, probabil de complexul de la Cîrcea. Acele comunități au ocupat zona de vest a Munteniei, dintre Olt și Vedea, apoi s-au extins în lungul zonei de dealuri din nord, pînă la Tîrgșor (poate și mai departe). Cel de al doilea grup de comunități de tip Criș, a pătruns mult mai tîrziu, dinspre Moldova, menținîndu-se tot în regiunea de dealuri [46]. Nu excludem posibilitatea ca o serie de așezări de tip Starčevo—Criș să se afle în toată jumătatea de nord a Munteniei, pe margini de terase sau pe grinduri, necercetate încă de arheologi. De asemenea, nu trebuie să uităm și cele cîteva fragmente de tip Starčevo—Criș descoperite de Gh. Bichir, lîngă satul Bănești, în plină cîmpie.

Încheind acest capitol considerăm că în decursul unei perioade destul de îndelungate (de peste un mileniu) s-a produs, datorită în principal unor comunități de origine sudică, neolitizarea și s-a realizat prima unificare culturală și etnică pe cea mai mare parte a teritoriului actual al României, încă din neoliticul timpuriu.

Se pune întrebarea care era situația din acea vreme în ținuturile unde încă nu sînt atestate complexe de tip Starčevo—Criș? Astfel de așezări lipsesc pînă acum în Maramureș și în nord-estul Transilvaniei. După părerea noastră, acolo există stațiuni de acest tip, dar din cauza

[43] N. Vlassa, *Cultura Criș în Transilvania*, în AMN, III. 1966, p. 9 17.

[44] Săpături efectuate de T. Bader.

[45] Victor Teodorescu, *Cultura Criș în centrul Munteniei*, în SCIV, XIV, 2, 1963, p. 264.

[46] Menționăm cioburile de tip Criș descoperite de Gh. Ștefan lîngă satul Băiești (jud. Buzău).

www.dacoromanica.ro

numărului redus al cercetărilor de pînă acum din a ele zone, ele nu ne sînt cunoscute. Este greu de admis ca în ambele regiuni acele comunități străvechi să nu fi înaintat de-a lungul Tisei superioare și afluenților ei, ca și în lungul Someșului Mare.

Cu totul altfel se prezintă situația din sudul Munteniei și din Dobrogea. După cum am menționat,în partea de vest a Munteniei, în zona județelor Teleorman și Olt, sînt mai multe descoperiri care dovedesc că în acea parte au trăit comunități de tip Starčevo Criș, pătrunse dinspre Oltenia. În restul Cîmpiei Române din Muntenia situația este încă neclară. S-ar putea ca regiunea actualului județ Brăila să fi fost prea umedă și de aceea neprielnică vieții omenești. Poate nu ar trebui să trecem cu vederea și faptul că purtătorii culturii Criș erau obișnuiți numai cu regiunea de dealuri și văi din Moldova și de aceea s-au ferit să se stabilească în cîmpia Brăilei, ca de altfel și pe aceea din sud-estul Moldovei.

În privința neoliticului timpuriu din Dobrogea, în ultimii ani s-au dus discuții contradictorii. S-a făcut afirmația că din cauza unei transgresiuni, în perioada respectivă acel teritoriu nu ar fi fost locuit [47]. Încă înainte de a cunoaște părerea geologilor, am susținut că nu este posibil ca ținutul dintre Dunăre și Mare să fi rămas nepopulat. Sub formă de ipoteză presupunem că, în realitate, în Dobrogea este foarte probabilă prezența unor vestigii rămase de la un grup de comunități neolitice timpurii, făcînd parte din același mare complex cu Starčevo Criș, dar legat de cultura Țonevo [48]. Credem deci că este vorba de o altă ramură, estică a primului curent sudic.

La sfîrșitul neoliticului timpuriu, din motive pe care încă nu le cunoaștem, poate de ordin climatic sau din cauze legate de activitatea economică, respectiv de o anumită intensificare a cultivării primitive a plantelor, în principal, s-a produs o anumită dinamizare a comunităților din diferite părți ale Europei. Să amintim doar pe cele ale culturii ceramicii liniare, care în „roirea" lor treptată au ajuns să populeze un teritoriu imens pentru acea perioadă. O mișcare a populației se constată și în cuprinsul Peninsulei Balcanice. Folosind același culoar al Vardarului și Moravei o serie de comunități de tip Vinča, caracterizate printre altele prin categoria de vase de dimensiuni medii, de culoare cenușie și neagră, ornamentate cu caneluri au ajuns pînă în nord-estul Iugoslaviei și în Banat, înlocuind treptat pe cele ale culturii Starčevo-Criș [49]. Cele două categorii de comunități un anumit timp au fost contemporane, în regiuni diferite, producîndu-se între ele unele contacte. Vase cenușii cu decor canelat din aria Vinča ajungînd la distanțe apreciabile de limitele teritoriului locuit de ei. De exemplu, astfel de cioburi se cunosc în așezarea de tip Starčevo Criș de la Hărman [50], iar de

[47] Alexandra Bolomey, *Why no early Neolithic in Dobrogea?*, în „Dacia" NS, XXII, 1978, p. 5 8.

[48] H. Todorova, *Die Frühneolithische Kultur Tsonevo in Nordostbulgarien*, în *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Beograd, II, 1973, p. 226 235.

[49] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 72.

[50] Eugen Comșa, *Unele probleme ale culturii Criș (Pe baza descoperirilor de la Hărman)*, în „Aluta", 1970, p. 35—42.

www.dacoromanica.ro

curînd au fost semnalate într-un complex de același tip din nordul Moldovei, de la Suceava [51].

Unele comunități Vinča, încă din primele două faze ale culturii, s-au răspîndit de-a lungul Dunării pînă în vestul Olteniei. Altele, cu timpul, au ocupat tot întinsul Banatului și au ajuns în vestul și sud-vestul Transilvaniei, unde au constituit elementul principal ce a dus la formarea culturii Turdaș [52].

Evenimentele amintite ne permit să susținem că la sfîrșitul neoliticului timpuriu, în sud-vestul României, prin comunitățile culturii Vinča s-a manifestat al *doilea curent sudic*, iar în sud-estul și în sudul țării același fenomen este oglindit de cultura Dudești.

Unii din specialiștii noștri, atunci cînd s-a descoperit și definit cultura Dudești, au considerat, date fiind asemănările dintre categoria de vase negre cu decor canelat, că de fapt este un complex legat de cultura Vinča [53]. Precizarea conținutului, în urma săpăturilor din cîteva așezări a permis delimitarea arealului culturii Dudești [54] și dovedirea că este o cultură deosebită de cultura Vinča, dar avînd cu ea unele elemente de asemănare, fiind culturi înrudite.

Aria de răspîndire a culturii Dudești ocupă un teritoriu destul de întins de-a lungul Cîmpiei Române, de la cursul superior al Călmățuiului în est și pînă în vestul Olteniei (la Verbicioara) [55]. Se cunosc și cîteva așezări de tip Dudești la sud de Dunăre, la Kadikioi [56] lîngă Silistra și la Hotnița lîngă Veliko Tîrnovo.

Periodizarea elaborată a făcut posibilă constatarea că în primele două faze acele comunități trăiau pe aproape tot întinsul Cîmpiei Române, cu excepția părții de nord-est a Munteniei, iar apoi evoluția lor a fost inegală. În Muntenia centrală și de sud se cunoaște o singură fază, pe cînd în nordul Bulgariei, la Hotnița, materialele ceramice scoase la iveală dovedesc că acele comunități, în zona amintită, au dăinuit pînă în timpul fazei Giulești a culturii Boian. În Oltenia de sud-est, de asemenea pe fondul reprezentat, în principal de comunități tîrzii Dudești, s-a format cultura Vădastra [58].

Ceramica din așezările Dudești din Muntenia și Oltenia, de la începutul și pînă la sfîrșitul evoluției, este asociată cu unelte microlite de silex. Faptul dovedește că în Cîmpia Română au dăinuit vreme îndelungată unele comunități tardenoisiene, care în cele din urmă au fost în parte asimilate de comunitățile de la începutul culturii Dudești, transmițîndu-le unele tipuri de unelte.

În toate fazele sînt reprezentate trei categorii de vase: cele de uz comun erau mai ales în formă de borcane cu pereții arcuiți, cu decor

[51] Informație de la N. Ursulescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[52] Roska Martin, *Stațiunea neolitică de la Turdaș*, în PMJH, 3 4 (25—26), 1928, p. 18 25.

[53] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 42 43.

[54] Eugen Comșa. *Données sur la civilisation de Dudești*, în PZ, 11, 1971, 2, p. 195 219.

[55] *Ibidem*, p. 199, fig. 1.

[56] Sonia Georgieva, *Razkopki na obekt S v Gorno Gradište pri s. Kadikioi*, în Izvestiia-Institut, 18, 1952, p. 259—268.

[57] Materiale descoperite de N. Angelov.

[58] Gh. Cantacuzino și Sch. Morintz, *Die jungsteinzeitlichen Funde in Cernica (Bukarest)*, în „Dacia", NS, VII, 1963, p. 47 48.

www.dacoromanica.ro

din brîuri alveolare și proeminențe, categorie care prin forme și ornamente, cu unele mici modificări în privința formelor și decorului, se va perpetua pînă la sfîrșitul neoliticului din regiune. Fiind cea mai „umilă" categorie ceramică ea oglindește continuitatea populației.

A doua categorie este caracterizată prin vase piriforme și alte diferite recipiente ornamentate în prima fază cu motive decorative alcătuite din linii late trasate cu un instrument cu vîrful bont. În a doua și a treia fază, decorul de bază era alcătuit din benzi regulate, în trepte, mărginite de cîte două linii incizate. Suprafața benzilor era acoperită cu rețea de linii oblice.

Vasele din cele două categorii descrise pe scurt erau modelate din pastă amestecată cu pleavă.

Ultima categorie ceramică era aceea a vaselor mijlocii și mici, piriforme sau în formă de pahare, din pastă fină cu pereții subțiri, de culoare cenușie sau neagră, ornamentate cu caneluri orizontale, oblice sau în căprioriori [59]. Subliniem că și această categorie ceramică s-a menținut în uz vreme îndelungată în tot cursul evoluției culturii Dudești și apoi în continuare pînă la sfîrșitul culturii Boian. Unele elemente de decor canelat păstrîndu-se și mai tîrziu în cultura Gumelnița.

Aria culturii Dudești era oarecum izolată și restrînsă în comparație cu cea a culturii Vinča. Cu toate acestea, cu ani în urmă, am arătat că ne aflăm în fața unui fenomen paralel în timp, de răspîndire a ceramicii canelate dinspre sud, nu numai pe calea Vardar-Morava, ci pe un front larg, de la țărmul Mării Negre pînă în estul Iugoslaviei, iar căile urmate de acele comunități erau mai multe, inclusiv una sau cîteva aflate în jumătatea de est a Peninsulei Balcanice. Prin răspîndirea acelor comunități s-a ajuns la formarea culturii Dudești din Cîmpia Română și poate chiar lor li se datorește neolitizarea în sudul Munteniei.

După cum am amintit, aria de răspîndire a comunităților culturii Dudești părea restrînsă și izolată în raport cu vastul areal al culturii Vinča. Descoperiri recente făcute pe țărmul Mării Negre, în partea de nord-vest a Asiei Mici, la Demirci Hüyük, indică faptul că problemele culturii Dudești sînt mult mai complexe decît s-a crezut pînă acum.

Despre unele materiale ceramice de la Demirci Hüyük, s-a vorbit încă din anul 1976, cu prilejul Simpozionului Internațional de la Varna[60]. Erau fragmente ceramice puține, dar și așa unele din ele puteau fi atribuite cu certitudine culturii Dudești. La simpozion ele au fost prezentate ca datînd din epoca neolitică. La discuțiile ce au urmat am precizat apartenența culturală a lotului respectiv. De curînd la Xanthi, s-au prezentat numeroase desene, după alte materiale ceramice adunate de pe tellul de la Demirci Hüyük [61]. Multe din acele cioburi sînt ornamentate cu benzi hașurate, specifice fazei Fundeni a culturii Dudești. Materialele prezentate la Xanthi nu proveneau din strat de cultură bine precizat stratigrafic. În discuția avută le-am determinat și am atras atenția arhe-

---

[59] Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 219–234.

[60] Ne referim la materialele prezentate de M. Korfmann, în legătură cu comunicarea *Die Ausgrabungsergebnisse des Jahres 1975 am Demircihüyük Nordwestanatolien*, publicată în „Studia Praehistorica", 1–2, Sofia, 1978, p. 88–95.

[61] Ne referim la materialele prezentate de Jürgen Seeher în legătură cu comunicarea *Neolithische Keramik von Demircihüyük*.

www.dacoromanica.ro

ologului, care le-a prezentat asupra importanței istorice a descoperirii. Este evident că există o anumită legătură între materialele strînse la Demirci Hüyük și cultura Dudești. În stadiul actual al cercetărilor este mai greu de presupus că s-a produs o expansiune a comunităților Dudești dinspre Cîmpia Română pînă în nord-vestul Asiei Mici. Este mai curînd de acceptat ipoteza că în perioada corespunzătoare, la noi cu sfîrșitul neoliticului timpuriu și la începutul celui mijlociu, purtătorii unei culturi neolitice, deplin formate, s-au răspîndit dinspre nord-vestul Asiei Mici, prin ținuturile din estul Peninsulei Balcanice, pînă în Cîmpia Română. Descoperiri intermediare de același tip încă lipsesc din estul Bulgariei, dar este de presupus că așezările purtătorilor acelei culturi vor fi găsite în estul țării vecine [62]. În această privință trebuie să avem în vedere și faptul că în zona respectivă sfîrșitul neoliticului timpuriu este încă slab cercetat.

Complexul de la Demirci Hüyük este deosebit de important pentru noi din punct de vedere istoric, căci dacă prin săpăturile sistematice acolo s-au găsit în condiții stratigrafice clare materiale de tipul celor amintite, descoperirea va putea contribui la precizarea cronologiei relative exacte a începutului neoliticului mijlociu din sudul țării noastre și cele corespunzătoare din nord-vestul Asiei Mici.

Oricum, chiar în stadiul actual al cercetărilor sîntem îndreptățiți să afirmăm: cultura Dudești este rezultatul unei ramuri răsăritene a celui de al *doilea curent sudic*, important, paralel — în timp și spațiu — cu cel din zona Vinča.

Se cuvine subliniat și faptul că purtătorii culturii Dudești au figurinele feminine în mare măsură deosebite de cele ale purtătorilor culturii Vinča, dar cu analogii apropiate în vestul Asiei Mici [63].

Nu m-am referit la ținuturile din jumătatea de nord a țării, deoarece acolo situația era cu totul deosebită. În nord-vest s-a continuat evoluția comunităților Ciumești, de origine locală, în cadrul căreia s-au manifestat slabe influențe sudice din aria Vinča [64]. De asemenea, nu am vorbit despre cultura ceramicii liniare din Moldova, sud-estul și centrul Transilvaniei, și nord-estul Munteniei, întrucît acea cultură este de origine centrală europeană și comunitățile ei au pătruns în nord-estul țării noastre dinspre vestul Ucrainei și apoi s-au răspîndit treptat în regiunile menționate. O anumită perioadă contactele acelor comunități cu cele din ținuturile din sudul țării au fost slabe [65].

În perioada de început a neoliticului mijlociu situația s-a schimbat destul de mult. Se constată o stabilitate tot mai mare a populației locale. Pe întinsul jumătății de sud se pot defini cîteva zone.

---

[62] Se pare că astfel de materiale au fost descoperite de H. Todorova în săpăturile de la Usoe.

[63] La Çatalhüyük, Çukurkent și altele (Olaf Höckmann, *Die menschengestaltige Figural Plastik des süd-ost europäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, Hildesheim, 1968, II, planșele: 2, 3, 8, 11, 12, 14).

[64] De exemplu, în cadrul arealului se cunosc rare figurine feminine cu mască triunghiulară.

[65] Eugen Comșa, *Quelques [illegible] céramique rubanée en territoire roumain*, în „Alba Regia", 12, 1972, p. 173—178.

www.dacoromanica.ro

În Banat și în vestul Olteniei s-a continuat evoluția comunităților Vinča [66]. Restul Cîmpiei Române a fost locuit încă o vreme de comunitățile culturii Dudești și apoi pe fondul reprezentat de ele, în sud-estul Olteniei s-a format cultura Vădastra, iar în Muntenia, datorită unui contact dintre comunitățile evoluate ale culturii Dudești cu comunitățile culturii ceramicii liniare pătrunse în nord-estul provinciei, s-a făcut trecerea la cultura Boian [67]. Prin urmare, pe cea mai mare parte a ținuturilor de la sud de Carpații Meridionali, s-a produs, pe un fond local, o evoluție spre două culturi : Vădastra și Boian, care în ținuturi alăturate s-au dezvoltat o perioadă îndelungată în paralel, avînd însă contacte slabe între ele. Este curios faptul că rare fragmente ceramice de tip Boian (din fazele Bolintineanu și Giulești) se găsesc în așezări Vădastra [68], dar pînă acum în nici o așezare Boian nu sînt semnalate cioburi de tip Vădastra.

Materialele ceramice de tip Vădastra fiind cunoscute nu ne vom opri asupra lor. Vom aminti numai faptul că unele forme de vase și ornamente de la începutul culturii oglindesc o influență culturală sudică din aria culturii Mariţa.

Cultura Boian a fost împărțită în patru faze, cu aproape 30 ani în urmă [69], iar după aceea de D. Berciu în cinci faze [70]. Ceramica specifică acestei culturi a fost publicată amănunțit în diferite studii. Vom semnala că încă de timpuriu au existat contacte între comunitățile Boian și cele de la sud de Balcani din aria culturii Mariţa. Astfel, în faza Giulești sînt specifice ornamente în formă de „tablă de șah", care se întîlnesc adesea pe vase dintr-o fază timpurie a culturii Mariţa.

Către sfîrșitul fazei Giulești s-a produs o mișcare a unor comunități ale ei către nord și nord-est. Ele au pătruns în etapa finală a fazei în sud-estul Transilvaniei [71] și în sudul Moldovei. Cauzele pot fi două : fie de ordin economic, fie datorită unei presiuni sudice. Descoperirea de la Suceveni [72], de pe malul Prutului, ne face să presupunem că așezări de tip Giulești există și pe celălalt mal al Prutului.

Drept consecință acestor mișcări, în Moldova datorită contactelor strînse dintre comunitățile tîrzii Giulești cu comunitățile tîrzii ale culturii ceramicii liniare s-a format cultura Precucuteni [73], cu predominarea elementelor de tip Boian.

În Muntenia sudică, în aria de răspîndire a fazei Vidra, multe dintre ornamentele specifice fazei, realizate prin excizie și incrustare cu materie albă, au analogii apropiate pe vasele dintr-o fază evoluată a culturii Mariţa, acolo fiind făcute nu prin excizie, ci prin trasare. În ambele zone

[66] Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 70 139.

[67] Eugen Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1971.

[68] Corneliu N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în Materiale, V, 1959, p. 65, fig. 2 2 ; idem, *Săpături arheologice la Vădastra*, în „Materiale". VII, 1961, p. 59, fig. 2 ; idem, *Săpături arheologice la Vădastra*, în „Materiale", VI, 1959, p. 113, fig. 6.

[69] Eugen Comșa, *Considerații asupra evoluției culturii Boian*, în SCIV, V, 1954, 3—4, p. 361 392.

[70] D. Berciu, *Sur les résultates du contrôle stratigraphique à Tangîru el à Petru Rareș (1956 1957)*, în „Dacia", NS, III, 1959, p. 59 78.

[71] Eugen Comșa, *Cultura Boian în Transilvania*, în SCIV, 16, 1965, 4, p. 629 645.

[72] Materiale descoperite de Ion T. Dragomir.

[73] Datele sînt sintetizate la Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 109 116.

www.dacoromanica.ro

se proceda apoi la incrustarea decorului cu materie albă. Efectul decorativ era același, diferea doar metoda de realizare.

Pe teritoriul Dobrogei, pînă în prezent, după cum am menționat lipsesc dovezile locuirii din neoliticul timpuriu.

De la începutul neoliticului mijlociu se cunosc primele materiale de tip Hamangia din faza Goloviţa și apoi a continuat evoluţia culturii pînă la sfîrșitul fazei Mangalia [74]. Prima fază a culturii Hamangia este reprezentată prin cîteva așezări din sudul și centrul provinciei. Prin săpăturile de la Coslogeni s-a descoperit o astfel de așezare, în care materialele fazei erau asociate cu fragmente ceramice de tip Bolintineanu [75]. Complexul constituie o dovadă că atît cultura Hamangia, cît și cultura Boian au început. în spaţii alăturate, aproximativ în același timp.

S-a observat că în așezările și necropolele de tip Hamangia se găsesc figurine de lut ars foarte asemănătoare cu cele din culturile neolitice din Asia Mică. Această constatare, ca și alte analogii din domeniul ceramicii au permis să se afirme că acele complexe au aparţinut unei populaţii străine de ţinuturile noastre, care fie pe calea mării, fie în lungul ţărmului de vest al Mării Negre a ajuns și s-a stabilit pe teritoriul Dobrogei, pentru vreme îndelungată [76].

Se poate susţine că purtătorii culturii Hamangia corespund celui de al *treilea curent sudic* de populaţie.

În funcţie de cele expuse ajungem la concluzia că la începutul neoliticului mijlociu sînt două situaţii cu totul deosebite: în Banat, Oltenia și Muntenia s-a continuat evoluţia comunităţilor locale cu unele influenţe sudice în domeniul ceramicii. În schimb, în Dobrogea s-a manifestat cel de al treilea curent sudic oglindit printr-o nouă populaţie cu o cultură deosebită.

Remarcăm că în domeniul magico-religios, comunităţile Hamangia au influenţat pe cele vecine din aria Precucuteni și Aldeni II, care au preluat și redat în lut figurine așezate pe scăunel, așa numiţii „Gînditori" [77].

Vreme îndelungată, în cursul fazelor Giulești, Vidra și la începutul fazei de tranziţie la cultura Gumelniţa, relaţiile dintre comunităţile celor două culturi (Boian și Hamangia) au fost pașnice. Se constată chiar că o comunitate de la sfîrșitul fazei Giulești s-a stabilit pe locul Hîrșovei creînd un fel de cap de pod [78].

Cercetările din ultimul deceniu duc la constatarea că populaţia corespunzătoare fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa, la începutul fazei trăia pe teritoriul Munteniei (cu excepţia părţii de la est de Călmăţui) și în zona corespunzătoare de la sud de Dunăre, pînă la Balcani.

Mai tîrziu, comunităţile fazei au devenit deosebit de active. Ele au pătruns spre vest de Olt, din cauza lor a încetat evoluţia culturii Vădastra. Un alt grup similar s-a răspîndit pe tot întinsul Dobrogei punînd capăt

[74] D. Berciu, *Cultura Hamangia, Noi contribuţii* I, Bucureşti, 1966.

[75] Informaţii de la Sebastian Morintz, căruia îi mulţumim și pe această cale.

[76] D. Berciu, *Une civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie: la civilisation de Hamangia*, în NEII, I, Bucureşti, 1955, p. 43.

[77] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cîteva observaţii asupra sculpturii în lut a culturii Hamangia și influenţa ei asupra plasticii culturii Precucuteni*, în „Peuce", VI, 1976, p. 13—17.

[78] Doina Galbenu, *Așezarea neolitică de la Hîrșova*, în SCIV, XIII, 1962, 2, p. 285—304.

www.dacoromanica.ro

evoluției culturii Hamangia și asimilînd o parte din vechea populație, ceea ce a dat în zonă o nuanță specifică evoluției ulterioare a culturii Gumelnița din Dobrogea [79].

Din datele de care dispunem rezultă și o altă răspîndire pe o arie întinsă ce s-a produs și la sud de Balcani, pînă la țărmul Mării Egee, de-a lungul cursului inferior al fluviului Marița. Ca și în Dobrogea, în fertila vale a fluviului și afluenților săi comunitățile fazei de tranziție au asimilat o parte din populația locală a culturii Marița, formîndu-se varianta sudică a culturii Gumelnița, care în domeniul ceramicii a păstrat unele elemente de la purtătorii culturii Marița [80].

Treptat pînă la sfîrșitul fazei de tranziție comunitățile ei au ocupat un teritoriu foarte vast de la Carpații Meridionali pînă la Marea Egee și de la țărmul de vest al Mării Negre pînă la Olt și Osma.

Prin urmare, după părerea noastră, atunci un grup de comunități originare din preajma Dunării Inferioare s-a răspîndit în spre sud, ceea ce a dus la supunerea și asimilarea resturilor populației locale din estul Peninsulei Balcanice, căreia i s-a impus cultura materială a noilor veniți, ca și manifestările lor magico-religioase, cu forme specifice, oglindite prin diferite figurine cu totul similare celor de la nord de Dunăre. Cu aceasta vrem să dovedim, spre deosebire de concepția mai veche, după care toate culturile neolitice din ținuturile noastre erau considerate ca fiind „tributare" din toate punctele de vedere, față de cele sudice, că, în realitate, în perioada dată comunitățile neolitice de la Dunărea inferioară nu au fost în permanență *pasive*, ci s-au dovedit a fi deosebit de *active*.

Arealul delimitat mai sus a constituit zona în cuprinsul căreia s-a format și s-a produs evoluția în timp, în decurs de aproape un mileniu, a comunităților culturii Gumelnița. Este demn de subliniat că din cartarea tuturor descoperirilor gumelnițene accesibile din țara noastră și din estul Bulgariei, rezultă că vreme îndelungată aria de răspîndire a acelor comunități a rămas neschimbată. Este o dovadă că în perioada dată, de la începutul culturii și pînă la începutul fazei tîrzii Jilava (= Gumelnița B) a fost o perioadă de dezvoltare normală, fără mișcări deosebite de populație [81]. Densitatea populației a devenit mai mare și s-au produs schimburi de materii prime și de obiecte finite la distanțe apreciabile.

În Oltenia și în vestul Bulgariei, pe fond Vinča s-a format cultura Sălcuța—Krivodol. Începutul ei corespunde cu sfîrșitul primei faze a culturii Gumelnița [82]. Nu cunoaștem exact cum și din ce cauze, dar este evident că în timp și comunitățile Sălcuța au ajuns în sud pînă la țărmul Mării Egee.

Am amintit mai înainte o serie de schimburi la distanțe mari. Faptul este evident. De exemplu, pe ceramica de la începutul fazei de tranziție se cunosc relativ rare vase cu decor realizat prin pictură cu grafit.

---

[79] Eugen Comșa, *Date cu privire la răspîndirea comunităților fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, pe teritoriul Dobrogei*, în „Pontica", V, 1972, p. 39—43.

[80] Idem, *Culturile neolitice din zona Dunării Inferioare, intermediare între Nord și Sud*, în „Apulum", XI, 1973, p. 16—23.

[81] Idem, *Quelques remarques sur l'évolution de la culture Gumelnița* în „Balcanica", VII, 1976, Beograd, p. 14—43.

[82] D. Berciu, *op. cit.*, 1961, p. 88—115 și p. 193—337.

www.dacoromanica.ro

După cum se știe în Muntenia, în Dobrogea și în nord-estul Bulgariei, lipsesc astfel de zăcăminte. Grafit se găsește în zăcămînt lîngă satul Grafitovo, de lîngă Stara Zagora. Zăcămîntul a fost exploatat, încă din neoliticul mijlociu, de către purtătorii culturii Mariţa. Observaţiile făcute dovedesc că foarte curînd după producerea expansiunii la sud de Balcani, în ţinuturile din preajma Dunării muntene s-a intensificat folosirea decorului pictat cu grafit pe olăria gumelniţeană, faptul îl considerăm ca un indiciu că după ocuparea zonei zăcămîntului de grafit, comunităţile fazei de tranziţie și urmașii lor au început să transmită comunităţilor înrudite din nord, grafit (sub formă de batoane).

Tot în cadrul ariei gumelniţene constatăm răspîndirea dinspre sud, ca tip, a figurinelor de marmură [83] și apoi chiar a unor piese figurine-amulete de aur [84], pînă în aşezările de lîngă Dunăre (de ex. Vidra) [85]. Acelaşi fel de figurine sînt atestate rar și în aria culturii Sălcuţa, dar numai la sud de Dunăre [86]. O răspîndire mai intensă au avut-o figurinele similare în ţinuturile din vest prin intermediul comunităţilor tîrzii Vinča, ele au ajuns la comunităţile culturii Tiszapolgar, tocmai în estul Slovaciei [87], iar la noi în Crișana (la Oradea) [88] și mai tîrziu în centrul Transilvaniei și de acolo pînă în vestul Moldovei (la Traian) [89].

Tot în cursul evoluţiei culturii Gumelniţa, către sfîrșitul ei se observă o intensificare a folosirii aramei. Din cercetările făcute în ultimele două decenii a rezultat că erau exploatate în acea vreme zăcămintele de aramă de la Aibunar [90], din sudul Bulgariei și cele din zona Bor [91], din nord-estul Iugoslaviei.

La începutul culturii Gumelniţa, în aşezările de la nord de Dunăre, se găsesc foarte puţine piese de aramă. Mai tîrziu numărul lor a crescut destul de mult ajungîndu-se pînă la realizarea și folosirea unor topoare masive de diferite tipuri [92]. În plus, în aşezarea de la Căscioarele s-au găsit chiar tipare pentru topoare plate [93]. După părerea noastră, la început unele obiecte mărunte de aramă se realizau în sudul arealului, în apropierea zăcămintelor, iar mai tîrziu s-au format ateliere și în alte centre gumelniţene din nordul Bulgariei și la nord de Dunăre. Considerăm că în acea perioadă, un anumit număr de indivizi specializaţi au acţionat

---

[83] Eugen Comșa, *Figurinele de marmură din epoca neolitică de pe teritoriul României*, în „Pontica", IX, 1976, p. 23–28.

[84] Idem, *Date despre folosirea aurului în cursul epocii neolitice pe teritoriul României*, în „Apulum", XII, 1974, p. 13–22.

[85] Dinu V. Rosetti, *Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest*, în IPEK, XII, Berlin, 1938, pl. 21/2.

[86] La Sofronievo, reg. Vraca (Bogdan Nikolov, *Okrijen Istoriceski Muzei Vraca*, Sofia, 1968, pl. 18 și p. 141 (nr. 18).

[87] K. Andel, *Pohrebisko z doby medenej v Tibave na vychodnom Slovensku*, în „Slov Arch", VI, 1958, 1, p. 38–46, fig. 5.

[88] Eugen Comșa, *op. cit.*, în „Apulum", XII, 1974, p. 17.

[89] Hortensia Dumitrescu, *Connections between the Cucuteni-Tripolie cultural complex and the neighbouring eneolithic cultures in the light of the utilisation of golden pendants*, în „Dacia", NS, V, 1961, p. 69 și 93.

[90] Zăcăminte cercetate de E. N. Cernih și A. Radunceva.

[91] Zăcăminte cercetate de B. Jovanović.

[92] Eugen Comșa, *L'utilisation du cuivre par les communautés de la culture Gumelniţa du territoire roumain*, în „Studia Prachistorica" 1–2, Sofia, 1978, p. 109–120.

[93] Al. Vulpe, *Începuturile metalurgiei aramei în spaţiul carpato-dunărean*, în SCIV, 24, 1972, 2, p. 220, nota 27.

www.dacoromanica.ro

în cadrul arealului Gumelnița în ținuturile muntoase în căutarea de noi zăcăminte de aramă. Nu excludem posibilitatea ca astfel de „prospectori" să fi acționat nu numai în nordul Dobrogei, ci și în sud-estul Transilvaniei.

Din cele relatate ne considerăm îndreptățiți să ajungem la concluzia că spre deosebire de perioadele precedente, în timpul culturilor Gumelnița și Sălcuța, nu mai avem de a face cu un curent sudic, ci cu unul nordic, dar după stabilizarea situației, prin masa comunităților înrudite a început să se facă simțit un *curent sudic* de alt tip, care s-a manifestat în domeniul culturii materiale prin răspîndirea grafitului, a metalului, ca și prin unele manifestări magico-religioase transmise, departe, din spre sud spre nord.

În sud-vestul și în centrul Transilvaniei, încă de timpuriu s-a format cultura Petrești, [94] cu ceramică pictată complicată, iar în sud-vestul Moldovei, în sud-estul Transilvaniei și probabil în nord-estul extrem al Munteniei, s-a format cultura Cucuteni-Ariușd [95]. Aceasta din urmă s-a dezvoltat pe fond Precucuteni III, cu contribuția unor elemente din aria Petrești și Gumelnița [96]. Cultura Cucuteni a atins o treptă deosebit de înaltă de dezvoltare pentru sfîrșitul epocii neolitice. Pentru exemplificare amintim că în perioada de la sfîrșitul culturii au existat adevărate orașe, cu sistematizare riguroasă alcătuite din peste o mie de locuințe, deci cu mii de locuitori [97]. Nu excludem posibilitatea ca astfel de așezări să existe și în nord-estul Moldovei.

Evoluția normală a comunităților neolitice tîrzii din estul țării noastre a început să fie afectată, încă din timpul etapei Cucuteni A 3 [98] (din sudul Moldovei) și Cucuteni A 4 [99] (și poate mai devreme, în nordul Moldovei), de pătrunderea, treptată, la început pe cale pașnică, a unor comunități din spre est mai ales din stepele nord-pontice. O parte din noii veniți au început să fie asimilați de localnici. Faptul este oglindit de folosirea tot mai accentuată a categoriei ceramice de tip Cucuteni C, caracterizată prin pastă cu scoici pisate [100]. Atunci cînd presiunea a devenit tot mai puternică, comunitățile cucuteniene s-au retras spre regiunile din vestul și centrul Moldovei, unde au mai rezistat vreme îndelungată.

În sud-estul țării, în perioada corespunzătoare fazei Jilava (= Gumelnița B) a culturii, se constată o pătrundere a comunităților culturii Cernavoda I, care s-au răspîndit în Dobrogea, de-a lungul Cîmpiei Dunării, pînă spre gura Oltului, dislocînd comunitățile Gumelnița din

---

[94] Iuliu Paul, *Cultura Petrești în lumina noilor cercetări arheologice*, Iași, 1978.

[95] Vladimir Dumitrescu, *Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie, I*, în SCIV, XIV, 1963, 1, p. 51—74 și partea II-a în SCIV, XIV, 1963, 2, p. 285—305.

[96] *Ibidem*, p. 65.

[97] M. M. Smagli, V. P. Dudkin și K. V. Zinkovski, *Pro kompleksne vivcennia tripiliskih poselenii*, în „Arheologia-Kiev", 10, 1973, p. 23—31.

[98] În cazul complexului de pe „Dealul Bizanului" de la Tg. Berești, cercetat de Ion T. Dragomir.

[99] Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, în „Dacia", NS, XII, 1968, p. 18.

[100] Ann Dodd-Oprițescu, *Considerații asupra ceramicii Cucuteni C*, în SCIVA, 31, 1980, 4, p. 547—557.

www.dacoromanica.ro

cîmpie în spre vestul și nord-vestul Munteniei [101], unde ele au continuat evoluția lor tîrzie ajungînd pînă la aspectul Brătești [102].

O parte din comunitățile Gumelnița au fost împinse în Oltenia de nord-est [103], în timp ce în restul provinciei o vreme a continuat evoluția comunităților culturii Sălcuța.

Prin pătrunderea comunităților Cernavoda I, aria gumelnițeană a fost ruptă în două, o parte a rămas în vestul și nord-vestul Munteniei, o altă parte la sud de Dunăre, în estul Bulgariei. Legăturile cu ținuturile sudice au fost tăiate, tocmai de aceea se constată întreruperea afluxului de obiecte de metal din sud și înlocuirea lor, de exemplu, cu topoare de aramă plate sau cu brațele în cruce, realizate prin turnare, în Oltenia sau în Transilvania [104].

La sfîrșitul neoliticului tîrziu sau eneoliticului, populația ținuturilor din sud-estul Europei, mai ales acea de pe teritoriul țării noastre, a trecut printr-o perioadă de frămîntări profunde provocate de deplasări repetate ale unor grupuri de comunități, din diferite direcții.

Din spre răsărit au pătruns în sud-estul Moldovei comunitățile Folteşti-Usatovo [105], iar dinspre nord-est cele de tip Horodiștea-Gorodsk [106], urmate în timp de cele ale purtătorilor culturii amforelor sferice [107].

O situație deosebită se constată în părțile de vest ale țării.

Prin săpăturile de pe Piscul Cornișorului, D. Berciu a observat că din punct de vedere stratigrafic stratul de cultură Sălcuța este suprapus de un altul cu materiale de tip Sălcuța IV. Este de fapt o cultură nouă, care a păstrat unele elemente (mai ales forme de vase) din domeniul ceramicii de la predecesori [108]. Comunitățile culturii Sălcuța IV sînt documentate pe tot întinsul Olteniei, și în nord-vestul Munteniei [109]. Astfel de așezări au fost descoperite în Banat, Transilvania și Crișana[110]. Complexe mai importante cercetate la noi sînt cele de la Băile Herculane și de la Cheile Turzii [111]. Nu poate fi nici o îndoială că avem de-a face cu un nou curent sudic. Într-un studiu recent s-a arătat că răspîndirea acelor comunități s-a produs spre nord de-a lungul Vardarului și Moravei [112]. În perioada corespunzătoare fazei tîrzii a culturii Bodrogkeresztur, vasele cu torți pastilate au ajuns să fie specifice acelui aspect cultural și s-au

---

[101] Sebastian Morintz și P. Roman, *Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos*, în SCIV, 19, 1968, 4, p. 563.

[102] Ersilia Tudor, *Die Gruppe Brătești*, în „Dacia", NS, XXII, 1978, p. 73–86.

[103] Informații de la Marin Nica, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[104] Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile*, II, München 1975, De ex. topoare de tip Jászladány, varianta Orșova (pl. 52/A) și varianta Petrești (pl. 52/B).

[105] M. Petrescu-Dîmbovița, Corneliu N. Mateescu și I. Casan, *Săpăturile arheologice de la Folteşti*, în SCIV, II, 1951, 1, p. 249–266; M. Petrescu-Dîmbovița și Marin Dinu, *Nouvelles fouilles archéologiques à Folteşti (dép. de Galaţi)*, în „Dacia", NS, XVIII, 1974, p. 19–72.

[106] Marin Dinu, *Complexul cultural Horodiștea-Folteşti*, Iași, 1978.

[107] Marin Dinu, *Contribuții la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei*, în „ArhMold", I, 1961, p. 43–59.

[108] D. Berciu, *Contribuții*, 1961, p. 309–327.

[109] Dinu V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Retevoiești*, în „Materiale", VI, 1959, p. 708.

[110] Petre I. Roman, *Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau Karpaten Raum*, în „Dacia", NS, XV, 1971, p. 31–169.

[111] *Ibidem*, p. 31–169.

[112] Idem, *Forme de manifestare culturală din eneoliticul tîrziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului*, în SCIVA, 1

www.dacoromanica.ro

răspîndit, odată cu acele comunități, de la Tisa pînă la Carpații Orientali [113] și pe calea unor contacte intertribale, sînt atestate importuri și influențe ale vaselor cu torți pastilate în așezarea din faza Cucuteni A-B de la Traian „Dealul Fîntînilor" [114].

Prin urmare, în estul țării s-au manifestat în acea perioadă frămîntată, pătrunderi de populație din spre: est, nord-est și nord-vest, în același timp în Oltenia și apoi în ținuturile intracarpatice se constată răspîndirea culturii Sălcuța IV—Băile Herculane—Cheile Turzii, cu elemente de origină sudică, reflectînd un nou curent sudic.

Cu aceste aspecte culturale considerăm că s-a încheiat frămîntata istorie a epocii neolitice.

În expunerea noastră am încercat să prezentăm, pe scurt, dar cît mai clar, cînd și cum s-au produs curentele sudice (de populație sau numai influențe culturale) și contribuția lor la dezvoltarea culturilor de pe întinsul României.

LE RÔLE DES ÉLÉMENTS MÉRIDIONAUX DANS LE NÉOLHITIQUE DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

L'auteur de la présente étude s'occupe de la néolithisation. Selon lui, le processus de néolithisation s'est produit comme suite d'une pénétration des communautés néolithiques venues du Sud. Sur ce fond, a eu lieu l'évolution de la culture Starčevo-Criș. Graduellement, ces communautés se sont répandues sur tout le territoire du pays, en réalisant la première unification culturelle et ethnique de nos régions.

Vers le milieu du Ve millénaire av.n.è. ont pénétré sur le territoire nord-danubien (du Banat jusqu'en Dobroudja) des communautés venues du sud de la Péninsule Balkanique, qui représentent la deuxième vague du sud.

Pendant la même période, sur le territoire de la Moldavie ont pénétré les communautés de la civilisation caractérisée par la céramique rubanée.

Pendant le néolithique moyen, dans le Sud, se sont constituées sur le fond Dudești, les cultures de Boian et Vădastra ayant d'étroites relations avec le Sud.

En même temps, en Dobroudja on constate l'existence des communautés appartenant à la culture de Hamangia, qui représentent la troisième vague venue du Sud.

Pendant le néolithique final on peut constater une prospérité de toutes les cultures (Gumelnița, Sălcuța, Cucuteni etc.), ayant d'étroites relations d'ordre culturel et spirituel avec les communautés des régions situées au sud du Danube.

[113] Petre I. Roman, *op. cit.*, p. 31—169.

[114] Hortensia Dumitrescu, *Șantierul arheologic Traian*, în „Materiale", VI, 1959, p. 196—197 (fig. 7 și 8).

www.dacoromanica.ro

REVOCAREA EDICTULUI DIN NANTES (1685) ȘI CONSECINȚELE SALE

DE

MIHAI MANEA

Monarhia absolută franceză a cunoscut în a doua jumătate a secolului al XVI-lea o violentă criză, determinată de întărirea opoziției față de absolutism și feudalism, a diferite pături sociale, pornind de la interesele de clasă deosebite. Opoziția a îmbrăcat formă luptei religioase între protestanți (hughenoți)[1] și catolici. Motivația sa, predominant însă social-economică și politică, a ieșit la iveală cu pregnanță în timpul războaielor religioase (1562—1598),[2] cărora avea să li se pună capăt în 1598, prin promulgarea de către Henric al IV-lea de Bourbon a Edictului de la Nantes.[3] „... Acest edict nu era în fond decît confirmarea privilegiilor pe care protestanții din Franța le obținuseră cu arma în mînă de la precedenții regi ...”[4] Astfel, hughenoții au căpătat dreptul liberului exercițiu al cultului, de a se întruni în sinoade, de a ocupa funcții în aparatul politic și administrativ, de a avea reprezentanți în număr egal cu judecătorii catolici în Camerele Edictului (complete de judecată) de la Bordeaux, Castres, Rouen, Grenoble, Paris, de a înființa universități, cum au fost cele de la Montauban, Montpellier, Sedan, Saumur. La 22 aprilie 1598, sinodul național protestant întrunit la Montpellier și-a exprimat satisfacția „... față de edictul care deși, încă nu a rezolvat în întregime necesitățile Bisericii (protestante — *M.M.*), a fost suficient pentru a le așeza în oarecare siguranță ...”[5]. Edictul a contribuit în mare măsură la restaurarea autorității regale și a unității statului. El a asigurat o perioadă de liniște necesară refacerii vieții economice și spirituale, ceea ce a contribuit la consolidarea poziției Franței în Europa.

La sfîrșitul secolului al XVI-lea, religia protestantă avea numeroși adepți în Franța. Datele de care dispunem în legătură cu numărul lor

---

[1] De la cuvîntul german *Eidgenossen* — tovarăși legați prin jurămînt; vezi A. G. Grant, *The Huguenots*, London, 1934.

[2] Vezi pe larg R. M. Kingdon, *Geneva and the coming of the wars of religion in France*, London, 1956; Georges Livet, *Les guerres de religion*, Paris, 1962.

[3] Elie Benoit, *Histoire de l'Édit de Nantes et de sa révocation*, 5 vol., Delft, 1693—1695.

[4] Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, Firmin Didot, Paris, 1861, p. 408.

[5] Robert Mandrou, *Introduction à la France moderne 1500—1640. Essai de psychologie historique*, Albin Michel, Paris, 1974, p. 176—177.

www.dacoromanica.ro

sînt foarte numeroase şi controversate. Voltaire îi aprecia la 1/12 din totalul populaţiei Franţei, conform recensămîntului din 1598[6]. Ludovic al XVI-lea amintea în două scrisori din august 1681, adresate papei Inocenţiu al XI-lea, de cifra de 1 milion de hughenoţi[7]. Jean Orcibal[8] şi Robert Mandrou[9] dau cifre asemănătoare. Cifrele indicate atestă că comunitatea hughenotă a reprezentat o importantă forţă demografică şi economică la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea. Membrii săi au fost armatori şi negustori la Bordeaux, Bayonne, Marsilia, Rochefort şi Dunkerque, bancheri la Lyon şi Rouen, proprietari de manufacturi textile — ca van Robais la Abbeville, producători de vinuri în Guyenne. Compania comercială a Nordului a fost condusă de bancherul Formont din Paris şi armatorii Pagès, Raulé, Tersmitten, toţi hughenoţi[10]. Edictul a fost respectat în mare parte în secolul al XVII-lea, mai ales că la conducerea statului s-au aflat ilustre personalităţi politice, precum cardinalii Richelieu şi Mazarin. Voltaire remarca: „... Pare curios că Richelieu, aşa de puternic şi stăpîn pe situaţie, nu a abolit acest faimos edict ..."[11]. În acelaşi sens scria şi Gondrin, arhiepiscop de Sens: „... Întotdeauna s-a vorbit în Franţa despre distrugerea protestantismului şi dacă aceasta nu s-a realizat încă, nu a fost deoarece s-a dorit să se păstreze acest partid, ci deoarece afacerile statului nu au permis-o"[12]. Mai mult, Richelieu a dorit realizarea unei biserici galicane, care să cuprindă pe toţi locuitorii Franţei[13]. Direcţiile principale ale politicii sale religioase au fost prezentate de marchizul de Chamlay." ... Proiectul acestui mare ministru era nu doar de a deposeda pe hughenoţi de cetăţile de siguranţă; el îşi formase încă unul, de a înlătura pe de-a întregul calvinismul din Franţa, convins că numărul mare de religii în acelaşi stat nu putea duce decît la războaie civile şi a-i favoriza pe străini ..."[14]. Astfel, Richelieu a desfiinţat două oraşe de siguranţă — La Rochelle şi Montauban şi a redus numărul hughenoţilor care ocupau funcţii la curte şi în armată.

În perioada Frondelor, hughenoţii au fost fideli cauzei regaliste, iar unii, precum Samuel Bochart (1599—1667)[15], au devenit partizanii înfocaţi ai monarhiei absolute. Mazarin a trimis ulterior în provinciile

---

[6] Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, p. 408.

[7] E. Michaud, *Louis XIV et Innocent XI*, t. IV, Paris, 1883, p. 478.

[8] Jean Orcibal, *Etat présent de recherches sur la repartition geographique de „Nouvelles chrétiens" à la fin du XVII-e siècle*, Paris, 1948.

[9] Robert Mandrou, *La France aux XVII-e et XVIII-e siècles*, PUF, Paris, 1970, p. 182.

[10] Pierre Goubert, *Louis XIV et vingt millions de Français*. Fayard. Paris, 1966, p. 120; vezi şi M. Weber, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Leipzig, 1905; Charles Normand, *La bourgeoisie française au XVII-e siècle. La vie publique. Les idées et les actions politiques 1604—1661*. Étude sociale, Paris, 1908.

[11] Voltaire, *The Age of Louis XIV and other selected readings*, Twayne Publishers, London, 1963, p. 222.

[12] Frank Puaux, *Les précurseurs français de la tolérance au XVII-e siècle*; Sklatine, Genève, 1970, p. 3—4.

[13] Emile G. Léonard. *Histoire générale du Protestantisme*, t. II, *L'Etablissement (1564—1700)*, PUF, Paris, 1961, p. 352; vezi şi C. Parrot, *Fancan et Richelieu. Le problème protestant sous Louis XIV*, Paris, 1903.

[14] C. Rousset, *Histoire de Louvois et de son administration politique et militaire*, t. III, VII-e édition, Paris, 1891, p. 132.

[15] Vezi L. D. Paumier, *Eloge historique de Samuel Bochart*, Paris, 1849.

www.dacoromanica.ro

din sudul țării comisari care să verifice abuzurile comise împotriva edictului și prevederilor sale. La 21 mai 1652 Ludovic al XIV-lea a recunoscut oficial actul din 1598 prin declarația de la Saint-Germain.„... Deoarece supușii noștri de Religie Pretins Reformată, mai ales în actualele împrejurări ne-au dat anumite dovezi de dragoste și credință de care sîntem foarte mulțumiți, facem cunoscut să se știe că ... vor fi păstrate și menținute în întregime prevederile edictului din Nantes..."[16]. Fiind adeptul convins al monarhiei absolute de drept divin și al prerogativelor sale nelimitate[17], Ludovic al XIV-lea s-a dorit „... șeful poporului creștin, ca și-cum ar fi posedat în realitate Imperiul și chiar drepturile pe care le avusese altă dată Carol cel Mare ..."[18]. Iată ce declara el: „... Nu mă îndoiesc că Voința divină se servește de mine pentru a readuce pe căile sale pe toți cei ce sînt sub ordinele mele ..."[19]. Era consemnată aici, hotărîrea sa de a se rezolva în mod radical problemele legate de ceea ce izvoarele epocii — acte oficiale, memorii, scrisori — numesc *religia pretins reformată*. Aceasta mai ales că „din prima zi, edictul din Nantes a fost considerat de Națiunea catolică ca provizoriu. El a avut valoarea a ceea ce se numește în domeniul păcii și războiului armistițiu"[20]. Astfel, încă în 1650, Adunările clerului au atacat „nefericita libertate de conștiință"[21] iar cinci ani mai tîrziu au cerut o strictă interpretare a edictului, în sensul restrîngerii libertăților de care se bucurau hughenoții. Unii reprezentanți ai clerului catolic, precum cardinalul de Berulle au considerat reprimarea unică modalitate de rezolvare a acestei probleme[22]. În același timp, s-a desfășurat în prima jumătate a secolului al XVII-lea, o propagandă susținută în favoarea catolicismului, însoțită de exacerbarea misticismului și fanatismului religios. Un rol deosebit de important l-a avut ordinul religios iezuit și Compania Sfintei Împărtășanii. Numai înainte de 1685, au văzut lumina tiparului aproximativ 50 de lucrări care făceau apologia religiei catolice. Dintre acestea, cea mai importantă este cea a lui Bossuet, episcop de Meaux, *L'exposition de la doctrine de l'Eglise catholique*[23], publicată în 1671 și care a reprezentat lucrarea principală a Contrareformei în Franța.

S-a discutat și se discută încă cu privire la motivația care a justificat actul din 1685. S-a exagerat mult credința fervent catolică a monarhului și mai ales rolul nefast pe care l-a avut anturajul curții regale. Astfel, Zeller scria: „...Ludovic al XIV-lea nu a avut niciodată idei personale în materie de probleme religioase. El era gata să le împartă pe cele ale miniștrilor și curtenilor..."[24] Saint Simon adaugă... : „..Regele a devenit cucernic

---

[16] Emil G. Léonard, *op. cit.*, p. 333.

[17] Jean Louis Thireau, *Les idées politiques de Louis XIV*, PUF, Paris, 1973, p. 33; M. Manceaux, *Contribution à l'étude sur le droit divin et sur le droit populaire en France sous l'ancienne monarchie et particulièrement aux XVI-e et XVII-e siècles*, Paris, 1906, p. 38.

[18] Pierre Goubert, *op. cit.*, p. 55.

[19] Vigier, *L'Europe de Louis XIV*, Bordas, Paris, 1973, p. 94; Louis André, *Louis XIV et l'Europe*, Albin Michel, Paris, 1950, p. 219.

[20] Gaston Zeller, *La France de Louis XIV*, fasc. IV, CDU, Paris, 1953, p. 161.

[21] Pierre Goubert, *op. cit.*, p. 118.

[22] E. K. Sanders, *Bossuet*, London, 1921, p. 53.

[23] Jacques Benigne Bossuet, *L'Exposition de la doctrine de l'Eglise catholique*, Nouvelle édition, publiée par l'Abbé Albert Vogt, Paris, 1911.

[24] Gaston Zeller, *op. cit.*, p. 161.

www.dacoromanica.ro

pînă la ignoranță ... Miniștrii au dorit să se facă iubiți, prin aspectele care îi atingeau cel mai sensibil, încrederea și autoritatea. Hughenoții i-au fost prezentați în culorile cele mai sumbre ; un stat în stat ajuns la un astfel de grad de dezvoltare încît puteau produce dezordine, răscoale, războaie civile ..."[25]. Mult timp, singurul responsabil al acestui act nefast a fost considerat ministrul de război, marchizul Louvois: „... Ludovic al XIV-lea a fost animat contra reformaților de plîngerile continue ale clerului, de insinuările iezuiților și în sfîrșit de cancelarul Le Tellier și de fiul său Louvois, amîndoi dușmani ai lui Colbert și care doreau să-i înlăture pe reformați ca inamici, deoarece Colbert îi proteja ca supuși utili..."[26] D'Agnesseau a declarat însă că Louvois s-a opus revocării[27], iar Esmonin a atribuit un mare rol membrilor Consiliului de Conștiință, François de Harley, arhiepiscopul Parisului și iezuitul La Chaise, confesorul regelui[28]. Se poate afirma, că toți aceștia nu au făcut decît să grăbească actul din 1685, care a fost inspirat din concepțiile politice ale Regelui Soare, impregnate profund de ideile originii divine a monarhiei absolute. În 1671 însuși Ludovic al XIV-lea scria în *Mémoires pour l'instruction du Dauphine* : „... Am crezut, fiul meu, că cel mai bun mijloc pentru a-i înlătura pe hughenoți puțin cîte puțin din regatul meu, era în primul rînd de a nu-i supune la vreo nouă rigoare, de a cerceta ceea ce au obținut de la predecesorii mei, dar de a nu le acorda nimic în plus și de a-i constrînge cu cele mai stricte prevederi pe care justiția și le putea permite ..."[29]. În mod asemănător se exprima încă în 1651 și Gilbert de Choiseul, episcop de Comminges „... Nu cerem ca Maiestatea Voastră să înlăture acum din regatul său această libertate nenorocită de conștiință, ... deoarece nu credem că realizarea sa va fi ușoară, dar noi dorim ca cel puțin acest rău să nu se mai întindă și ca autoritatea voastră să-l facă să piară puțin cîte puțin ..." [30].

Convins că unitatea politică cerea cu necesitate unitatea religioasă, conform principiului *un roi, une foi, une loi*, Ludovic al XIV-lea a realizat acest act cu consecințe extrem de grave pentru istoria Franței. Călăuzit de același ideal, regele francez a combătut și curentul jansenist [31]. Memorialistica epocii a consemnat hotărîrea regelui în problemele religioase. Astfel, la 23 octombrie 1679, doamna de Maintenon

---

[25] Saint-Simon, *Mémoires*, éd. Cheruel, t. XII, în Paul Bonnefon, *La Société française du XVII-e siècle. Lectures extraites des Mémoires et correspondances*, Armand Colin, Paris, 1924, p. 336—337.

[26] Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, p. 413.

[27] D'Agnesseau, *Œuvres*, t. XIII, Paris, 1789, p. 51.

[28] Edmond Esmonin, *La Révocation de l'Édit de Nantes. Louis XIV et l'Archevêque de Harley*, în *Études sur la France des XVII—XVIII-e siècles*, PUF, Paris, 1964, p. 356 și urm. ; vezi și scrisorile lui Ludovic al XIV-lea adresate arhiepiscopului de Harley între 21 septembrie — 11 noiembrie 1685, în *ibidem*, p. 360 366 ; *Éloge de Messire François de Harley*, Paris, 1695 ; Abbe Legendre, *De vita Francisci Harlaci*, Paris, 1720.

[29] *Mémoires de Louis XIV*, publiés par Jean Longnon, Tallandier, Paris, 1927, p. 60 ; Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 356.

[30] Frank Puaux, *op. cit.*, p. 6.

[31] Despre jansenism vezi pe larg Theodore Jung, *La France et Rome. Etude historique. XVII-e, XVIII-e et XIX-e siècles*, Paris, 1874 ; Jean Orcibal, *Les origines du jansénisme*, Paris, 1948 ; Antoine Adam, *Du mysticisme à la révolte. Les jansénistes du XVII-e siècle*, Paris, 1968 ; Jean Delumeau, *Le Catholicisme entre Luther et Voltaire*, Paris, 1971.

www.dacoromanica.ro

scria: „... Regele se gîndește serios la convertirea ereticilor ...” [32]. La 5 aprilie 1681, aceeași continua: „... Dacă Dumenzeu îl ține pe rege în viață, în 20 de ani nu va rămîne un hughenot...” [33]. De fapt încă din prima parte a domniei lui Ludovic, multe din prevederile edictului au fost treptat înlăturate. Numai între 1661 și 1679 sînt cunoscute 12 acte în acest sens [34]. S-a interzis sinodul național protestant — ultima sa ședință a avut loc între 1659 și 1660 la Loudun, s-au desființat Camerele Edictului, s-a interzis trecerea la protestantism. În 1654, Consiliul regal a hotărît că doar catolicii puteau fi staroștii unor bresle [35]. În 1661, s-a interzis cultul protestant în zona Gex, la frontiera cu Elveția, deși în provincia respectivă erau 17.000 de hughenoți și doar 400 de catolici [36]. În 1666, o declarație regală a prevăzut ca în funcțiile municipale să fie aleși doar catolici. În iulie 1681, a fost închis colegiul protestant din Sedan. În același timp a început o campanie susținută de distrugere a bisericilor protestante. Léonard consideră că în 1685, din 760 de biserici, mai rămăseseră doar 12—15% [37], iar abatele Jacques Le Fèvre arată că între 1657 și octombrie 1658 au fost distruse 587 de biserici [38]. Dacă regele a așteptat pînă în 1685 pentru a revoca edictul, a făcut-o mai ales deoarece a fost convins să prin convertirea la catolicism a adepților religiei protestante, cea din urmă era pe cale de dispariție totală în Franța. De asemenea, conjunctura politico-diplomatică internațională i-a impus o astfel de atitudine. „... Inamicul principal era casa de Habsburg; contra sa avea nevoie de alianța statelor și prinților protestanți; de aceea nu putea să persecute pe hughenoți...” [39].

Referitor la convertirile la catolicism, Versailles-ul a fost asaltat de rapoarte ale intendenților care comunicau un număr mare de cazuri de trecere la catolicism, în Bearn, Poitou, Guyenne, Bordeaux. La 7 septembrie 1685, Louvois scria: „... Știrea pe care am primit-o ieri seară este prea importantă pentru a nu v-o comunica. Ea spune că începînd de la 15 august și terminînd cu 4 ale acestei luni s-au făcut 60.000 de convertri în generalitatea Bordeaux și 20.000 în cea de la Montauban. Ea mă asigură că după ce va trece această lună nu vor mai rămîne mai mult de 10.000 de religionari în generalitatea Bordeaux, acolo unde erau 150.000...” [40]. Tot despre abjurări vorbea și Saint-Simon, care remarca:

---

[32] Louis André, *op. cit.*, p. 22; Émile G. Léonard, *op. cit.*, p. 365; Jacques Boulanger, *Le Grand Siècle*, Hachette, Paris, 1924, p. 279.

[33] Louis André, *op. cit.*, p. 22.

[34] *Éclaircissements historiques sur les causes de la Révocation de l'Édit de Nantes et sur l'état des protestants en France depuis le commencement du Règne de Louis XIV jusqu'à nos jours*, Paris, 1788, p. 62—78.

[35] Vezi și *Recueil général des Édits, Déclarations de Louis le Grand, arrêts du Conseil et de toutes les Cours souveraines du Royaume, qui ont été données contre ceux de la Religion Prétendue Réformée, depuis l'Édit de Nantes jusqu'à présent*, A la Réolle, 1684; Theodore van Deursen, *Profession et métiers interdits, un aspect de l'histoire de la révocation de l'Édit de Nantes*, Groningue 1960.

[36] *Cambridge Modern History*, vol. V, London, 1907, p. 22.

[37] Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 370.

[38] Jacques Le Fèvre, *Recueil de tout ce qui s'est fait pour et contre les protestants en France*, Paris, 1686.

[39] Pierre Goubert, *op. cit.*, p. 119.

[40] Philippe Sagnac et Saint-Leger, *La prépondérence française. Louis XIV*, Felix Alcan, Paris, 1935, p. 243; Gaston Zeller, *op. cit.*, p. 172.

www.dacoromanica.ro

„...Regele primește mereu liste de abjurări...numeroase, de toate felurile din diverse dioceze...; el vede în acestea rezultatul milei și autorității sale, fără ca cineva să-i povestească la ceea ce se gîndea în realitate ..."[41]. Pentru mărirea ritmului convertirilor, s-a înființat o organizație, Casa de Convertiri, condusă de Paul Pellisson (1624—1693)[42], un fost colaborator al lui Fouquet. Fondurile sale financiare au provenit din administrarea bunurilor mănăstirilor Cluny și Saint Germain-des-Près. În 1682, organizația a acordat ajutoare financiare la 58.130 de persoane. Sumele plătite au variat între 7,60 franci pe persoană în Dauphine și 12,60 franci în Aunis[43]. Trebuie subliniat faptul că multe dintre convertiri nu au fost sincere, căci izvoarele amintesc de hughenoți care s-au convertit de mai multe ori pentru a obține cît mai multe ajutoare. Metodele folosite au fost foarte brutale. S-au folosit mai ales, dragonii care, incartiruiți cu forța, au acționat pentru convertire. Se consideră că prima dragonadă a avut loc în Poitou la 18 martie 1661, acolo unde intendentul Marillac conta pe 38.000 de convertiri anual[44]. Ulterior, ele s-au extins în Aunis, Guyenne, Saintonge, Vivarais, Dauphine, Languedoc, Bordeaux, Rouergue, Haut-Quercy. Iată cum se realizau aceste dragonade violente: „...Totul era permis soldaților, cu excepția crimei. Îi puneau pe hughenoți să danseze pînă la epuizare..., îi băteau la talpa picioarelor ..., le turnau pe gît apă clocotită..., le ardeau brațele și picioarele cu lumînarea, îi sileau să țină în mînă un fier înroșit în foc..., le ardeau picioarele la mulți silindu-i să danseze pe *jarul aprins*..."[45].

La sfîrșitul lui 1684 și începutul lui 1685, *măsurile restrictive* și persecuțiile violente împotriva hughenoților s-au intensificat foarte mult. La 8 decembrie 1684, un protestant, Claude, scria fiului său J. Claude: „...Se lucrează la o revocare și aceasta e lucru sigur..."[46]. Într-adevăr, considerînd că religia protestantă era pe cale de dispariție în Franța, în urma convertirilor și că tolerarea sa nu-și mai avea sensul, la 18 octombrie 1685, Ludovic al XIV-lea a semnat edictul din Fontainebleau[47], prin care s-au revocat prevederile celui de la Nantes. S-a prevăzut interzicerea exercitării cultului protestant și dărîmarea bisericilor. S-au acordat 15 zile pentru preoți să emigreze, dar s-a interzis în schimb plecarea credincioșilor de rînd sub amenințarea pedepsei la munca pe galere și con-

---

[41] Robert Mandrou, *Louis XIV et son temps (1661—1715)*, PUF, Paris, 1973, p. 285

[42] Vezi pe larg F. L. Marcou, *Étude sur la vie et les œuvres de Pellisson*, Paris, 1859.

[43] Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 357; vezi și Hélène Delattre, *L'Aide financière aux protestants. Étude sur les tiers des économats et la régie des biens des religionnaires fugitifs, des origines à 1724*, Chartres, 1931 1936; *Livres distribués aux Nouveaux Catholiques (1685 1687)*, în Jean Orcibal, *Louis XIV et les protestants. La cabale des accomodeurs de religion. La Révocation de l'Édit de Nantes*, Vrin, Paris, 1951, p. 177 180.

[44] Textul ordonanței regelui din 11 aprilie 1681, privind organizarea dragonadelor în *Eclaircissements historiques* ..., p. 201—205; vezi și N. Weiss et H. Clouzot, *Les dragonades en Poitou. Journal de Jean Migault (1681—1685)*, Paris, 1910.

[45] Henry Martin, *The Age of Louis XIV*, vol. II, Boston, 1865, p. 33.

[46] *Extraits de la Correspondence de Claude avec son fils J. Claude*, în Frank Puaux, *op. cit.*, p. 191.

[47] Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 374—375; vezi și F. Puaux et A. Sabatier, *Études sur la révocation de l'Édit de Nantes*, Paris, 1886; Baird, *The Huguenots and the Revocation*, 2 vol., London, 1895; L. F. Didier, *La Revocation de l'Édit de Nantes. Ses causes et ses conséquences*, Paris, 1901; Bardette C. Poland, *French protestantism and French Revolution. A Study in church and state, thought and religion 1685—1815*, Princeton, 1957.

www.dacoromanica.ro

fiscarea bunurilor. Pentru a se mări ritmul convertirilor, s-a promis celor trecuți la catolicism scutirea de unele obligații financiare. Edictul s-a aplicat pe tot teritoriul francez, cu excepția Alsaciei. A avut loc, astfel după expresia lui Voltaire, „...una din acele mari nenorociri ale Franței ..."[48], a cărei consecințe economice, demografice, politice și culturale au fost de lungă durată.

Majoritatea personalităților contemporane au salutat însă acest act. L-au aclamat, între alții Racine, La Fontaine, La Motte, Boileau, Bergeret. Doamna de Sevigné scria că „...niciodată un rege nu a făcut ceva mai memorabil..."[49] Semnînd edictul din Fontainebleau cancelarul Le Tellier scria: „*Nunc dimittis servum tuum, Domino quia viderunt oculi mei salutare tuum.*"[50] La biserica Sfînta Treime din Roma, portalul a fost decorat cu inscripția „Erezia calvină distrusă în întreaga Galie"[51]. Puțini au înțeles gravitatea sa. Vauban scria: „... Regii sînt stăpînii vieții și bunurilor supușilor lor, dar nu și ai opiniilor lor, deoarece sentimentele interioare sînt mai presus de puterea lor..."[52] Potențialul demografic al Franței a avut de suferit, ca urmare a exodului de populație peste hotare în urma persecuțiilor religioase. Zeller este de părere că exodul a început odată cu 1680, cînd s-a semnalat sosirea de emigranți francezi la Londra și Hamburg[53]. Nu este deloc întîmplător faptul că între decembrie 1680 și iulie 1682 au fost date numeroase declarații regale care interziceau părăsirea teritoriului francez fără autorizație specială. Iată cum descrie Gaultier de Saint-Blancard exodul hughenoților: „...A fost o istorie foarte curioasă, aceea a exodului unui număr mare de emigranți. Puteau fi văzuți... unii escaladînd munții și stîncile cele mai puțin accesibile, traversînd zăpezi și ghețuri, alții trecînd înot rîurile cele mai mari și rapide...Puteau fi văzute femei, bătrîni, copii, persoane slabe, timide...mărșăluind noaptea...prin păduri sau zone pustii fără călăuze și însoțitori..."[54] Numărul emigranților este apreciat în mod diferit. Voltaire vorbea de 15.000 de familii sau 500.000 de locuitori[55]. Preotul Fargue consideră că populația Franței a scăzut de la 22 milioane de locuitori la 19 milioane. Aceasta semnifică că au plecat 3 milioane de locuitori[56]. Karl Helleiner dă cifra de 175.000 de protestanți[57]. Robert Mandrou aduce în discuție cifra de 300.000 de emigranți proveniți mai ales din Normandia, Poitou, Aunis, Guyenne, Dauphiné, Bourgogne[58]. După calculele lui Jean Orcibal, orașul Tours a

---

[48] Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, p. 418.

[49] Madame de Sévigné, *Lettres de sa famille et de ses amis*, t. VII, J. J. Blaise, Paris, 1818, p. 348 349; J. M. Robertson, *Short History of Freethought*, vol. II, London, 1914, p. 142.

[50] Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, p. 418.

[51] Georges Goyau, *Histoire religieuse de la France*, Plon, Paris, 1942, p. 255.

[52] Pierre Goubert, *op. cit.*, p. 122.

[53] Gaston Zeller, *op. cit.*, p. 168—169.

[54] Émile G. Léonard, *op. cit.*, p. 386.

[55] Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, p. 419.

[56] *Histoire du christianisme*, t. V. Paris, 1938, p. 217.

[57] *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. IV, *The Economy of Expanding Europe in the 16-th and 17-th century*, edited by E. E. Rich and C. H. Wilson, Cambridge, 1967, p. 56.

[58] Robert Mandrou, *La France au XVII-e et XVIII-e siècles*, p. 183—184.

www.dacoromanica.ro

pierdut în zece ani, începînd din 1685, 50.000 de locuitori din totalul de 80.000[59]. Preotul Mours alcătuieşte următorul tabel privind repartiţia geografică a celor emigraţi:

Normandia	— 21.000	locuitori	Bas-Languedoc	—14.500	locuitori
Bretania	— 3.500	„	Cévennes		„
Anjou, Maine	— 7.800	„	Provence	— 1.500	„
Touraine			Dauphiné	—18.000	„
Poitou	— 18.000	„	Principatul	— 3.500	„
Aunis	— 25.000	„	d'Orange		„
Saintonge			Bourgogne	— 10.000	„
Guyenne	— 10.500	„	Berry, Orléannais	— 4.000	„
Béarn	— 500	„	Ile-de-France,		
Haut-Languedoc	—		Picardia, Champagne	— 20.500	„
Haut-Guyenne	— 6.000		Sedan, Metz	— 9.000	„ [60]

Rezultă un total de 173.300 de locuitori. Raportat la numărul total al populaţiei Franţei, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, 20 milioane de locuitori [61], rezultă că Franţa a pierdut 0,86 % din populaţia sa. Exodul demografic a depopulat regiuni întregi, altădată înfloritoare din punct de vedere economic, precum Normandia, Guyenne, Poitou. Languedoc, Dauphiné, Bourgogne, Picardia, Champagne [62]. În acelaşi timp, a luat drumul străinătăţii un uriaş capital financiar, care a consolidat băncile din Amsterdam, Londra, Geneva şi Berlin [63]. Astfel, fraţii Huguetan, bancheri refugiaţi au depus mari fonduri la banca San Georgio din Genova şi la München. În 1703, corespondenţa între ambasadorul britanic la Haga şi cabinetul de la Londra arăta că suma de 3 milioane de franci destinată pentru întreţinerea armatei franceze din Flandra, a fost furnizată de băncile din Amsterdam, consolidate mult pe capitalul francez emigrat [64]. Toate acestea au adus mari pagube economiei franceze şi operei realizate cu atîtea sacrificii de către Colbert. Contemporanii au fost unanimi în a recunoaşte gravele consecinţe economice. În 1689 Vauban scria, în memoriul adresat regelui şi lui Louvois: „...o sută de mii de persoane plecate din regatul nostru, ducînd cu ele mai mult de 30 milioane de livre; ruina comerţului nostru şi a unei mari părţi din manufacturi; un puternic sprijin de mateloţi, soldaţi şi ofiţeri adus armatei inamicilor noştri..." [65] În acelaşi sens scria şi Fénelon în 1694: „...Toate meşteşugurile încetează şi nu mai pot oferi de lucru muncitorilor...Franţa întreagă nu este decît un mare spital dezolant şi fără resurse..." [66].

---

[59] Jean Orcibal, *Louis XIV et les protestants*, p. 25.

[60] S. Mours, *Eglises réformées en France*, p. 178, în Émile G. Léonard, *op. cit.*, p. 381.

[61] Cf. Ernest Labrousse, Pierre Léon, Pierre Goubert, Jean Bouvier, Charles Carrière, Paul Harsin, *Histoire économique et sociale de la France*, t. II, *Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660—1789)*, PUF, Paris, 1970, p. 13.

[62] Vezi şi Weiss, *Histoire des réfugiés protestants de France depuis la Révocation de l'Édit de Nantes*, 3 vol., Paris, 1853; Lane Poole, *A history of the Huguenots, of the dispersion at the recall of the Edict of Nantes*, London, 1880.

[63] Vezi H. Luthy, *La banque protestante en France de la Révocation de l'Édit de Nantes à la Revolution*, 2 vol., Paris, 1959—1961.

[64] Ernest Labrousse, Pierre Léon.., *op. cit.*, p. 273—274.

[65] Gaston Zeller, *op. cit.*, p. 179.

[66] *Remontrances à Louis XIV*, în Charles Urabain, *Écrits politiques de Fénelon*, Paris, 1921, p. 143 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Industria postavului cu centre înfloritoare la Rouen, Bolbec, Elbeuf s-a prăbuşit. În Champagne, la Reims au fost cu 50% mai puţine războaie de ţesut, iar la Caen, Sedan numărul manufacturilor textile a scăzut catastrofal. La Lyon, din 12.000 de lucrători în industria mătăsii, 9.000 au emigrat, afectînd grav această ramură industrială. La Tours şi la Lyon 3/4 din atelierele metalurgice au dispărut, iar în zona Tours din 400 de tăbăcării au rămas doar 54. În provincia Angoumois din 60 de mori de hîrtie, la începutul secolului al XVIII-lea mai funcţionau doar 16. La Mézières, din 109 magazine, în 1687 mai existau doar 8. Au suferit mari pierderi manufacturile de postav, mănuşi, pălării, ciorapi. De asemenea, a fost afectată fabricarea ceasornicelor, care s-a mutat în cantoanele elveţiene şi Anglia. Porturi cu bogată activitate economică, precum La Rochelle, Marsilia, Bordeaux au decăzut după 1686 [67]. Activitatea economică a fost afectată, mai ales că au plecat sau au fost excluşi din funcţii elemente întreprinzătoare, agenţi ai progresului, precum bancherii, armatorii, comercianţii, medicii, magistraţii, oameni de ştiinţă, cu un cuvînt, toţi foştii colaboratori ai lui Colbert, „cei mai buni francezi ai Franţei" [68]. Nu au fost scutiţi de persecuţii nici cei ce au ocupat funcţii înalte în ierarhia politică-administrativă, ca de exemplu: bancherul Formont, consilier regal, bancherul Samuel Bernard, creditor al Curţii regale, Jacques Bigot de Ranville, controlorul general al infanteriei, Herwart du Fort, subcontrolorul de finanţe, Jacques Le Maçon, controlorul general al gabellei sau Jacques de Monteil, tresorierul Franţei[69].

Intensificarea persecuţiilor şi a violenţelor împotriva populaţiei a determinat creşterea nemulţumirilor, care au culminat cu unele mişcări populare foarte puternice, cum a fost cea a camizarilor din regiunea Cévennes între 1702 şi 1704 [70], şi cea din Pays du Vaud şi Languedoc [71], unde intendentul Basville a organizat din 1687 deportarea hughenoţilor în Indiile Occidentale. Versailles-ul a urmărit foarte îngrijorat evenimentele din aceste zone, încît Louvois îi scria lui Basville că: „...regele se gîndeşte să mute toată populaţia din Cévennes..." [72] Cei care au reuşit să emigreze s-au aşezat mai ales în statele de religie protestantă ale Europei. Olanda a fost locul principal de refugiu. Parlamentul de

[67] Miriam Beard, *History of the Business Man*, New York, 1938, p. 373; Georges Blond, *Furioşii Domnului*, (traducere din limba franceză), Ed. politică, Bucureşti, 1976, p. 261; vezi şi E. Bersier, *Les réfugiés français et leurs industries*, în *Quelques pages de l'histoire des huguenots*, Paris, 1893; René Toujas, *Les contrats d'apprentissage à Montauban: les incidences de la Révocation de l'Édit de Nantes sur la vie économique montalbanaise de 1682 à 1715* în „Bulletin philologique et historique du Comité des Travaux historiques et scientifiques", 1957, p. 227 242; Warren C. Scoville, *The persecution of Huguenots and French economic development (1680—1720)*, Berkeley, 1960.

[68] J. Michelet, *Louis XIV et la révocation de l'Édit de Nantes*, Chamerot, Paris, 1860 p. 302.

[69] Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 377.

[70] Vezi pe larg Elie Benoit, *Histoire et apologie de la retraite des pasteurs*, Frankfurt, 1687; Duval, *Histoire du soulevements des fanatiques dans Cévennes lequel a commencé en 1702 et a été entièrement terminé en 1705*, Paris, 1713; Frosterus, *Les insurgés protestants sous Louis XIV*, Paris, 1868; A. Issarte, *Des causes de la révolte des Camisards*, Montbelliard, 1901; Jean Cavalier, *Mémoires sur la guerre des Cévennes*, Paris, 1918; Jean-Robert Armogathe et Philippe Joutard, *Bâville et la guerre des Camisards*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", t. XIX, janv.—mars, 1972, p. 45—73.

[71] E. Le Roy Ladurie, *Les paysans de Languedoc*, Paris, 1977.

[72] Philippe Sagnac et Saint-Leger, *op. cit.*, p. 305.

www.dacoromanica.ro

la Haga a acordat emigranților în număr de 50—60.000 de locuitori [73], dreptul de a avea acces la funcții și meserii și scutirea de impozite pe 3 ani. La Amsterdam și Rotterdam s-au pus bazele unor „colonii" franceze cc au contribuit la dezvoltarea economică a acestor orașe [74]. Tot la Rotterdam, un număr de cadre și discipoli ai universității din Sedan, refugiați după închiderea sa în 1681, au format o școală de teologie protestantă în fruntea căreia s-au afirmat Jurieu și Bayle [75]. Primul a desfășurat și o bogată activitate diplomatică, încercînd între 1689 și 1713 să înjghebeze o coaliție a statelor protestante europene îndreptată împotriva Franței [76]. După datele lui Vauban, din rîndul celor emigrați, la Amsterdam și Haga s-au înrolat 9.000 de marinari, 12.000 soldați și 600 de ofițeri [77].

În Elveția s-au refugiat mai ales locuitori din răsăritul Franței, care s-au așezat în zonele Berna, Zürich, Geneva, Neuchâtel, Lausanne [78]. Léonard apreciază numărul lor la 22.000 [79]. În Germania [80], Brandenburgul a avut cel mai mult de cîștigat de pe urma hughenoților refugiați. Electorul Friedrich Wilhelm s-a preocupat mult timp de soarta acestora. În 1685, el a declarat marchizului de Rubenac, reprezentantul francez la Berlin, că „... nu putea simți decît o mare durere văzind persecuțiile... contra unora... pe care îi privea ca pe frații săi și pe care toată lumea îi recunoștea ca fiind nevinovați..." [81] Numărul mare de refugiați [82] și problemele create de aceștia au determinat în 1686 pe electorul Brandenburgului să se întîlnească la Clèves cu stadthouderul Olandei, Wilhelm de Orania, pentru stabilirea de măsuri comune. În orașele germane s-au format cartiere întregi locuite de francezi. Berlinul avea în 1685 doar 6.000 de locuitori, la care s-au adăugat 4.000 de hughenoți. În 1687, din totalul de 20.000 de locuitori, populația de origine franceză număra 4.292 de persoane [83]. La Magdeburg, Halle, Potsdam, Köngisberg, Bayreuth, Swabach, Zell, Hameln s-au așezat mii de refugiați. Punctul culminant al sprijinului acordat de Brandenburg l-a reprezentat edictul din Potsdam, emis la 8 noiembrie 1685, prin care electorul

---

[73] Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 389.

[74] Vezi pe larg L. van Nierop, *Stukken betreffende de nijverheid der refugies te Amsterdam*, în *Economisch historisch laarbaeck*, Amsterdam, 1921 1923.

[75] Vezi și P. Bayle, *Avis importants aux Réfugiés sur leur prochain retour en France*, Paris, 1690.

[76] Corespondența diplomatică a abatelui Jurieu cu Secretarul de Stat englez în Abbé Dedieu, *Le rôle politique des Protestants Français*, Bloud et Gay, Paris, 1932, p. 281—358.

[77] Will and Ariel Durant, *The story of civilisation*, vol. VIII, *The Age of Louis XIV*, Simon and Schuster, New York, 1963, p. 75.

[78] Vezi pe larg, J. Gaberot, *Les Suisses romandes et les Réfugies*, Genève, 1859; E. Combe, Les *Réfugies de la Révocation de l'Edit de Nantes*, Genève, 1935; A. M. Piuz, *Recherches sur le commerce de Genève au XVIII-e siècle*, Genève, 1961.

[79] Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 388.

[80] Vezi pe larg Ancillon, *Histoire de l'établissement des Français réfugiés dans les Etats de S. A. Electorale de Brandenburg*, Berlin, 1690; J. P. Erman et P. C. F. Reclam, *Mémoires pour servir à l'histoire des réfugiés français dans les Etats du roi*, 9 vol., Berlin, 1782—1799; C. Reyer, *Histoire de la colonie française de Prusse*, 1855.

[81] Louis André, *op. cit.*, p. 221.

[82] Léonard dă cifra de 30.000 de persoane, dintre care 25.000 numai în Brandenburg; Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 388.

[83] Jacques Boulanger, *op. cit.*, p. 281; vezi și R. Beringuier, *Die Stammbäume der Mitglieder der französischen Colonie in Berlin*, Berlin, 1887.

www.dacoromanica.ro

de Brandenburg a acordat avantaje refugiaţilor ca „...unor nenorociţi de coreligionari ai săi ce au preferat sacrificiul tuturor bunurilor lor conştiinţei şi care preferau o viaţă mizerabilă abjurării..." [84] S-a oferit pămînt ţăranilor, s-au acordat o serie de drepturi şi avantaje celor ce deschideau manufacturi şi s-a autorizat o organizare eclesiastică proprie. Exemplul Brandenburgului a fost urmat de Hanovra, Hessa—Kassel, Palatinat, Braunschweig—Lüneburg şi Braunschweig—Kalenberg. Între 1685 şi 1686, Claude Brousson, reprezentant al hughenoţilor a vizitat Arau, Stuttgart, Leipzig, Bayreuth, Berlin pentru a obţine sprijin diplomatic şi material pentru cei refugiaţi [85]. Ulterior el a publicat lucrarea intitulată *Lettres des protestants de France à tous les autres protestants de l'Europe*, în care a propus crearea unei uriaşe alianţe protestante europene contra Franţei şi a catolicismului.

Hughenoţii s-au refugiat şi în zonele Peninsulei Scandinave, în special în Danemarca şi Suedia, respectiv la Bergen, Copenhaga şi Fredericia [86]. În Danemarca, cei 2.000 de refugiaţi au fost ocrotiţi prin măsurile reginei Carlota—Amelia, nepoată a prinţesei de Tarent, o protestantă înfocată [87]. În Suedia, regina Cristina caracterizînd situaţia din Franţa de pe urma revocării, scria: „...Consider Franţa un bolnav căruia i s-au amputat mîinile şi picioarele pentru a-l trata de o boală pentru care blîndeţea şi liniştea erau pe de-a întregul necesare." [88] În Anglia şi Irlanda s-au refugiat mai ales cei din provinciile vestice ale Franţei, depopulînd oraşe ca La Rochelle, Rouen, Elbeuf şi Tours. Au sosit astfel între 40 şi 50.000 de hughenoţi [89]. La Londra, cartierele Soho şi Spitalfields au fost locuite cu precădere de locuitori de origine franceză [90]. Pentru aceştia, consiliul municipalităţii londoneze a distribuit ajutoare. În 1685, parlamentul britanic a votat o lege privind naturalizarea celor refugiaţi, ca cetăţeni britanici. Hughenoţii dispuneau de mari capitaluri. Astfel, una din scrisorile contelui Avaux arată că fondurile financiare ale emigranţilor de la Londra se cifrau la suma de 60.000 de guinee de aur [91]. Refugiaţii au adus cu ei procedee noi de fabricare a hîrtiei albe, şi au contribuit la perfecţionarea unor operaţii ale industriei textile. În acelaşi timp, revocarea din 1685 a pregătit în mod indirect, „revoluţia glorioasă" din Anglia, mai ales că parlamentul de la Londra s-a temut ca nu cumva Iacob al II-lea Stuart să ia măsuri

---

[84] Philippe Sagnac et Saint-Leger, *op. cit.*, p. 306.

[85] Vezi pe larg, *La sortie de France, pour causes de religion, de Daniel Brousson et de sa famille 1685—1693*, Paris, 1855.

[86] Vezi şi Dalgas, *Tableau historique et statistique de l'établissement des réformés à Fridericia en Jutland*, Copenhague, 1798; Frank Puaux, *Histoire de l'établissement des protestants français en Suède*, Paris, 1892.

[87] Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 389.

[88] Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, p. 416.

[89] Vezi pe larg J. Burn, *The History of the French Protestants Refugees Settled in England*, London, 1846; W. D. Cooper, *Lists of foreign protestants and aliens resident in England 1618—1688*, London, 1862; Samuel Smiles, *The huguenots, their settlements, churches and industries in England and Ireland*, London, 1870; L. Hadsel, *Huguenot Immigration to England after the Revocation of the Edict of Nantes*, în „Transactions of Huguenot Society of South Carolina", t. XLVI, 46, 1941.

[90] Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 389.

[91] Voltaire, *Le Siècle de Louis XIV*, p. 419.

www.dacoromanica.ro

asemănătoare regelui francez [92]. Pe nave ale Companiei Indiilor Orientale, circa 400 de hughenoți veniți din Țările de Jos, s-au așezat între 1687 și 1700 la Capul Bunei Speranțe, unde documentele amintesc de ferme ce purtau denumiri ca Languedoc, Bourgogne, Provence [93]. În 1677, hughenoții refugiați mai întîi la Mannheim, sînt menționați pe teritoriul statului New York, unde în 1688 au deschis o nouă biserică. Cîțiva ani mai tîrziu, în 1686, mii de refugiați din Olanda au debarcat în Carolina de Nord, unde au întemeiat așezări ca Oxford și Boston [94].

În întreaga Europă s-a desfășurat o susținută campanie polemică împotriva Franței și a catolicismului. Au apărut numeroase lucrări, precum : *An Abstract of the Present State of Protestants in France*, la Londra în 1682 ; *Apologie pour les protestants du Dauphiné et les autres provinces contenant les raisons pour lesquelles ils ont fait continuer les prêches malgré les défenses du roi et les armes dans leurs assemblées*, la Colonia în 1684 sau *Les plaintes des protestants cruellement opprimés dans le royaume de France*, la Haga în 1686. Chiar și în Franța circulau unele lucrări cu un caracter evident anticatolic, precum *Lettres de Hollande*. De asemenea, actul din 1685 l-a determinat pe electorul Brandenburgului să treacă de partea Angliei și a inamicilor Franței, grăbindu-se formarea unei mari coaliții antifranceze, cunoscute sub numele de Liga de la Augsburg [95]. S-a definit în acest mod „...fatalitatea unei rupturi care a avut loc în noua ordine europeană..., ruptură consumată prin coexistența a două corpuri : *corpus catholicorum* și *corpus evangelicorum* [96].

Putem deci aprecia, că răspîndiți în diferite zone ale lumii, emigranții hughenoți au dus cu ei secrete de producție, profesii căutate, capitaluri imense [97]. Ei au fost purtătorii de cuvînt în străinătate ai opoziției vehemente față de monarhia absolută, a cărei întruchipare a fost Ludovic al XIV-lea. Încercarea regalității de a întări unitatea politică a statului cu ajutorul celei religioase nu a reușit, mișcările anticlericale continuînd să se dezvolte în anii următori. Rolul cultural al acestor emigranți a fost însă imens, ei contribuind la răspîndirea limbii și culturii franceze peste granițele țării. „... Bineînțeles agresivi contra principiilor...intoleranței, care i-a silit să plece, critica lor nu a încetat să fie marcată de elaborarea ecumenicității dreptății, cunoaștere și erudiție...Această ecumenicitate este deja Republica literelor, Europa

---

[92] Pierre Goubert, *op. cit.*, p. 123.

[93] Emile G. Léonard, *op. cit.*, p. 389 ; vezi și M. Lathan, *The Huguenots in South Africa*, Johannesburg, 1939.

[94] J. I. Good, *The Founding of the German Reformed Church in America by Dutch*, în „Annual Reports of American Historical Association for the year 1897—1898", p. 373 și urm. ; vezi și Parkman, *Pioneers of France in the New World*, Boston, 1868 ; C. Baird, *History of the Huguenot Emigration to America*, 2 vol., New York, 1885 ; C. Chinard, *Les réfugiés français en Amérique*, Paris, 1921.

[95] Vezi pe larg G.C Picavet, *La diplomatie française au temps de Louis XIV*, Paris, 1939 ; Ragnhild Hatton, *Louis XIV and Europe*, London, 1976.

[96] A. Dupront, *Unité des Chrétiens et unité de l'Europe dans la période moderne*, XIII-e Congrès International des Sciences Historiques, E. Naouka, Moscou, 1970, p. 1.

[97] Warren C. Scoville, *The Huguenots and the Diffusion of Technology*, în „Journal of Political Economy", 1952, p. 294—311, 392—411.

www.dacoromanica.ro

luminilor de mai tîrziu...” [98] Un act religios ca cel din 1685, inspirat dintr-o concepție politică autoritară, prin consecințele sale dezastruoase a dovedit încă odată, dacă mai era nevoie, rolul reacționar și nefast al religiei. Gravele pierderi economice și demografice, urmările războiului cu Liga de la Augsburg, imensul deficit înregistrat în 1715 au fost grăbite de hotărîrea nefastă a regelui. Franța a intrat în secolul al XVIII-lea într-o gravă criză social-economică și politică, cea a feudalității, în care s-a zbătut pînă la 1789.

LA RÉVOCATION DE L'ÉDIT DE NANTES (1685) ET SES EFFETS

RÉSUMÉ

Le règne de Louis XIV (1643—1715) ou le *Siècle de Louis le Grand*, ainsi que l'ont dénommé certains de ses contemporains, occupe une place distincte dans l'histoire de France à l'époque moderne. L'œuvre réformatrice de Colbert, la construction du palais de Versailles, grandiose symbole de l'absolutisme royal du type classique, les nombreuses guerres menées pour la suprématie en Europe représentent les aspects les plus connus de cette période. L'histoire religieuse contient une problématique, intensément étudiée, mais particulièrement controversée. Ainsi, à propos de la révocation de l'Édit de Nantes l'on discute encore, en ce qui concerne sa motivation aussi la part de responsabilité du monarque.

L'Édit promulgué en 1598 a été dans une grande mesure respecté pendant la première moitié du XVIIe siècle, bien que l'influence d'une vaste propagande en faveur du catholicisme, soutenue par l'ordre jésuite et la Compagnie de la Sainte Communion, se soit faite sentir. En révoquant l'Édit de Nantes en 1685, Louis XIV, adepte de la monarchie absolue de droit divin, s'est guidé sur ses propres conceptions politiques, selon lesquelles l'unité politique du royaume devait être renforcée par celle religieuse. Ainsi, le monarque français a été fidèle au principe de l'époque *Un roi, une foi, une loi*. Le marquis de Louvois, Madame de Maintenon et l'entourage de la cour royale n'ont fait que hâter cet acte.

S'appuyant sur un riche matériel, l'auteur présente les effets négatifs économiques, démographiques, politiques et culturels de l'acte de 1685. La France a été le témoin d'un grand exode de population qui, persécutée, est allée s'établir aux Pays Bas, en Suisse, en Grande-Bretagne, dans les Etats allemands, en Russie, dans la Péninsule Scandinave, en Amérique du Nord, au sud de l'Afrique. Des secteurs importants de l'économie française en ont été gravement affectés. Ajoutons aussi le déplacement d'un immense capital financier qui a consolidé les banques de Londres, Amsterdam, Gênes et Munich. Sur le plan politique, la révocation a hâté la construction d'une grande coalition antifrançaise en Europe, dénommée la Ligue d'Augsbourg. Tout cela a accéléré l'entrée de la France, au début du XVIIIe siècle, dans une crise sociale, économique et politique qui y a sévi jusqu'au déclenchement de la révolution bourgeoise de 1789—1794.

[98] A. Dupront, *op. cit.*, p. 8.

www.dacoromanica.ro

CORESPONDENȚA LUI NICOLAE IORGA CU ROMÂNII AMERICANI
I. Perioada 1904 — 1918*

În loc de altă introducere, citez cuvintele de bun sosit cu care a fost întîmpinat Nicolae Iorga cînd, în ianuarie 1930, a debarcat pe pămînt american pentru marele său „lecture-tour" universitar, ca invitat special al comunității românilor americani:

„Bine-ai venit, ostaș al luminei! — scria atunci ziarul *America* din Cleveland —. Bine-ai venit pe plaiurile acestea, sol drag al țării noastre ndepărtate și apostol al culturii neamului românesc. Ostaș al luminii și stegar al patriotismului curat, făuritor de idealuri și idol al Nației, fii binevenit între noi pribegii.

Drept prinos al dragostei noastre îți aducem azi sufletc cinstite, așa cum am pomenit de la părinți și așa cum tu ne-ai învățat să le păstrăm. Steagul omeniei și al datoriei pe care vajnic l-ai purtat prin vremuri grele îl salutăm cu cînt de închinăciune.

Îți ieșim înainte cu gene înrourate, cari spun mai mult decît buzele noastre încremenite de respect și admirație. Mîinile țăranilor de-odinioară, pentru cari ai luptat și ai suferit, pîine și sare cucernic îți oferă"[1]

Aceștia erau foștii țărani români veniți în Statele Unite ale Americii în primele decenii ale secolului 20 — transilvani, în majoritatea covîrșitoare, care plecînd de acasă sub identitatea apăsătoare a cetățeniei străine în țara proprie și-au visat întoarcerea în țara dezrobită și întregită, în *România Mare*. Și chiar dacă, cu vremea, mulți din ei au devenit orășeni și cetățeni leali ai țării de adopție, ei nu au contenit a nutri idealul emancipării sociale și al unității naționale a țării de obîrșie.

După cum o atestă și una din scrisorile adresate tot atunci, din Indiana Harbor, lui N. Iorga, venirea sa în Statele Unite, a fost salutată unanim ca „cea mai frumoasă pagină în istoria poporului român din America":

„avînd fericitul prilej a sărbători pe cel mai luminat sfetnic al destinului neamului românesc de pretutindenea, drept chezășie de iubirea și recunoștința ce fiii unui neam întreg vă datorează pînă și dincolo de mormînt. Și, a sosit și timpul a arăta și dovedi și conlocuitorilor d-aci, străini de neamul, legea și credința noastră, prin glasul chemat și autoritar al Dvoastre, că și noi, românii, suntem cu un trecut nu numai glorios și plin de jertfe neprecupețite, ci cu un drept istoric de netăgăduit <de> a trăi și a ne dezvolta liber în granițile naturale hărăzite de bunul D-zeu pînă unde în glas de cîntec răsună doina dorurilor noastre"[2].

Au fost, e drept, și intelectuali americani anglo-saxoni — oameni de știință, jurnaliști și diplomați — care au cunoscut și apreciat pe N. Iorga, în timpul primului război mondial și după război[3]. Cîțiva istorici americani au apucat să-i asculte cursurile la Universitatea din București sau să-și lucreze teza de doctorat în preajma lui; alții în vremea sa, sau după moartea lui, au scris despre România consultîndu-i mai îndeaproape opera istorică. Cu mai

---

* Aceste pagini fac parte din studiul introductiv la volumul *Corespondența lui N. Iorga cu românii americani, 1904—1940* (în pregătire).

[1] Cf. G. Stănculescu, *Vizita dlui profesor N. Iorga în America*, în „Calendarul național al ziarului «America»", 1931", Cleveland, Ohio, p. 147—148.

[2] Biblioteca Academiei R.S.România (citată în continuare B.A.R.), Corespondența N. Iorga, vol. 355, f. 232—235.

[3] Cornelia Bodea, *Romanian-American Academic Relations in the Past*, „Revue Roumaine d'Histoire", XVIII (1979), 4, pp. 811—832.

www.dacoromanica.ro

mulți diplomați și jurnaliști a venit în contact în timpul războiului și al negocierilor de pace. Toți aceștia l-au văzut și l-au apreciat ca pe o personalitate marcantă a lumii moderne (*an outstanding personality of the modern world*), un intelect strălucit (*a master intellect*), un extraordinar fenomen balcanic (*an extraordinary Balkan phenomenon*), un geniu atotcuprinzător (*an all-embracing genius*)[4]. Dintre acești anglo-saxoni americani n-a fost însă nici unul care să-l fi cunoscut din perioada sa de luptă intensă în slujba unității naționale și ca pledant ardent pentru reforma agrară și emanciparea țărănimii așa cum l-au știut și cunoscut românii-americani.

De aceea în sutele de scrisori adresate lui N. Iorga din Statele Unite[5], cele provenite de la românii-americani se situează la mare distanță, ca număr, față de corespondența primită de la lumea universitară anglo-saxonă americană.

Scrisorile românești trimise din America pot fi deosebite în patru grupe sau perioade majore : 1. Cel dintîi grup cuprinde circa 75 de scrisori, începînd din 1904, data primei scrisori păstrate, și pînă la 1918 ; 2. Al doilea grup cuprinde scrisori din anii 1920—1928, bogate și în număr, și în substanță. Sînt peste 170 de scrisori. Aici intră dealtfel și seria articolelor-corespondență scrise de N. Iorga pentru ziarul *America*, între anii 1921—1924 ; 3. Un al treilea grup privește vizita lui N. Iorga în Statele Unite, printre români ; pregătirea vizitei și desfășurarea ei. Sînt peste 120 de scrisori și telegrame ; 4. În fine, un grup aparte îl constituie scrisorile de simpatie primite cu prilejul preluării conducerii guvernului și cîteva cereri din timpul guvernării, adică între 18 aprilie 1931 și 31 mai 1932. Circa 25 scrisori și acestea, dar fără importanță deosebită. După această dată corespondența scade treptat, pînă la tăcere, pentru ca moartea sa de martir, în 1940, să-l înalțe și peste Ocean pe soclul eroilor naționali.

Din cele patru grupe de scrisori de la români, paginile ce urmează le vor ilustra pe cele din anii 1901—1918.

Ne îndreptăm așadar spre acea lume românească strămutată din vechiul ei mediu rural și rustic în cel urban-muncitoresc al centrelor industriale și miniere din Statele Unite, la cumpăna veacurilor 19 și 20 și în primele decenii următoare.

Plecați în S. U. A. în quasi-unanimitatea cazurilor cu gînduri de agonisire și economisiri severe în vederea întoarcerii acasă, acei țărani desprinși bruse de viața agricolă și sătească și-au desfășurat modul de viață non orășenesc — multă vreme — sub puternica influență a provizoratului. El s-a manifestat astfel sub forma unei dualități mentale, alimentată constant de rezistența specificului etnic la acomodarea cu noile condiții din țara adoptivă. Așa se explică, în parte, de ce românii, deși se aflau imigrați în S. U. A. și dinainte de 1900, au început să se preocupe de organizarea vieții lor sociale și spirituale abia de prin 1902 ; organizarea religioasă începe ceva mai tîrziu, prin 1905—1906.

Pentru a-i putea urmări mai ușor în legăturile lor cu N. Iorga, rememorarea cîtorva repere cronologice din acest trecut social-cultural român-american poate fi utilă :

— *Noiembrie 1902* e data cînd au luat ființă primele două societăți de ajutor reciproc, asistență socială și de cultură : „Vulturul" în Homestead, Pa., și „Carpatina" la Cleveland, O.

— *În iulie anul următor (1903)* a fost înființată „Unirea Română" la Youngstown, O.

— *În decembrie 1903* a apărut la Cleveland primul ziar politic și economic săptămînal „Tribuna", sub redacția lui Liviu R. Prașca (avocat). Ziarul a avut o scurtă viață, dar a marcat un început. Scopul lui era „o soartă mai bună pentru națiа românească, pentru sărmanul popor român, pentru binele muncitorului român".

— *În decembrie 1905*, la Cleveland, a apărut primul număr din „Românul", sub conducerea părintelui Epaminonda Lucaciu și continuat de N. Barbu. O vreme ziarul a fost redactat de publicistul cu tradiție jurnalistică transilvană V. E. Moldovan. „Românul" a grupat, în genere, în jurul său „inteligența" venită de acasă.

— *În septembrie 1906*, părintele Moise Balca a înființat ziarul „America", tot la Cleveland. Ziar cu profil mai popular, muncitoresc. Între redactori, îl găsim aici pe Iulius V. Ioanovici, fost și el redactor în Transilvania ; prin 1912 ziarul a intrat sub redacția lui C.R. Pascu.

Pe de altă parte :

— *Iulie 1906* înseamnă constituirea la Homestead a organizației centrale *Uniunea Societăților române americane* (U.S.R.A.), fondată de „Vulturul" (Homestead, Ohio), „Unirea

---

[4] Cf. John C. Campbell, *Nicholas Iorga*, „The Slavonic and East-European Review" XXVI (1947) nr. 66.

[5] Fondul principal al scrisorilor se află la B.A.R. O altă parte se păstrează în Arhiva familiei, pentru consultarea căreia exprim și cu acest prilej gratitudine deosebită doamnei Liliana Iorga-Pippidi.

www.dacoromanica.ro

Română" (Youngstown, O.) și „Învierea" (Martins Ferry, O.). *În 1908*, Uniunea și-a asociat și ziarul „America". După un început șovăitor, *în 1909* numărul societăților s-a ridicat la 26, dublîndu-se aproape în următorii ani.

— *Anul 1912* înregistrează o scindare în conducerea societăților, prin constituirea aparte a Societăților „Ajutorul" și „Liga română americană", grupate în jurul ziarului „Românul". Curînd, cele două societăți s-au contopit și au format „Ajutorul și Liga", reprezentînd în continuare o direcție centrală separată de a Uniunii. Această fază nu se mai oglindește însă în corespondența Iorga, situîndu-se în perioada anilor în care, din pricina războiului, legăturile poștale au fost quasi întrerupte.

Membrii acestor societăți și cluburi — imigrați temporari sau cetățeni recunoscuți ai Statelor Unite — s-au simțit deopotrivă legați de soarta țării lor de origine, prin moștenirea *spirituală* pe care au *dus-o* cu *ei*. Fără a ține seama deci de *statutul* lor civic, ei s-au *simțit* cu toții reprezentanți peste hotare ai celor de acasă și au *investit* intensități neîngrădite în sprijinirea idealului social și național românesc.

Pe N. Iorga l-au socotit, împreună cu românimea toată — cea dinlăuntrul sau din afara hotarelor politice dinainte de 1918 — înainte-vestitorul împlinirilor ce trebuiau să vină. Pentru toți, pentru cei de peste Ocean cu atît mai mult, N. Iorga a fost, așa cum l-au descris și îndrumările citate la începutul acestor pagini, „apostol al culturii neamului românesc", „apărătorul țăranilor", „stegar al patriotismului", „simbol al luptei pentru unitatea național-teritorială". Revistele editate de Iorga — *Semănătorul*, *Neamul Românesc*, *Floarea darurilor*, *Neamul Românesc pentru popor* — au constituit lectură predilectă în case, în cluburi sau în redacții. O seamă de scrisori — adresate lui din New York, South Sharon, O., Cleveland, O., Girard, O., Indiana Harbor, Ind., Niles O., Springfield, O., Newark, O., Elwood City, Pa., Denver, New Orleans, St. Louis, Mo. și multe alte centre — îi solicită abonamente sau anunță plata lor, sau se interesează de numere rătăcite și neajunse la destinație. Redacțiile ziarelor românești, înființate între timp acolo, îi solicită schimbul.

Pentru cei mai mulți, Nicolae Iorga era omul ce străbătuse pînă în 1906, de la un capăt la altul, întreg pămîntul românesc — liber sau supus dominației străine — ; omul care le vizitase deci și locurile natale și scrisese atît de frumos și pe înțelesul tuturor despre *Sate și preoți din Ardeal* (1902) ; despre *Drumuri și orașe din România* (1904) ; *Neamul românesc în Bucovina* (1905) ; *Neamul românesc în Basarabia* (1905) ; *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească* (1906). Pe omul, așadar, care le cunoștea păsurile de acasă, pribegii din depărtata Americă l-au privit ca pe părintele și îndrumătorul lor spiritual. Îi împărtășeau deopotrivă rarele mulțumiri și mai desele necazuri și griji. Ceea ce au reprezentat pentru acei „desrădăcinați" de peste Ocean personalitatea și scrisul lui — cald și odihnitor, înflăcărat și inamic, vehement și cutremurător, cucernic sau usturător după împrejurări — nu poate fi mai fidel redat decît au făcut-o ei înșiși în scrisorile lor.

Multe din aceste scrisori sînt simple și naive felicitări de ziua numelui (Sf. Nicolae, 6 decembrie) sau de ziua nașterii (5 iunie). Altele tălmăcesc direct sau lasă să se desprindă dintre rînduri zbuciumul și neînțelegerile inerente oricărui început de viață, fie în chestiuni private, fie colective. Altescrisori, și nu puține, redau preocupări constante pentru sprijinirea vieții culturale și politice a românilor de acasă, din teritoriile românești subjugate. Toată această corespondență, fie ea scrisă de omul simplu sau de puținii intelectuali, adaugă tot atîtea informații și izvoare de primă mînă la istoria grupului etnic român american.

Spicuiesc cîteva din cele mai grăitoare exemple, în succesiunea cronologică a scrisorilor :

De la Cleveland, de pildă, în mai 1906 [6], Nicoale Barbu înștiințează pe N. Iorga despre preluarea periodicului săptămînal „*Românul*", pornit sub direcția și proprietatea părintelui Epaminonda Lucaciu. Îi relatează totodată că scopul urmărit de acest organ de presă era „menținerea naționalismului român la românii aflători în aceste State". Încurajat de o convorbire avută cu Iorga personal, N. Barbu îi descrie, în altă scrisoare, de prin octombrie același an [7], mai amănunțit, tribulațiile și greutățile începutului. Gîndurile sale, ca și ale altora, divergente sau convergente, se dovedesc însă a urmări același scop comun.

Scrisori la fel de lungi, reflectînd situații și greutăți întîmpinate în organizarea vieții bisericești, îi scrie preotul misionar Trandafir Scorobeț din South Sharon, O.[8].

---

[6] B.A.R. Corespondența N. Iorga, vol. 37, f.32—32^{v}.

[7] *Ibidem*, vol.45, f. 63—65.

[8] *Ibidem*, vol. 46, f. 156—157 ; vol. 115, f. 248—248^{v}.

www.dacoromanica.ro

În primăvara lui 1907, din Girard O., Gh.Const. Ghișescu, un „fiu al neamului românesc, născut în Transilvania, crescut în opincă", — cuvintele îi aparțin[9] — i se plînge de ecourile defavorabile la adresa țării stîrnite în legătură cu răscoala țăranilor din România. Altă dată împreună cu plata abonamentului la „*Neamul Românesc*" și „*Floarea darurilor*", îi trimite obolul său pentru ajutorarea familiilor celor uciși și pentru cei răniți[10].

Anul 1908 se conturează mai optimist și constructiv. Astfel, Comitetul Uniunii Societăților Române (U.S.R.A.) îl ține la curent cu propriile progrese înregistrate; îl înștiințează despre desfășurarea festivă a Adunării generale anuale la Indiana Harbor. Din zilele festivităților (6—7 septembrie), mai mulți leaderi ai societăților participante: Ioan Popaiov, președintele Uniunii, Ioan N. Șufană, vicepreședintele ei și președinte totodată al societății „Transilvăneana" din Indiana Harbor, V. Lăpădat din South Sharon, O., Ioan Blaga din Niles, O., Eugen Suciu, Neck Rociu, Nicu Fulea, Iordan Cosma, Vasile Vlăduț, D. Bozdog și mulți alții îi trimit caldele lor salutări[11].

Nicolae Bucur și S. Borgovan, președintele și secretarul „Societății Române de ajutor Carol I" — înființată în Elwood City, Pa., nota bene; de românii transilvani — îl anunță pe N. Iorga că l-au numit președintele de onoare al Societății și-l roagă să primească a preda Majestății Sale cocarda Societății. Își exprimă totodată dorința de a putea procura din România drapelul și costumele pentru „Călușari"[12].

În septembrie 1908, din Cleveland[13], nou director al „Românului", V.E. Moldovan îi împărtășește informații și constatări în legătură cu lupta politică a românilor din Ungaria și Transilvania, de unde nu demult se refugiase. Înzestrat cu talent gazetăresc și poetic, V. E. Moldovan colaborase la „Tribuna" (Sibiu) pînă la încetarea ei (aprilie 1903): la „Foaia poporului" din Sibiu, la „Libertatea" din Orăștie, la revistele literare „Familia" și „Luceafărul" mai apoi la „Lupta", organul de presă al Partidului Național Român, editat la Budapesta[14]. În 1903 și 1904 a suferit două răsunătoare procese de presă, care s-au tradus în 10 luni consecutive de închisoare. Primul proces i-a fost intentat pentru articolul *Mane, Thekel, Phares*[15], un vehement protest împotriva amenzii de 11.000 coroane aplicată ziarului „Tribuna" și a pedepsei de 15 luni închisoare pronunțată împotriva redactorului responsabil al ziarului — o sumă nemaiîntîlnită pînă atunci. Ea neputînd fi plătită, a contribuit la încetarea apariției „Tribunei" după 20 de ani de activitate. Al doilea proces l-a avut pentru cinci articole istorice — *Despre originea noastră* — publicate în „Foaia Poporului"[16]. V.E. Moldovan este și autorul poeziei *Roata din Bălgrad* care i-a fost publicată în „Libertatea". Pentru ea însă închisoarea a fost suportată de editorul și redactorul responsabil al ziarului, atunci Julius V. Ioanovici, despre care va veni vorba mai jos.

Moldovan venise în Statele Unite, în 1907, la îndemnul deputaților din Partidul Național Român se pare, ca să evite o nouă condamnare de presă. Informații furnizate de către Ambasada austro-ungară de la Washington[17] arată că odată cu venirea lui Moldovan la redac-

---

[9] E de remarcat că acest fost țăran transilvan acasă la ai săi s-a numit *Ghișe*, și nu *Ghișescu* așa cum semnează în scrisorile către N. Iorga. Despre un *Const. Ghișe* din Girard, Ohio—tatăl său poate—citim în „Foaia interesantă" din Orăștie (1909, nr. 47, 21 nov./4 dec.) că la o nuntă românească ce a avut loc acolo în America, la Girard, O., „la propunerea dlui Const. Ghișe s-a pornit *jocul miresei pentru gimnaziul din Brad*, și, începînd mirii înșiși dăruirea, s-au adunat de la mica dar însuflețita societate de nuntă 70 coroane în acest scop, pe care le-au trimis la noi [la Orăștie] și noi le-am trimis la locul lor."

[10] *Ibidem*, vol. 69, f. 219; vol. 71, f. 136—137.

[11] *Ibidem*, vol. 115, f. 117.

[12] *Ibidem*, vol. 113, f. 125.

[13] *Ibidem*, vol. 116, f. 279—280.

[14] Cf. *Octavian Goga în Corespondență*. Ediție îngrijită de Daniela Poenaru, București, 1975, p. VIII—IX, 121—125, 318.

[15] „Tribuna" (Sibiu), XX (1903), nr. 16, 26 ianuarie/8 februarie. Articolul e semnat „Sirius".

[16] „Libertatea" (Orăștie), III (1904), nr. 18, 1/14 mai *(Procesul dlui V. E. Moldovan)*.

[17] Haus- Hof- u. Staatsarchiv, Wien, Liasse Personalia II/319 *(Moldovan Vasile E., Drumaru)*; Gh. Stăneulescu, *Viața românească din America*, în „Calendarul național al ziarului «America»", 1925", Cleveland, O., p. 135; și V. E. Moldovan, *Ce am aflat aici? Ce este astăzi? Ce nădăjduim acum? Cîte-va cuvinte*. Cleveland, O., 1909, 29 p. — Vasile Moldovan s-a întors, în România, în 1912. A scris și în perioada neutralității, 1914—1916, sub un pseudonim mai vechi, *V. Drumaru*. Mesajul scrisului său însă n-a mai fost îmbrățișat ca în 1903—1904. Cf. Liasse Personalia II/319 citat mai sus; și V. Drumaru, *„Ardealul vorbește"? Sermanul Ardeal*, București, Editura autorului, 1916, 47 p. (broșură polemică).

www.dacoromanica.ro

ția „Românului" din Clevelaud. „a început epoca unei mișcări serioase în decursul căreia s-au ținut vreo 35 de reuniuni populare (*Volkerversammlungen*) în diferite orașe. Scopul și tendința acestora era trezirea sentimentului național român și agitația împotriva stărilor de lucru din Austro-Ungaria". Aceeași sursă de informație precizează că ziarul din Cleveland era și până atunci cotat ca promovînd „irredentische Tendenzen".

Atmosfera de însuflețire a sentimentului național și legăturile din ce în ce mai strînse cu țara de origine se desprind și dintr-un gest semnificativ al „Clubului Cultural Vasile Alecsandri" din South Sharon. În decembrie același an 1908, membrii clubului proaspăt înființat anunțau pe Nicolae Iorga, prin secretarul Clubului, N. Nestor[18], că a fost ales, „prin mari ovațiuni", președintele lor de onoare. Cu acest prilej îl mai rugau să le comunice adresele cîtorva din scriitorii preferați — George Coșbuc, Mihail Sadoveanu, Pop-Reteganu, Theodor Speranță etc. — pentru a putea apela direct la generozitatea acestora în vederea înzestrării bibliotecii Clubului. Membrii aceluiași club V. Alecsandri (președinte I. Lăpădat, secretar N. Nestor), în februarie 1909 își exprimau deosebita bucurie simțită la primirea răspunsului lui N. Iorga la scrisoarea lor și îi mulțumesc pentru sfaturile date[19]. Răspuns la răspuns deci, semnatarii scrisorii citate îi descriu în continuare scopurile clubului lor, care urmărea „dezvoltarea literaturii românești în Continentul nou", arătînd că în vederea aceasta au reușit să aibă 12 abonamente la ziare. Pe de altă parte, aceleași intenții de dezvoltare a gustului de citit le nutreau și pentru frații din Ungaria și Transilvania. De aceea îl rugau să-i sfătuiască anume care din două căi la care s-au gîndit ei ar fi mai stimulatorie: să aboneze ei ziarele pe seama comunelor transilvane cu mai puține mijloace, sau să încurajeze prin premieri în bani acele persoane sau instituții locale (școală, biserică) care ar realiza sau ar determina cele mai multe abonamente?

În martie 1910, de la ziarul „America" îi scria un redactor nou, Iulius V. Ioanovici, fost pînă atunci editor și redactor responsabil al ziarului „Libertatea" de la Orăștie. Un gazetar deci cu mai multe închisori politice suferite în Transilvania. În 1904, de pildă, a fost suspendat din postul de editor și redactor responsabil, judecat și condamnat la un an temniță de stat, iar „Libertatea" la 1.000 coroane amendă și toate cheltuielile de proces, pentru că găzduise publicarea poeziei *Roata din Bălgrad* de V.E. Moldovan[20]. Poezia întreagă fusese incriminată că „a falsificat istoria" [!] și a urmărit să facă agitație în contra statului și națiunii maghiare. Mai mult a supărat însă ultimul vers al poeziei: „*Dar roata, tot roată-i, se-nvirte mereu*". Sub titlul *Un an pentru un vers. Agitație contra ideii de stat maghiare*, ziarul „Napló" din Cluj a tradus poezia întreagă în limba maghiară și concludea că „sentința peste măsură de aspră (*a tulszigoru itélet*) a produs adevărată uimire peste tot și după aceasta oricine poate găsi de înțeles și motivată amărăciunea care fierbe în naționalități"[21]. Și totuși Curtea de Casație a respins recursul, ca neîntemeiat[22]. Ultima închisoare (sau „arest ordinar") — de un an, șase luni și 20 de zile — a executat-o la Cluj în 1908—1909[23]. După aceasta, în iulie 1909, a plecat în Statele Unite cu misiune precisă de a prelua redacția ziarului „America". În redacția ziarului din Cleveland apare astfel începînd de la 10 septembrie, semnînd Iulius E.V. Ioanovici.

În scrisoarea către N. Iorga[24], Ioanovici îi relata acum pe larg munca de culturalizare pe care o desfășura în mijlocul fraților pribegi, pentru susținerea spiritului românesc: adunări populare, conferințe, prelegeri publice în diferite centre; îndemnuri la abonamente de ziare și reviste, atît din cele de acasă, cît și de ale lor din Statele Unite. Îi dezvăluie marea apreciere și popularitate de care se bucura numele și scrisul lui N. Iorga între românii ardeleni din S. U. A.:

> „Toți — scrie Ioanovici — sînt în curent cu ce Dv. scrieți și voiți. Nu e drapel național român la vreo societate din America în care să nu fie bătut vreun cui [buton] cu numele Dvoastră".

---

[18] B.A.R. vol. 116, f. 111.

[19] *Ibidem*, vol. 138, f. 181 183.

[20] „Libertatea", III (1904), nr. 25, 19 iunie/2 iulie.

[21] Cf. „Libertatea", IV (1905), nr. 9, 12/25 februarie.

[22] „Libertatea", IV (1905), nr. 46, 29 octombrie/11 noiembrie, p. 1; cf. și *Der Beginn der Bürgerkriege in Siebenbürgen*, în „Wiener Montags-Zeitung Gross-Oesterreich". I (1905), nr. 11, 20 noiembrie.

[23] B.A.R., S 54/CCVI (Scrisoare adresată de Iulius V. Ioanovici — din Orăștie, 15 iulie 1909 — lui Septimiu Albini, la București). Cf. și Gh. Stăneuleseu, *Viața românească din America*, în „Calendarul național al ziarului «America», 1925", p. 137.

[24] B.A.R., vol. 159, f. 216.

www.dacoromanica.ro

De aceea îi adresa acum profesorului Iorga și un cald apel să colaboreze la ziarul „America", cu articole asupra a ceea ce credea că „ar fi de făcut pentru binele românilor din America ori pentru o mai intensivă și succesă organizare a lor".

Această popularitate a lui Nicolae Iorga între românii de peste Ocean a atins un punct de vîrf în noiembrie 1909, în Indiana Harbor, după cum urmează:

Un grup de „tineri transilvăneni pribegi pe aceste plaiuri îndepărtate, luînd pildă de la alte națiuni cu care avem ocaziunea a trăi amestecați, ne-am întrunit și înființat și noi un club în orașul acesta cu scop de a lăți iubirea și dragostea de cetit pentru frații noștri, căruia i-am dat Ou. numele Dvoastre, recunoscîndu-vă ca unul din cei mai buni și aprigi luptători pentru interesele și înaintarea neamului nostru românesc"[25].

Pentru perfectarea formelor legale, secretarul Clubului, G. Mărgineanu, îl ruga să le trimită fotografia, voind a face butonii necesari pentru cocarde. La sugestia majorității membrilor, clubul, proiectat la început a fi numai literar, își lărgește sfera de activitate. Astfel, la încorporarea oficială (septembrie 1911) s-a declarat: *Clubul tinerese român N. Iorga — The Roumanian Youth Club N. Iorga. Organizație fraternală românească de ajutor și cultură — Romanian fraternal organization for assistance and culture.* (vezi și facsimilul alăturat). Forma bivalentă — de ajutor și cultură — se regăsește la majoritatea societăților din acei ani. În 1912 același club, prin președintele și secretarul său, i-a adresat lui N. Iorga invitația de participare la sfințirea drapelului, eveniment sărbătorit ca „ziua dragostei românești". Pentru cazul cînd nu putea veni era stăruitor rugat să le trimită o cuvîntare adecvată care să poată fi citită în numele lui[26].

Un alt exemplu grăitor, care pune în lumină legătura spirituală dintre N. Iorga și simțirea românească de pretutindeni, îl consemnează anul 1911, în care, la 5 iunie (18 iunie st. n.) N. Iorga împlinise 40 de ani [27]. Felicitările ce i-au fost adresate în acel an de ziua onomastică — 6 decembrie — poartă, pe lîngă francarea poștală legală, cîte un timbru suplimentar reprezentînd portretul lui N. Iorga, cu următoarea inscripție: „*Prof. Dr. N. Iorga. Pentru fondul Societ. Clubul Român din Viena*" [28]. Probabil pentru ca vînzarea timbrului să fie cît mai spornică, aceeași persoană trimite în unele cazuri mai multe ilustrate, expediate în aceeași zi sau la date succesive. N. Tecușan din Youngstown i-a trimis șapte asemenea ilustrate. George Popa Nițiu, Ioan Vlad și Petru I. Androne, tot din Youngstown, cîte două. Din Girard, O., Gh. Const. Ghișescu i-a expediat patru ilustrate. Felicitări astfel timbrate i-au fost trimise și de către G.George Călburean din Girard; Ioan Moga, Theordor Draia, Petru Opincaru, Simion Pamfilie, Nicuale Pop, Ioan Popa Nițiu, Ilie Drăgoiu — aceștia toți fiind membri ai „Societății Unirea Română" din Youngstown. Din două cărți poștale trimise de Ioan Popa Nițiu una reprezenta propria sa fotografie, îmbrăcat în costum de „călușari" [29].

În 1912, corespondența este dominantă pe teme publicistice.

Iulius Ioanovici, care între timp părăsise redacția „Amercii", — va reveni însă în 1917 —1919, după alte încercări și peregrinări gazetărești — în 1912 a întemeiat la New York „Steaua Noastră" - "Our Star", al cărui proprietar, Axelrad, ținea și o librărie cu cărți românești. Primul număr din ziar Ioanoviei l-a trimis și lui N. Iorga, propunîndu-i schimbul cu „Neamul Românesc" [30].

Din Cleveland, redactorii ziarului „Românul" — Dr. Dionisie Moldovan, Dr. Horea Ropcea, Gavril Barbul — încurajați de atenția ce le-o acordase N. Iorga, reproducîndu-le articolul *Tînguiri patriotice* în „Neamul Românesc", îi solicitau un articol propriu prin care să vorbească „fraților pribegiți" cu prilejul sărbătorilor de Crăciun sau de Anul Nou [31].

În 1912 era venit în Statele Unite și Iosif I.Șchiopul, gazetarul cu o îndelungată și bogată experiență ziaristică, la „Tribuna" (Sibiu), la „Luceafărul" (Budapesta, apoi Sibiu), la „Lupta", „Țara noastră", la „Tribuna" (Arad); la revista umoristică „Nuleușa" întemeiată de el și bine apreciată la vremea sa. Iosif I.Șchiopul făcea parte din pleiada „tinerilor oțeliți", grupați în jurul lui Octavian Goga. Pe poziții adverse „bătrînilor" de la conducerea Partidului Național Român deci. Venirea sa în Statele Unite era o urmare a neacceptării

---

[25] *Ibidem*, vol. 169, f. 153 15[illegible].

[26] *Ibidem*, vol. 204, f. 275 276.

[27] Eveniment consemnat și în *Cronica întîmplărilor mai de seamă din anul 1911*, în „Calendarul național al ziarului «America»", 1912".

[28] Cf. B. A. R., vol. 188, passim

[29] *Ibidem*, f. 67.

[30] B.A.R., vol. 200, f. 61.

[31] B.A.R., vol. 217, f. 71.

www.dacoromanica.ro

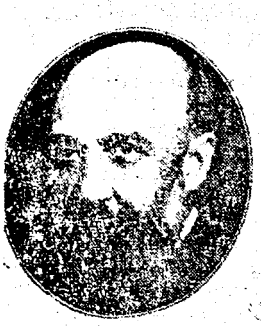

CLUBUL TINERESC ROMÂN

„NICOLAE IORGA"

Organizație fraternală română de ajutor și cultură

Înființat de literatură la 28 Nov. 1909
Incorporat ca organizație fraternală la 9 Sept. 1911

INDIANA HARBOR, IND.
P. O. Box 126

Mult onorate domnule profesor Iorga
Stimate [illegible] consiliul nostru [illegible]

*De douăzeci de ani de când organizația noastră [illegible] numele [illegible] românească [illegible] pe [illegible] [illegible] a ținut [illegible] mai mare [illegible] membrii [illegible] [illegible] [illegible] când în memorabila adunare [illegible] [illegible] la 23 [illegible] [illegible] [illegible]

trecerii sale de la „Tribuna" (Arad) la ziarul nou înființat „Românul" (Arad), care de fapt luase locul „Tribunei" [32].

După un scurt popas la Cleveland, Iosif Șchiopul a reușit să întemeieze, la Youngstown, „Glasul Vremii" - „The Voice of the Time" [33]. Primul număr poartă data de 21 iulie 1912. Colegii de la „Luceafărul" din Sibiu au apreciat ziarul și munca redactorului „la nivelul celor mai bune ziare, atît sub raport politic cît și sub raport cultural" [34]. L-au elogiat mai ales pentru încercarea făcută de a stinge animozitățile și neînțelegerile care-și făcuseră loc între susținătorii celor două ziare principale din Cleveland („Românul" și „America"). Noul său ziar. „Glasul Vremii", purta de fapt ca motto deasupra titlului „Pe-al nostru steag e scris unire", iar articolele lui culturale erau în majoritate reproduceri din autorii de prestigiu de acasă: O. Goga, Ioan Lupaș, Barbu Delavrancea, N. Iorga, Sofia Nădejde.

În scrisoarea către Nicolae Iorga, însoțind primul număr din „Glasul Vremii", Șchiopul îi cerea schimbul cu „Neamul Românesc" și aprecieri asupra conținutului ziarului [35]. În numărul din 4 august „Glasul Vremii" relatează despre deschiderea cursurilor de vară de la Vălenii de Munte, iar numărul următor din 11 august reproducea și cuvîntul de deschidere ținut de Nicolae Iorga la Vălenii.

I. I. Șchiopul s-a întors însă în Transilvania în anul următor, lăsînd ziarul întemeiat la Youngstown în grija părintelui Ion Podea. Sub impresia succeselor românești în cel de-al doilea război balcanic, dorul unității naționale făcuse pe mulți să creadă cu toată convingerea că situația din Balcani putea ușor aduce intrarea Austro-Ungariei în război. Citeva rînduri dintr-o scrisoare, scrisă din Sibiu de sora lui Octavian Goga și adresată poetului care se afla la București, dezvăluie o întreagă stare de spirit care domnea atunci printre românii din Transilvania. „Pe aici e mare fierbere de cînd cu războiul". Din Sibiu și din Orăștie „au vrut să treacă niște soldați peste munți și i-au prins. Șchiopu e foarte entuziasmat. Toate străzile le-a botezat altfel: Piața Unirii, Calea Dorobanților etc.; împarte slujbe. El e sigur că se face bătaie și cu țara noastră..." [36]

Desfășurarea evenimentelor din Balcani și din România nu rămîne nici la cei din America fără ecou, cu toate greutățile și gîndurile care-i frămîntau în legătură cu propria lor viață în străinie. O scrisoare a lui Ioan N. Șufană din Indiana Harbor, datată martie 1913, este revelatoare [37]. Șufană, de data aceasta, se adresează lui Nicolae Iorga în calitate de redactor la „Calicul american" - „Roumanian Funny Review" (Revistă umoristică). Dar nu pentru ca să-și pledeze cauza foii sale, ci ca să discute o problemă mai complexă și mai grea, cu reverberații și consecințe social-politice largi. Ea privește anume modul rudimentar de viață pe care-l duceau în acei ani românii din S. U. A. și consecințele care au influențat în ultimă instanță situația lor, atît ca grup etnic, cît și ca exponenți ai poporului român, mai cu deosebire ai celor aflați sub dominația austro-ungară.

Scrisoarea lui Șufană mai cuprinde însă un amănunt semnificativ. Ea pune în lumină acea latură deosebită a sufletului românului transilvan care îl face ca și atunci cînd, emigrat fiind, trăind modest și pus pe cele mai severe economii, să nu precupețească nimic dacă e vorba să ajute cauzei naționale. Exemplul din scrisoare îl constituie contribuțiile „în folosul flotei române". Comentariile lui Șufană se referă la colecta realizată prin ziarul „America". Ele spun mai mult decît am face-o interpretîndu-le:

> „S-au adunat deja — scrie Șufană — cîteva sute de dolari, și sperăm să adunăm mai mult. Nu doară să facem *noi* flota României; căci partea cea mai mare a contribuenților benevoli, dar ce zic cea mai mare, aproape toți, sunt transilvăneni. E vorba (însă) că aducem și noi un tribut României, așa cum știm și cum puterile și împrejurările între care ne aflăm ne îngăduiesc".

---

[32] Cf. „Luceafărul", 1912, 8 aprilie, p. 293—294 (*Pribeag*), și B.A.R. S 6/CDLXXXVII (Scrisoarea lui I.I. Șchiopul către Eugen Goga, datată Youngstown, 6 septembrie 1912).

[33] „Luceafărul", 1912, iulie, nr. 27, p. 528 (*Redactorii nostri*). Vezi și Octavian C. Tăslăuanu. *Spovedanii*. Ediție G. Voican, București, Minerva, 1976.

[34] *Ibidem*, 1 octombrie, p. 608 (*Un om harnic*).

[35] B.A.R., vol. 206.

[36] *Octavian Goga în corespondență*, p. 71—72. În așteptarea împrejurărilor, care nu mai aveau să zăbovească multă vreme, activitatea publicistică a lui Șchiopul la revista „Luceafărul" s-a ilustrat și printr-o serie de ample relatări despre *Românii din America*, articole pe care le-a adunat tot atunci și în broșură aparte. *Românii din America. O călătorie de studii*. Sibiu, 1913, 64 p.

[37] *Ibidem*, vol. 223, f. 65—65 bis.

www.dacoromanica.ro

Contribuiseră în același scop și societățile „Avram Iancu" din New-York, „Vulturul" din Homestead, „Dacia Română" din Cincinati (Ohio), „Negru Vodă" din McKees Rocks, Pa., „Albina" din New Castle, Pa., „Leul" din Salem (Ohio), „Ștefan cel Mare" din Garett, Indiana, „Românul ardelean" din Cleveland ș.a. [38]

Față de astfel de gesturi și față de cit a reieșit din scrisorile citate, corespondența care a mai urmat, sau care a mai putut parveni destinatarului lor, pînă la intrarea României în război și apoi pînă la terminarea războiului, este puțin ilustrativă. E de reținut totuși o scrisoare trimisă lui N. Iorga la Iași, în octombrie 1917 [39]. În zilele retragerii dramatice românești în Moldova, Iulius V. Ioanovici, ajuns din nou la redacția ziarului „America", aducea la cunoștința Profesorului — cerîndu-i totodată și aprobarea cuvenită — că retipărise, în tiraj de 12.000 de exemplare, broșura *Țara Mea* (My Country), scrisă de regina Maria și tradusă în românește de N. Iorga[40]. Retipărirea versiunii românești la Cleveland — informează Ioanovici — s-a făcut la cererea cetitorilor români din S. U. A.;

> „ca să nu lipsim pe frații noștri de aici de un astfel de juvaer și ca să încălzim sufletele lor espuse înstrăinării de neam, în aceste zile de grea cumpănă prin care trece neamul nostru, dar mai ales socotind ca să nu se poată documenta asupra noastră atare rea credință, am retipărit frumoasa Dvoastră traducere, în o broșură, în editura Institutului nostru tipografic „America". Cînd Vă aducem acestea la cunoștință și apelăm la inima Dvoastră nobilă să ne dați, desi ulterior, îngăduința cuvenită voim a Vă arăta că intenția noastră a fost pur națională, ceea ce să ilustrează și prin faptul că jumătate a prețului cărții (tot ce trece spesele de editură) este destinat în favorul fondului „Crucei Roșii Române", pentru care, după cum veți vedea din ziarul nostru [„America"], al cărui schimb vă vine, aici am făcut o propagandă mare și pentru care s-au colectat și trimis deja în două rînduri considerabila sumă de 30.000 dolari".

Se știe pe atîtea alte căi cît de puternic s-a manifestat și cît de intens a vibrat sufletul românesc din America pentru idealul României Mari. Ecoul stării de spirit de atunci, de e să-l mai căutăm încă în *Corespondența dintre N. Iorga și Românii americani*, îl găsim răspunzînd de departe, de peste ani, în acea însuflețită primire care i-a fost făcută în ianuarie și februarie 1930, cînd Nicolae Iorga s-a aflat între ei pe pămînt american, ca *„sol iubit al țării lor îndepărtate"*.

Cornelia Bodea

---

[38] Cf. Gh. Stănculescu, *Viața românească din America*, loc. cit.

[39] B.A.R., vol. 269, f. 142.

[40] *Țara mea (My Country)*, a fost tipărită la Iași, 1917, 75 p. (Bibl. „Neamul Românesc", nr. 3 1), a fost retipărită amplificat, în același an, tot la Iași, tot în traducerea lui N. Iorga (partea I, 68 p. partea II, 114 p.).

www.dacoromanica.ro

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ A MUZEULUI JUDEȚEAN SUCEAVA

În zilele de 15 și 16 noiembrie 1982 s-au desfășurat lucrările sesiunii științifice a muzeului județean Suceava „Suceava—permanențe istorice" realizată în colaborare cu Consiliul Culturii și Educației Socialiste Suceava și cu Comitetul județean de cultură și educație socialistă Suceava. Ședința inaugurală a avut loc în sala de festivități a Observatorului astronomic în prezența unei numeroase asistențe alcătuită din cercetători științifici, cadre didactice, muzeografi, activiști de partid în ziua de 15 noiembrie. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de Alex. Toma, Președintele Consiliului Județean de Cultură și Educație Socialistă Suceava care a subliniat aportul cercetării științifice contemporane la elaborarea istoriei României în general și a istoriei județului și orașului Suceava în special, precum și sprijinul acordat de organele de partid și de stat locale la valorificarea patrimoniului cultural de valoare națională și internațională. A urmat apoi la cuvînt G. Ostafi, șeful secției de propagandă de la Comitetul Județean de partid Suceava, care a făcut un bilanț al celor mai importante momente din istoria României menite să reflecte vechimea și continuitatea poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic.

În continuare au fost expuse în plenară următoarele comunicări: Dr. C. Preda, directorul Institutului de arheologie, *Vasile Pârvan—întemeietorul arheologiei moderne românești;* dr. M. Matei, șef de secție la Institutul de arheologie București, *Pagini din istoria militară a Sucevei în epoca lui Ștefan cel Mare;* prof. O. Monoranu, directorul Muzeului județean Suceava, *525 ani de la urcarea pe tronul Moldovei a lui Ștefan cel Mare,* în care vorbitorii au scos în relief locul pe care V. Pârvan, de la a cărui naștere s-au împlinit o sută de ani, îl ocupă în istoriografia românească și în dezvoltarea arheologiei din țara noastră, au evocat puternica personalitate politică și militară a lui Ștefan cel Mare în contextul relațiilor internaționale europene din secolul al XV-lea și contribuția acestuia la întărirea capacității de apărare a Moldovei în lupta antiotomană și pentru menținerea independenței țării.

În după-amiaza aceleiași zile și în ziua următoare lucrările sesiunii științifice s-au desfășurat în cadrul a mai multor secții după cum urmează:

I. „Secția arheologia comunei primitive și evoluția civilizației traco-geto-dacice și a poporului român": lect. univ. N. Ursulescu, *Contribuții la cunoașterea evoluției uneltelor de piatră șlefuite cu tăiș din cultura Criș pe teritoriul Moldovei;* D. Ignat, *Tipuri de locuințe în așezările aparținînd culturii Criș— Starcevo în nord-vestul României;* dr. S. Marinescu, *Asupra unor probleme ale originii și evoluției neoeneoliticului din Moldova;* lect. univ. N. Ursulescu, Dragomir Popovici, Șt. Manea, *Un mormînt de incinerație în cutie de piatră descoperit la Hîrtop (Suceava);* dr. N. Chidioșan, *Industria osului la purtătorii culturii Otomani în nord-vestul României;* lect. univ. A. Laszlo, *Începuturile epocii fierului în podișul Sucevei;* V. Bazarciuc, *Noi contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice în podișul central moldovenesc;* M. Ignat, *Ceramica geto-dacică din secolul al III-lea î.e.n. de la Zvoriștea;* V. Ursachi, *Semnificația unei gropi descoperite în cetățuia dacică de la Brad;* P. Sadurschi, O. Sovan, *Elemente tradiționale în ceramica Șintana de Mureș pe teritoriul de nord al Moldovei;* V. Palade, *Unele considerații cu privire la formarea culturii Sintana de Mureș;* D. Bălănescu, *Cîteva considerații privind imitațiile monetare din secolul al IV-lea e.n.;* dr. Dan Teodor, *Conceptul de cultură Costișa Botoșana. Considerații privind continuitatea autohtonilor la est de Carpați în secolele V—VII;* dr. I. Mitrea, *Unele observații privind realitățile etno-culturale din spațiul est-carpatic al României în secolele VI—IX;* dr. M. Gîrciumaru, *Noi determinări de semințe carbonizate recoltate din așezările arheologice din Moldova.*

II. „Secția Civilizația medievală și unitatea sa pe teritoriul României: Lia și Adrian Bătrîna, *Un aspect al relațiilor internaționale ale Moldovei în vremea lui Bogdan I, în lumina unui izvor arheologic;* Alex. Rădulescu, *Despre o locuință din așezarea medievală de la Udești (Suceava);*

„REVISTA DE ISTORIE", tom. 36, nr. 5, p. 519—523, 1983.

www.dacoromanica.ro

conf. univ. dr. V. Neamțu, S. Cheptea, *Obiecte de podoabă din argint descoperite la Baia (Suceava)*; M. Szabados, *Contribuții la studiul sculpturii decorative în lemn din Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea*; Alex. Artimon, *Noi contribuții privind geneza și dezvoltarea orașelor din sud-estul Moldovei*; P. Blaj, *Rolul vornicului Bodea în bătălia de la Valea Albă*; P. Batariuc, *Un document contrasigilat din secolul al XVI-lea*; Gr. Foit, *Descoperirile monetare, prețioase mijloace de datare și unele probleme social-economice și politice pe care le ridică*; dr. Alex. Andronic, *Rolul Sucevei în desfășurarea unor evenimente internaționale dintre anii 1383—1387*; I. Munteanu, *Iurg Koriatovici, moment semnificativ în înfăptuirea unității politice a tuturor românilor de la est de Carpați*; G. Sion, *Conservarea și punerea în valoare a ruinelor casei domnești de la Putna*; P. Blaj, G. Bratiloveanu, *Precizări asupra componenței tabloului votiv și al datării picturii de la biserica sf. Ilie-Suceava*; dr. Popescu, *Ban-repere cultural-politice pentru istoria unui cuvînt*; dr. Constantin Șerban, *Valoarea istorică a monografiei lui W. Schmidt „Memoriile istorice ale Sucevei"*; lect. univ. M. Lazăr, *Creșterea vitelor pe unele moșii boierești din Moldova în secolul al XVIII-lea*; V. Miron, *Momente din lupta locuitorilor din Rădășeni la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*; N. Ceredarec, *Date noi cu privire la mineritul de la Cîrlibaba (1797—1862)*; Emil Ioan Emandi, *Așezările din Bucovina la începutul secolului al XIX-lea într-un jurnal de călătorie mai puțin cunoscut*; I. Iosif, *Contribuții cartografice privind branițtile domnești din Moldova în secolele XV—XVIII*.

II. Secția de „istorie modernă și contemporană": dr. V. Ciobanu, *Considerații privind atitudinea marilor puteri față de anexarea de către Austria a nordului Moldovei (1774—1776)*; M. Arimia, *Prima aniversare a revoluției de la 1821 și ecoul ei în unele organe de presă din Moldova*; lect. univ. dr. M. Iacobescu, *Preocupări de istorie națională în Bucovina în anii stăpînirii habsburgice (1848—1918)*; dr. I. Bulei, *Intrarea românilor în modernitate. Trăsături specifice*; O. Tofan, *Momente din istoria Societăților academice române din Bucovina*, I. Bejenaru, *Doi revoluționari pașoptiști moldoveni în Bucovina*; I. Cocuz, *Viața politică română ncască în Bucovina (1900—1910)*; L. Ureche, *Aspecte privind legăturile Consiliului Național Român din Transilvania cu factorii politici de la Iași (noiembrie 1918)*; S. Irimescu, *Participanți bucovineni la cursurile de la Vălenii de Munte (1908—1921)*; prof. univ. dr. V. Ionescu, *General-participant în revoluție, în viziunea socialiștilor români (1918—1921)*; E.D. Petrovici, *„Societatea pentru literatura și cultura română în Bucovina" și dezvoltarea învățămîntului național*; conf. dr. I. Scurtu, *Organizarea constituțională a statului român în perioada interbelică*; dr. P. Russindilar, *Dezvoltarea legăturilor mișcării socialiste din Bucovina cu mișcarea muncitorească de pe ambele versanturi ale Carpaților*; G. Irimescu, *Din istoria mineritului în județul Suceava (1944—1948)*; dr. I. Alexandrescu, *Economia românească sub impactul prevederilor armistițiului și ale tratatului de pace de la Paris (febr. 1947)*; dr. R. Alexandru, *Evoluția structurii sociale din România în primii ani ai construcției socialiste (1948—1952)*; O. Ștefanovici, *Contribuții privind transformarea socialistă a agriculturii în județul Suceava (1948—1962)*; dr. El. Ioniță, *Valoarea istorico-educativă a exponatelor tridimensionale în prezentarea muzeistică a epocii zilelor noastre*; E. Artimon, *Războiul de independență oglindit în memorialistică și tapiserie*; lect. dr. V. Catargiu, *Despre natura faptului istoric*;

IV. Secția de „istoria culturii": dr. M.L. Ungureanu, *Personalitatea lui I.E. Torouțiu oglindită în corespondența lui Arthur Gorovei*; lect. Lia Pop, *Academia domnească de la Suceava din vremea lui Alexandru cel Bun*; N. Pentelescu, *Despre activitatea corală din nordul Moldovei*; M. Lipovan, *Alex. Zavulovici reprezentant al vieții muzicale bucovinene*; M. Avram, *Cîteva scrisori ale lui Iraclie Porumbescu în colecția Bibliotecii „Astra" din Sibiu*; I. Sutac, *Despre activitatea didactică a lui Ciprian Porumbescu*; G. Botușan, *Personalitatea lui Ciprian Porumbescu în conștiința publicului de muzeu*; D. Braicu, *Circulația unei vechi tipărituri românești din sec. XVII-lea*; O. Mitric, *Cu privire la unele însemnări de pe cărți românești vechi din județul Suceava*; G. Giurcă, *Din istoricul învățămîntului sucevean*; D. Hrițcu, *Școala românească de la Fălticeni și primul ei director, Neofit Scriban*; M. Mărgineanu, C. Avădani, *George Tofan promotor al culturii românești din Bucovina*; G. Jucan, *C. Brăiloiu la Fundu Moldovei*; D. Negulici, *Corespondenții bucovineni la „Gazeta Transilvaniei"*; N. Cârlan, *„Foaia Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina", schiță monografică*; P. Froicu, *Din istoria presei literare bucovinene: „Aurora română" (1881—1882,1884)*; E. Dimitriu, *Contribuții la biografia lui Anton Holban*; St. Bucevschi, *Expoziția colectivă a Ducatului Bucovina (1906)*; V. Cristea, *C. Tănase—ctitor al teatrului românesc de revistă*; I. Andrieș, *Contribuții la cunoașterea icoanelor pe sticlă din județul Suceava*; dr. P. Țăranu, *Noi date și precizări antroponimice cu privire specială la depresiunea Șaru Dornei*; E. Satco, *Tudor Flondor, o viață închinată cultivării idealului național în Bucovina*.

În comunicările prezentate autorii au utilizat numeroase documente inedite din arhive din țară și de peste hotare, precum și o valoroasă literatură de specialitate pe baza căreia au reușit să prezinte la un înalt nivel științific noi aspecte din istoria patriei noastre în gene-

www.dacoromanica.ro

ral și a Moldovei de nord în special. De o deosebită importanță au fost apoi noile materiale descoperite în săpăturile arheologice din ultimii ani pe șantierele din Suceava și din județul cu același nume îndeosebi acelea care au permis autorilor unora din comunicări să aducă contribuții meritorii la cunoașterea evoluției culturii materiale și spirituale din paleolitic, neolitic și epoca metalelor, să stabilească o reală interferență între culturi materiale de ambele versanturi ale Carpaților, să dovedească nu numai unitatea de cultură materială dar și continuitatea acesteia pe fostul teritoriu al Daciei preromane și romane.

Interesante s-au dovedit a fi și rezultatele cercetărilor medieviștilor din diferite regiuni ale țării privind relațiile externe ale Moldovei în sec. XIV—XVI, apariția și dezvoltarea orașelor, lupta antiotomană pe timpul lui Ștefan cel Mare, lupta antifeudală a țărănimii pe moșiile boierești și mănăstirești, saltul demografic în Moldova în sec. XVIII—XIX, nivelul înalt pe care l-a cunoscut arta și arhitectura medievală în Moldova, cercetările cu caracter istoriografic privind orașul Suceava în evul mediu. De aceeași valoare au fost și rezultatele cercetărilor în problema revoluțiilor din 1821 și 1848 din Moldova, a luptei pentru emanciparea națională a locuitorilor din Moldova de nord pe timpul stăpînirii austriece, a dezvoltării culturii în toate cele trei țări românești, a participării poporului român la primul război mondial și mai ales la lupta pentru desăvîrșirea unității statale în 1918, a reorganizării vieții politice din România în perioada interbelică și a vieții economice după cel de al doilea război mondial.

Cît privește realizările din domeniul istoriei culturii acestea s-au oglindit în comunicările prezentate prin atenția acordată de autorii lor în special asupra unor importante personalități din Moldova de nord ca de ex. I.E. Torouțiu, Ciprian Porumbescu, T. Flondor etc. pe de o parte, iar pe de alta asupra acelor aspecte din cultură care au contribuit la unitatea spirituală a poporului român ca de ex. circulația cărților vechi, a ziarelor, revistelor, a creațiilor muzicale și literare, crearea de școli cu profil cît mai diversificat, circulația unor idei politice prin intermediul corespondenței particulare etc.

Ședința de închidere a sesiunii științifice a avut loc în după-amiaza zilei de 16 noiembrie în sala de festivități a Observatorului astronomic unde au luat cuvîntul O. Monoranu, Dan Teodor, M. Matei, V. Ionescu care au scos în evidență importanța lucrărilor prezentate în cele patru secții și mai ales valoroasele materiale documentare și arheologice care intră pe această cale în circuitul științific. Concluziile generale au fost trase de Alex. Toma, președintele Consiliului Județean de Cultură și Educație Socialistă care a subliniat importanța sesiunii și a urat participanților noi realizări în domeniul științific.

În timpul desfășurării lucrărilor sesiunii științifice participanții au avut prilejul să viziteze importante obiective cu caracter cultural și științific din orașul Suceava: Muzeul Județean, Observatorul astronomic, hanul domnesc, Casa memorială Simion Florea Marian, cetatea Sucevei, cetatea Zamca, casele domnești din oraș, precum și o interesantă expoziție intitulată „File din istoria agriculturii" organizată cu prilejul desfășurării la Suceava a celui de al VII-lea Simpozion național de istorie agrară.

După încheierea lucrărilor Sesiunii științifice participanții au efectuat o excursie cu caracter documentar în județul Suceava și au vizitat următoarele monumente de cultură și de artă cu caracter istoric: mănăstirea Dragomirna, Muzeul de artă populară din Rădăuți, necropola domnească din Rădăuți Bogdana, mănăstirea Putna, Cooperativa de ceramică neagră din Marginea precum și șantierele arheologice de la Putna și Suceava.

Constantin Șerban

ÎNTÎLNIRE ROMÂNO-SOVIETICĂ PE PROBLEME DE ISTORIE

În conformitate cu înțelegerea stabilită, pe baza planului de relații culturale și științifice dintre R. S. România și U.R.S.S, în perioada 24—28 ianuarie 1982 a avut loc, la București, în organizarea Ministerului Educației și Învățămîntului, a treia întîlnire * a delegațiilor oamenilor de știință din domeniul istoriei din R. S. România și U.R.S.S pe problemele analizării reflectării reciproce a istoriei în manualele școlare din cele două țări.

Delegația română a fost alcătuită din: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, decanul facultății de istorie-filosofie a Universității din București, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga"; prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, facultatea de istorie-filosofie; conf. univ. dr. Ioan Scurtu, facultatea de istorie-filosofie; lector

* Anterioarele întîlniri au avut loc la București (1975) și Moscova (1977).

www.dacoromanica.ro

univ. dr. Maria Totu, facultatea de istor.-filosofie; dr. Constantin Preda, directorul Institutului de arheologie din București; cercetători științifici principal Nicolae Ionel, Institutul de științe politice și de studierea problemei naționale; prof. Vasilica Neagu, redactor la Editura didactică și pedagogică.

Partea sovietică a fost reprezentată la întîlnire de: prof. univ. dr. V.P. Maksakovski, membru corespondent al Academiei de științe pedagogice a U.R.S.S.; candidat în științe istorice L.E. Semionova, cercetător științific principal la Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de științe a U.R.S.S; prof. univ. dr. E. Certan, decanul facultății de istorie și șef de catedră la Institutul pedagogic „Ion Creangă" din Chișinău; A. G. Koloskov, șef de laborator la Institutul de cercetări privind conținutul și metodologia învățămîntului de pe lîngă Academia de științe pedagogice a U.R.S.S.

În cadrul întîlnirii au fost prezentate de cele două delegații informări în legătură cu structura și conținutul predării istoriei în școli, editarea manualelor de istorie în perioada care s-a scurs de la ultima întîlnire (1977), precum și cu felul în care au fost operate în manualele școlare modificări și îmbunătățiri în funcție de observațiile, sugestiile și dorințele exprimate la anterioarele întîlniri.

În conformitate cu cerințele științifice și metodico-didactice rezultate din cercetările efectuate în ultimii ani, membrii celor două delegații au făcut observații și sugestii pentru îmbunătățirea prezentării reciproce și în viitor a manualelor școlare de istorie din cele două țări, observații și sugestii care au fost cuprinse în protocolul semnat la încheierea întîlnirii.

Participanții la reuniune au fost primiți de către Iuliu Furo, secretar de stat la Ministerul Educației și Învățămîntului. La primire, din partea Ambasadei U.R.S.S la București, a fost prezent ministrul consilier N.A. Netiosov.

Programul întîlnirii româno-sovietice a istoricilor a cuprins și o călătorie de studiu și documentare la Tîrgoviște, unde au fost vizitate Muzeul de istorie, Palatul domnesc, Muzeul tiparului, Mînăstirea Dealu.

Prin întreaga ei desfășurare, întîlnirea a degajat o atmosferă de prietenie, de dezbatere sinceră, tovărășească a tuturor problemelor supuse atenției.

Întîlnirea de la București a delegațiilor istoricilor din cele două țări s-a înscris astfel și de această dată în analele cooperării științifice româno-sovietice ca un moment important, deschizător de noi perspective pe acest tărîm.

Gheorghe I. Ioniță

COLOCVIUL ASOCIAȚIEI INTERNAȚIONALE DE ISTORIE CONTEMPORANĂ A EUROPEI CU TEMA „EUROPA ȘI RĂZBOIUL CIVIL DIN SPANIA"

Din doi în doi ani, „Association Internationale d'Histoire Contemporaine de l'Europe", organizează colocvii cu teme importante din istoria Europei. În această sesiune, tema aleasă a fost *Războiul civil din Spania*, dintre anii 1936—1939. Acest război a fost, de bună seamă, un eveniment care a depășit cu mult istoria națională a Spaniei, căci, așa cum se știe, el a implicat, într-un fel sau altul, toate statele continentului, avînd răsunet în întreaga lume.

Au participat istorici din Bulgaria, R. D. Germană, Polonia, România, U.R.S.S. și din Austria, Belgia, Marea Britanie, Canada, Elveția, Franța, R.F.G., Grecia, Italia, Irlanda, Spania.

Comunicările, care s-au desfășurat la Barcelona în Spania în zilele de 29, 30 sept. și 1 oct. 1982 în cadrul a două ședințe zilnice, au atins atît aspectele economice și politice, cît și cele culturale și militare ale războiului civil, stăruind însă, în mod deosebit asupra mentalităților și asupra modului de manifestare a opiniei publice, mai ales europeană.

În genere, întregul colocviu s-a desfășurat sub semnul unui evident spirit anti-Franco, comunicările scoțînd la iveală în acest sens aspecte noi și răsturnînd multe dintre miturile pe care istoricii — apologeți ai lui Franco—le-au atribuit luptelor ca și politicii duse de acesta.

În această ordine de idei, chiar și comunicările consacrate laturii economice a războiului civil, au oferit un deosebit interes. Astfel, profesorul Emili Giralt Raventos (Barcelona), în comunicarea sa intitulată *Una empresa con dos consejos de administracion durante la guerre de Espana: la Compania de Tabacos de Filipinas*, ocupîndu-se de activitatea acestei companii internaționale și de influența sa financiară asupra războiului civil, a relevat faptul că

www.dacoromanica.ro

încă înainte de asasinarea omului politic Calvo Sotello (pretextul pentru a începe rebeliunea), Consiliul de administrație al Companiei, cunoștea data debarcării armatei conduse de generalul Franco.

O comunicare deosebit de interesantă, aducînd știri cu totul inedite și care explică, în mod obiectiv, una din cauzele esențiale ale căderii Republicii spaniole a fost aceea a profesorului Angel Vinas (Madrid), intitulată *La Comision especial de Hacienda. Un Aspecto de la movilizacion economica republicana en las postprimerias de la guerra civil.* Deși s-a ocupat de un organism al politicii financiare externe a guvernului republican, autorul a scos în evidență prin expunerea amănunțită a faptelor, punctele slabe ale acestei politici conduse de miniștrii republicani Francisco Largo Caballero, Indalecio Prieto, Juan Negrin ș.a. Așadar, prin examinarea în adîncime a unui organism economic relativ restrins, prof. Angel Vinas a scos la iveală o cauză obiectivă deosebit de convingătoare a căderii Republicii spaniole. Utilizînd o metodă oarecum similară, prof. Marion Einborn (R.D.G.) a relevat în comunicarea sa *Reactions of Foreign entreprises in Spain to Spanish Home Policy (1931—1939),* influența Companiei britanice Rio Tinto asupra războiului civil, aceasta, în sensul ajutorării efective a generalului Franco de către acea companie.

Cea mai mare parte a comunicărilor a fost consacrată problemelor politice, fiind abordate, fie probleme ale relațiilor bilaterale sau multilaterale ale Spanici, fie probleme politice de largă perspectivă europeană, strins legate de războiul civil din Spania. Astfel, recunoașterea guvernului Franco de către Franța, remarcabila comunicare a profesorului Jacques Bariéty (Paris), a scos la iveală fapte și poziții ce-au depășit granițele naționale ale Franței, avînd o puternică influență în întreaga Europă. Aceasta, dacă n-am sublinia decît faptul că toate guvernele franceze ce s-au perindat, din august 1936—ianuarie 1939, au avut toate aceeași atitudine: neintervenție, recunoașterea numai a Republicii Spaniole, respingerea relațiilor cu guvernul Franco.

Unele comunicări au fost consacrate impactului provocat de războiul civil asupra politicii de securitate, în general ca și asupra securității naționale a unor puteri, ca Marea Britanie și Franța. Profesorul Fernand L'Huillier, în deosebit de întresanta sa comunicare *Le problème espagnol comme problème français de la sécurité,* arată că războiul civil a afectat întregul echilibru de forțe geopolitice al Europei occidentale și aceasta, în deosebi, în dauna Franței. De aceea, în tot timpul războiului, problema vitală a guvernelor a fost apărarea națională. Multiplele forme luate de politica de securitate a Franței — arată autorul — au influențat fără îndoială și politica de securitate a întregului continent. Aceeași problemă a fost dezvoltată și de profesorul Wolf D. Gruner (R.F.G.), care, în originala sa comunicare, *The impact of the Spanish civil War on Britain's security interests and security policies,* s-a ocupat de atitudinea luată de Marea Britanie ca și de metodele și de tactica utilizată de acest stat ce își vedea amenințate pozițiile, mai ales în Mediterana. O altă serie de comunicări, ca acelea ale prof. S. Pojarskaia, Zinaida Belooussova (U.R.S.S.), Pelai Pagès (Spania), Giuseppe Vedovato (Spania) ș.a. au fost dedicate, de asemenea, unor serioase analize politice avînd drept scop să prezinte fie poziția puterilor Axei, fie efectele politicii de neintervenție, fie contradicțiile apărute pe plan internațional, în etapa războiului civil. Un număr de comunicări a ridicat problema atitudinii unor state mici ca Belgia, Elveția, România, față de Spania, în timpul războiului civil: Profesorul José Gostovitch (Bruxelles) în deosebit de documentata și originala sa comunicare *La Belgique et la guerre civile espagnole: un état des questions,* a scos la iveală rolul determinant al războiului civil în confruntările sociale, politice și ideologice din Belgia anilor 1936—1939, ca și efectele pe plan european ale implicării — într-o anumită formă — a Belgici — în războiul civil spaniol (din august 1936 și pînă în ianuarie 1939), belgienii sosiți în Spania, au luptat alături de armata Republicii). Profesorul Jean Claude Favez (Geneva) a ridicat în comunicarea sa *La Suisse et la guerre d'Espagne,* problema unui stat mic cu statut special de neutralitate, ca Elveția, care, recunoscînd numai state și nu regimuri sau guverne, putea sta de o parte. Totuși, arăta autorul, războiul civil a avut mari repercusiuni și în Elveția, concretizîndu-se în lupta pentru apărarea democrației contra fascismului, de pe poziții conservatoare și tradiționaliste, ca și sub forme neguvernamentale, de implicare directă în războiul civil propriu-zis. Prof. Eliza Campus (București) a arătat în comunicarea sa *Relații diplomatice între România și Spania (1936—1939),* rolul unei țări mici, ca România, în marile probleme internaționale provocate de războiul civil. A subliniat, de pildă, faptul că România a aderat la Acordul de neintervenție dar cu anumite rezerve, în speranța că acest instrument diplomatic va servi efectiv păcii; de aceea guvernul a ținut să specifice în nota sa că orice stat suveran are dreptul legitim să ceară ajutor cui crede de cuviință, în cazul unei rebeliuni interne. De asemenea, a relevat faptul că exercitînd dreptul de azil, acordat de Republica Spaniolă misiunilor diplomatice de la Madrid, lega-

www.dacoromanica.ro

ția română a salvat opere de artă de incomensurabilă valoare, ocrotind totodată atît pe refugiații naționaliști, cît și pe cei republicani. A remarcat apoi și faptul deosebit de grăitor că România a recunoscut foarte tîrziu guvernul Franco (februarie 1939) și numai atunci, cînd și-a dat seama, că acest guvern va păstra o atitudine de neutralitate în cazul unui război dintre Franța și puterile Axei. A mai scos în evidență că aducînd contribuții juridice și politice valoroase atît la reuniunile Comitetului de neintervenție cît și la Conferința de la Nyon (sept. 1937) România a dovedit, odată mai mult, atașamentul său pentru forța dreptului în raporturile dintre state.

Printre cele mai interesante comunicări, se situiază, incontestabil cele ale lui Ramon Sugranyes de Franch (Friburg—Elveția), *Le Mouvement international de la paix civile pendant la guerre d'Espagne*", și a călugărului Hilari Ragner (Barcelona) *El vicario del Cardenal. El dr. Salvador Rial, vicario general de Tarragona durante la guerra civil. Estudio de un conflicto entre el Vaticano y Franco durante la guerra civil*, care au scos la iveală atît un serios conflict între Vatican și guvernul Franco cît și ideea că mulți credincioși catolici, contemporani ai războiului civil nu au crezut nici o clipă în caracterul — așa zis religios al luptelor purtate de Franco, militînd pentru instaurarea „păcii civile". Pentru o atare pace, dar de pe alte poziții a acționat și Salvador de Madariaga, care, așa cum reiese din comunicarea fiicei sale, prof. Isabel de Madariaga (Londra), intitulată *Salvador de Madariaga et le Foreign Office: un épisode d'histoire diplomatique — juillet—décembre 1936*, a propus Forcign Office-ului un plan arătînd, între altele, că pentru motive umanitare trebuie să se pună capăt acestui conflict singeros; că un acord de neintervenție va duce la suspiciuni, pe cînd „executarea unui pact de colaborare pozitivă pentru pace ar putea fi supravegheat de toți participanții".

Comunicările consacrate aspectelor militare ale războiului civil ca cele elaborate de Lucio Cevo (Milan), I Garcia Durán (Barcelona), D.I. Delivanis (Atena) ș.a. s-au ocupat fie de calitatea materialului de război străin, fie de intervențiile militare directe ale unor state atît pe mare cît și pe uscat. Deosebit de documentată și aducînd importante știri noi a fost comunicarea profesorului Masson (Paris), *La marine française et la guerre d'Espagne*. De asemenea, prof. Antoine Fleury (Geneva) a abordat un subiect cu totul inedit în comunicarea sa *À propos des missions d'observateurs militaires suisses durand la guerre civile d'Espagne*, aducînd o valoroasă contribuție, într-un domeniu prea puțin cunoscut.

Numeroase comunicări, ridicînd probleme cu caracter cultural, înfățișînd mentalitățile ca și atitudinea opiniei publice față de războiul civil au completat în mod fericit, analiza multilaterală a acestui important eveniment istoric. Astfel profesorii Pentchikov și Lasnalof (Sofia) au prezentat în comunicările lor *La presse bulgare et la guerre civile en Espagne* și *Los Escritores bulgares antifascistas en defensa de la Republica de Espana* atît poziția presei cît și a multor scriitori democrați pentru apărarea Republicii spaniole. În aceeași ordine de idei, se situează și comunicările profesorului Marian Zgórniak (Varșovia), *La guerre civile en Espagne à la lumière de l'officielle littérature polonaise, politique et militaire*, interesanta comunicare a prof. V.V. Kuleskova (U.R.S.S.) intitulată: *La guerra civil en Espana i las peculiaridades de las relaciones cultuales entre la Republica espanol y las U.R.S.S.* și cea a prof. Ghiță Ionescu (Londra) intitulată *La guerre civile espagnole et les écrivains anglais*, privind atitudinea de simpatie a multor scriitori englezi de stînga pentru Republica spaniolă și prof. Viorica Moisuc (București), în comunicarea sa *Opinia publică din România și războiul civil* a adus o reală contribuție în acest domeniu, evocînd atît poziția de largă simpatie a ziarelor democrate și de stînga pentru Republica spaniolă cît și poziția similară a unor personalități ca Mihail Sadoveanu, Zaharia Stancu ș.a. De asemenea, a stîrnit interes evocarea momentului referitor la unele legături directe dintre București și Barcelona, cînd autoarea a arătat entuziasmul publicului românesc pentru concertele date de Pablo Casals, în favoarea Republicii Spaniole. Un interes deosebit a oferit și comunicarea prof. Luciano Casali (Bologna): *L'opinion publique italienne face la guerre civile espagnole*, care a scos în evidență marea simpatie a opiniei publice italiene față de Republică, în ciuda poziției oficiale a guvernului fascist. Printre multe alte comunicări privind analiza aspectelor culturale legate de războiul civil spaniol relevăm și pe aceea a prof. J.M. Caparros Lera (Barcelona), *El cine de le guerra civil espanola y su incidencia europea*, comunicare care a ridicat problema rolului cinematografiei în cadrul procesului istoric al războiului civil spaniol.

Discuțiile în jurul acestor comunicări au fost vii, vădind, odată mai mult un efectiv spirit democratic, ca și o deplină obiectivitate. De asemenea, în timpul desfășurării discuțiilor, au fost aduse noi contribuții ce au dus la elucidarea a numeroase probleme ridicate de participanți. Colocviul a constituit o manifestare științifică de înaltă ținută, situîndu-se printre cele mai reușite reuniuni ale Association Internationale d'Histoire contemporaine de l'Europe.

www.dacoromanica.ro

Eliza Campus

SIMPOSIONUL DE STUDII PREOTOMANE ȘI OTOMANE DE LA TUNIS

Între 13 și 18 septembrie 1982 a avut loc la Tunis—La Marsa cel de al V-lea simposion al Comitetului Internațional de Studii Preotomane și Otomane CIEPO organizat de Institutul Superior de Documentare al Universității tunisiene în colaborare cu Centrul de Studii și Cercetări economice și sociale și cu Asociația tunisiană de Istorie și Arheologie. Simpozionul s-a bucurat de Sprijinul Ministerului Învățământului și al Cercetării Științifice din Tunisia, Ministerului Afacerilor Culturale și al Municipalităților din Tunis și Kairouan.

A întrunit aproape o sută de istorici din 20 de țări din Africa, America, Asia și Europa.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de profesorul Abdeljelil Temini, Directorul Institutului Superior de Documentare. Au urmat discursurile profesorului Robert Mantran (Aix en Provence), președintele CIEPO și prof. Abdelaziz Ben Dhia, Ministrul Învățământului și Cercetării științifice. Vorbitorii au subliniat necesitatea strîngerii și publicării unei ample documentări asupra provinciilor arabe ale Imperiului otoman pentru a se ajunge la o mai justă înțelegere a istoriei lor.

Lucrările simpozionului s-au desfășurat în cadrul a două comisiuni. În Comisia A s-au prezentat și dezbătut teme de interes general privind istoria Imperiului Otoman și în special a provinciilor arabe. Întemeindu-se pe izvoare inedite, prof. Halil Inalcik (Chicago) s-a ocupat de participarea arabă la cucerirea otomană a Rumeliei (1352). Dr. Abd Al-Adhem Ramadan (Egipt) a pus în lumină influența civilizatoare a cuceririi otomane asupra provinciilor arabe, iar profesorul Osman Okyar (Ankara) a analizat rolul statului în economia otomană din secolul XIX.

Tot în cadrul istoriei economice autoarea acestor rînduri a reluat problema aprovizionării Constantinopolului în secolul al XVI-lea, relevînd împrejurările de ordin politic și economic în care Poarta a obligat Țările Române să treacă de la relații comerciale normale, rentabile, la un regim de monopol și prețuri fixe.

Alte comunicări au tratat probleme de istorie diplomatică. Prof. Victor Morales Lezcano (Madrid) a detectat factorii care au provocat trecerea Spaniei de la relații diplomatice normale cu Maghrebul între anii 1767—1799 la stabilirea protectoratului franco-spaniol din 1912. Dr. Caesar Farah (Minneapolis) a analizat conflictul de interese anglo-otoman din sudul Arabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea iar dr. Jamal Zakarya Kacem (Emiratele arabe unite) a urmărit relațiile anglo-otomane în regiunea golfului arabic înaintea primului război mondial.

Un caracter deosebit prin amploarea documentației și originalitatea prezentării a avut comunicarea prezentată de prof. Irene Mélikoff (Strasbourg) despre ordinul Bektași după 1826.

Unele comunicări s-au centrat asupra relațiilor dintre provinciile arabe ale Imperiului otoman. Dr. Abd Al Rahman Abd Al-Rahim (Katar) a tratat aspectul economic al acestor relații. Ali Zouari (Tunis) a urmărit relațiile comerciale ale Tunisiei cu Levantul în secolul XVII, iar Mohamed Ammar Jehider (Libia) a descris relațiile dintre Tunis și Libia în anii 1835—1881. Dr. Mariano Arribas-Palau (Madrid) s-a ocupat de livrările de grîne trimise din Maroc la Tripoli.

Alte comunicări au tratat probleme de istorie politică, economică și socială ale provinciilor arabe sub dominația otomană.

Pornind de la un document inedit din 1521, dr. J.L. Bacqué-Grammont (Paris) a descris abuzurile săvîrșite de guvernatorul otoman Khair bey în Egipt și reacția Porții. Iar dr. Abd Al-Wahab Bakr a urmărit relațiile lui Ahmed pașa El-Djazzar cu Egiptul. Dr. Daniel Crecelius (Los Angeles) s-a ocupat de fundațiile pioase (*wakf*) din Cairo între anii 1650—1801.

Dr. A. Raymond (Aix en Provence) a descris cartierele ocupate la Cairo de negustorii și meșteșugarii din Maghreb în secolele XVII și XVIII.

Aspecte ale istoriei economice a Maghrebului în ajunul crizei coloniale au fost prezentate de Abdurrahman Tamini (Kuweit) iar cunoștințele ungurilor asupra provinciilor arabe din Africa de Nord au fost expuse de dr. Nagy Laszlo (Ungaria).

Pe baza memoriilor cavalerului d'Arvieux, dr. Laïla Sabbah (Damasc) a descris viața economică a Palestinei spre sfîrșitul veacului al XVII-lea. Analizînd situația acestei provincii dr. Khariyye Karimiya (Damasc) a pus în lumină rezistența arabilor împotriva activității desfășurate de Sioniști. Iar dr. Ismail Tarcki a arătat rolul intelectualilor în formarea naționalismului arab.

Aspecte de istoric socială au fost tratate de profesorul Kemal Karpat (Wisconsin) care s-a ocupat de emigrația arabă din Siria otomană în America și de dr. Abdulhamid Hemia (Bizerte) care a descris regimul captivilor în închisorile din Tunis în timpul domniei lui Ali bey.

www.dacoromanica.ro

Pe baza unui manuscris din Biblioteca de Stat din Berlinul Occidental, prof. G. Hazai (Budapesta) a prezentat impresiile de călătorie ale unui irakian din marina otomană, Abdurrahman Al-Baghdadi care a ajuns în Brazilia și în Peninsula Iberică.

În cadrul Comisiei B consacrată izvoarelor privind istoria provinciilor arabe sub dominația otomană au fost prezentate și analizate documente și manuscrise păstrate în arhive din Africa, Asia și Europa.

Dr. Susan Skilliter (Cambridge) a analizat documente din arhivele engleze privind cele mai vechi relații dintre Anglia și Tunis. Dr. C.J. Heywood (Londra) a prezentat documente provenind din cancelariile turcești ale regenților din nordul Africei în secolul XVII, păstrate în arhivele engleze. Dr. Abd Al-Latif Nacer Hamidane (Riyad) s-a ocupat de manuscrisul călătoriei în Hidjaz al lui Ali Ben Abdullah Al-Musaui ca izvor important al istoriei Irakului și Kuzistanului în secolele XVII și XVIII. Ali Zouari (Sfax) s-a ocupat de un dosar judiciar privind o asociație în comandită care i-a permis să reconstituie relațiile comerciale ale Tunisiei cu Levantul în secolul al XVII-lea. Dr. J.P. Thieck de la Institutul de Studii Arabe din Damasc a prezentat un izvor însemnat pentru istoria Algerului în secolul XVIII intitulat „Awemir-i Sultaniyye".

În câteva comunicări s-au analizat izvoare otomane. Dr. Klaus Kreiser (Munchen) a studiat câteva izvoare otomane asupra istoriei Africei de nord. Engin D. Akari (Istanbul) a prezentat izvoare otomane din anii 1861—1915. Dr. Fr. Arnoulat a urmărit relatările presei din Istanbul despre evenimentele din Tunisia în 1881. Iar Fr. Georgeon s-a ocupat de jurnalul unui burghez din Istanbul la începutul secolului XX sub aspect economic pe când aspectul vieții zilnice urma să fie tratat de Paul Dumont de la Centrul Național al Cercetării Științifice CNRS (Paris) care nu a luat însă parte la simpozion.

În cadrul Comisiei B au fost prezentate și comunicări privind relațiile provinciilor arabe cu Imperiul Otoman ca de ex. Relațiile Marocului cu khalifatul otoman și cu Algerul în secolul XI (dr. Mohamed Hadji din Rabat), Intrarea insulei Djerba în orbita otomană (Gilles Veinstain, Paris); Mișcarea lui Shaykh Zahir al-Umar din secolul XVIII (Prof. Ahmad H. Joudah, Riyad); Războiul civil din 1860 în Munții Libanon și în Siria (dr. Leïla Fawaz).

Au fost prezentate și comunicări de istoria artelor ca Influența otomană asupra arhitecturii tunisiene (dr. Abdelaziz Dawlatli, Tunisia) și descrierea picturilor din sanctuarele de la Mekka și Medina în manuscrisele otomane (Emel Esin, Ankara).

S-au tratat și probele de istoria ideilor ca Reformele Renașterii (arabe) și raporturile lor cu teoriile lui Ibn Khaldun (El-Habib Mohamed Al-Marzouki, Tunis) și Influența lui Ibn Al-Arabi asupra ordinelor sufi din Bosnia și Herțegovina și teologiei sufi din această provincie (dr. Djemal Cehajic, Sarajevo).

Simpozionul a constituit un prilej de reluare a legăturilor dintre specialiștii din diferite țări despărțiți de distanțe adesea foarte mari și de stabilire a unor contacte cu alți cercetători.

La inițiativa prof. A. Temini s-a ales un comitet arab de studii otomane spre a promova cooperarea dintre institutele arabe și organisme internaționale.

În ședința de închidere a lucrărilor simpozionului în cadrul căreia prof. R. Mantran a tras concluziile, s-a hotărît ca viitorul colocviu CIEPO să aibă loc în 1985 la Cambridge.

Participanții la simpozion au vizitat cartierul arab (medina) și principalele monumente otomane din Tunis: moscheia, biblioteca, palatul Primăriei care a aparținut unei bogate familii din Tunis, muzeul Bardo și mauzoleul Turbet el-Bey clădit de beii Husseiniți (1710—1957). În cadrul unei excursii la Kairouan, au vizitat vestita moscheie Sidi Okba din secolul al VII-lea, reclădită în secolul IX, moscheia Bărbierului unde se păstrează osemintele prietenului Profetului Sidi Saheb, basinul Aghlabiților din secolul IX și bazarul, iar la Sousse, al doilea oraș din Tunisia, au vizitat cetățuia (Ribat), moscheia și bazarul.

M. M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru

www.dacoromanica.ro

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

GHEORGHE ZAHARIA, CONSTANTIN BOTORAN, *Politica de apărare naţională a României în contextul european interbelic. 1919 — 1939*, Edit. militară, Bucureşti, 1981, 466 p.

Problemele complexe referitoare la politica de apărare naţională a României în perioada interbelică au constituit obiect de analiză al mai multor lucrări de valoare, elaborate îndeosebi în ultimul deceniu, care au vizat cu precădere tratarea diverselor aspecte ale gîndirii militare, ale organizării, înzestrării şi instruirii armatei, ale echipării teritoriului etc., raportării acestor problematici cu aspectele politice şi economice interne şi internaţionale acordîndu-i-se însă mai puţin spaţiu.

Rezultat al unor ample şi minuţioase cercetări asupra corelaţiei dintre politica externă şi cea de apărare a integrităţii de stat, a independenţei şi suveranităţii naţionale a României, prezenta lucrare constituie un eveniment notabil în istoriografia românească actuală prin abordarea unitară, închegată în cadrul unei sinteze originale a politicii de apărare a ţării noastre în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Valorificînd documente de arhivă mai puţin utilizate, istoricii Gheorghe Zaharia şi Constantin Botoran au realizat în cadrul lucrării *Politica de apărare naţională a României în contextul european interbelic. 1919—1939* o prezentare succintă a concepţiei politice şi militare a României, mijloacelor economice şi potenţialului militar al ţării, caracterului alianţelor politice şi militare şi a efectelor lor finale, orientărilor programatice şi soluţiilor preconizate de cercurile politice şi militare din România în rezolvarea problemei fundamentale privind apărarea statului naţional unitar român în frontierele sale firești.

Consacrat prezentării situaţiei politice şi militare a continentului european în primul deceniu postbelic, capitolul I al lucrării tratează aspecte privind importantele schimbări pe harta politică a lumii şi, totodată, în relaţiile internaţionale, apărute ca rezultat al primului război mondial; victoria puterilor Antantei în prima mare conflagraţie a secolului al XX-lea, urmată de prăbuşirea imperiilor austro-ungar şi ţarist; recunoaşterea şi consacrarea în tratatele încheiate la Conferinţa de pace de la Paris din 1919 a creării statelor naţionale unitare şi independente, făurite prin lupta naţional-revoluţionară a popoarelor asuprite de imperiile multinaţionale. Un loc distinct în cadrul acestui capitol îl reprezintă analiza contradicţiilor şi divergenţelor dintre marile puteri imperialiste în problema coloniilor şi a zonelor de dominaţie şi influenţă în lume, care nu au putut fi rezolvate de Conferinţa de pace, avînd o influenţă nefastă asupra viitorului păcii în lume, asupra relaţiilor internaţionale, în cadrul cărora s-au afirmat ulterior tendinţele revanşarde şi revizioniste ale statelor învinse, care puneau sub semnul întrebării statu-quo-ul teritorial statornicit prin tratatele de pace. Astfel, agresivitatea tot mai crescîndă a Italiei fasciste, Germaniei naziste şi Ungariei hortyste, precum şi politica conciliatoare a puterilor occidentale în frunte cu Anglia şi Franţa constînd într-o serie întreagă de cedări şi compromisuri faţă de aceste state, al căror început îl reprezintă Tratatul de la Locarno (octombrie 1925) au subminat menţinerea climatului de pace şi securitate în Europa. Conciliatorismul marilor puteri occidentale manifestat într-o atitudine sistematică de cedare în faţa pretenţiilor insistente de revizuire a clauzelor economice şi politice ale tratatelor de pace ridicate de statele revanşarde a avut drept urmare o politică similară şi în ce priveşte aspectele militare ale securităţii internaţionale. Este semnificativă în acest sens evidenţierea faptului că Germania, Ungaria şi Bulgaria au încălcat, rînd pe rînd, clauzele militare privind nivelul forţelor armate, al înarmărilor şi industriei producătoare de armament, chiar şi în perioada cînd comisiile militare interaliate îşi desfăşurau activitatea în capitalele acestor state. Ignorînd prevederile tratatelor de pace, Germania, Ungaria şi Bulgaria au iniţiat un proces de înarmare rapidă, trecînd la reorganizarea armatelor, la refacerea industriei de război şi la desfăşurarea unui amplu şi riguros program de pregătire a trupelor. În acest

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 36, nr. 5, p. 527—539, 1983.
www.dacoromanica.ro

context sînt subliniate preocupările statelor iubitoare de pace, apărătoare ale statu-quo-lui în direcţia iniţierii şi desfăşurării unei ample şi concertate acţiuni politice pentru contracararea tendinţelor revizioniste, care s-a finalizat prin crearea unor alianţe şi înţelegeri cu caracter de apărare, între ţările din centrul şi sud-estul continentului european. Printre rezultatele semnificative ale acestor eforturi sînt amintite constituirea în anii 1920—1921 a Micii Înţelegeri, din iniţiativa României, semnarea Pactului Briand—Kellogg (1928) şi a Protocolului de la Moscova din 1929.

Cel de-al doilea capitol al lucrării tratează orientarea politicii de apărare a României după făurirea statului naţional unitar. Obiectivul principal al etapei imediat următoare crearii statului naţional unitar român, care, aşa cum sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu „a determinat intrarea României într-o nouă etapă a dezvoltării, creînd premise pentru dezvoltarea mai intensă a forţelor de producţie, pentru accelerarea progresului economic şi cultural al ţării", l-a constituit consolidarea Marii Uniri, asigurarea securităţii, independenţei şi suveranităţii statului unitar român, realizat în urma actelor plebiscitare din 27 martie 28 noiembrie şi 1 decembrie 1918. Evidenţiind rolul mişcării muncitoreşti revoluţionare în înfăptuirea acestui deziderat de veacuri al poporului nostru, lucrarea relevă semnificaţia făuririi Partidului Comunist Român, cotitură istorică în viaţa mişcării muncitoreşti din România, care a ridicat pe o treaptă superioară lupta clasei muncitoare, a forţelor democratice şi progresiste. Prin esenţa sa revoluţionară, P.C.R. a fost partidul politic din România care a avut cea mai consecventă activitate în ceea ce priveşte apărarea independenţei şi a suveranităţii naţionale. Liniile programatice ale P.C.R. au fost de la început asigurarea unei reale independenţe, a demnităţii naţionale, păcii şi progresului social al României.

În lucrare este exprimată cu claritate ideea că în întreaga perioadă interbelică ţara noastră a promovat o politică de pace şi înţelegere cu toate statele, acţionînd în mod constant pentru realizarea securităţii colective, a dezarmării, fapt care situează România printre primele ţări care s-au raliat forţelor antirevizioniste internaţionale pentru a contracara agresivitatea statelor fasciste şi revanşarde. De asemenea, România a militat pentru menţinerea unor raporturi de colaborare şi alianţă cu marile puteri care aveau aceleaşi interese în menţinerea păcii, acţionînd, totodată, pentru încheierea unor alianţe militare cu Cehoslovacia, Iugoslavia, Grecia, Turcia şi Polonia, state care în politica lor externă aveau aceleaşi obiective ca şi România. Rezultat al acestei orientări, Tratatul cu Polonia, Mica Înţelegere şi Înţelegerea Balcanică au avut ca obiective fundamentale anihilarea tentativelor revizioniste, precum şi stăvilirea tendinţelor hegemoniste manifestate de Germania nazistă faţă de zona central-răsăriteană a Europei.

Impusă cu necesitate de situaţia politico-militară internaţională, de schimbările produse în raportul de forţe pe plan mondial, de pericolul direct asupra independenţei şi integrităţii teritoriale a ţării noastre reprezentat de forţele revizioniste, concepţia de apărare naţională românească s-a întemeiat pe tradiţiile şi particularităţile specifice armatei noastre, pe analiza învăţămintelor şi experienţei primului război mondial, precum şi a condiţiilor specifice în care se puteau desfăşura acţiunile militare pe teritoriul României. Referitor la acest aspect, autorii concluzionează printr-o idee deosebit de valoroasă, potrivit căreia doctrina militară românească din acea epocă „nu a avut în vedere acapararea de teritorii străine, că România nu s-a pregătit şi nu a conceput planuri sau situaţii agresive la adresa vreunei ţări vecine sau a altui stat, nu a folosit forţa sau ameninţarea cu forţa în relaţiile internaţionale. Dimpotrivă, politica militară a României, în concordanţă cu activitatea sa internaţională de ansamblu, a avut ca obiectiv fundamental menţinerea păcii şi securităţii, respectarea integrală şi consecventă a prevederilor tratatelor de pace, văzînd în aceasta o garanţie pentru asigurarea integrităţii teritoriale a statului naţional unitar" (p. 67). Pe baza analizei factorilor noi ce au marcat evoluţia societăţii de după prima conflagraţie mondială, în gîndirea militară românească a epocii un loc central l-a ocupat ideea războiului naţional ca unică măsură eficientă de apărare. În eventualitatea unei agresiuni cu forţe mult superioare şi în condiţiile în care acordarea unui sprijin din partea marilor puteri nu era realizabilă, apărarea ţării trebuia înfăptuită printr-o participare activă a întregului popor la efortul de război. Aceasta impunea o bună pregătire a populaţiei, dar şi o înzestrare corespunzătoare cu armament şi tehnică de luptă. Deşi pentru crearea unei industrii de apărare proprii s-au făcut mari eforturi, datorită lipsei de responsabilitate a cercurilor guvernante, s-au obţinut rezultate necorespunzătoare în această direcţie, astfel încît la sfîrşitul anului 1933 România era lipsită complet de avioane de vînătoare moderne, de armament modern pentru trupele de uscat şi marina militară. Neajunsuri deosebit de mari au existat în domeniul armamentului de infanterie, de artilerie, al tancurilor şi în special al rezervelor de

www.dacoromanica.ro

muniţie de toate calibrele. Una din cauzele principale ale acestei stări de lucruri a constituit-o faptul că apărarea naţională, care implica intervenţia şi sprijinul din partea statului, a fost lăsată în fapt la bunul plac al iniţiativelor particulare. Aceasta explică de ce la aproape un deceniu şi jumătate de la terminarea războiului România nu era capabilă să producă aproape nimic din armamentul şi tehnica de luptă necesare pentru apărarea naţională, fapt ce a determinat situaţia ca ea să se afle, din acest punct de vedere, dependentă total de puterile străine. Deficienţele în domeniul înzestrării cu armament şi materiale de război nu au putut fi remediate prin comenzile efectuate la unele fabrici din străinătate. După cum se relevă în lucrare, în repetate rinduri s-a comandat material cu performanţe depăşite şi au avut loc acţiuni oneroase, cum au fost afacerile Skoda, Fokker, Eir Craft Disposal, soldate cu însemnate pagube materiale pentru ţara noastră.

În capitolul următor al III-lea — autorii relevă preocuparea susţinută a diplomaţiei româneşti în direcţia revitalizării convenţiilor politice, completării şi perfecţionării convenţiilor militare, colaborării pe multiple planuri în primul rînd cu acele state interesate, ca şi România, în folosirea tuturor mijloacelor paşnice împotriva politicii de revizuiri teritoriale şi pentru apărarea hotărită a ordinii politice postbelice. În acest sens sînt prezentate primele tratative şi convenţii politice şi militare postbelice încheiate de ţara noastră, convenţiile militare în cadrul Micii Înţelegeri şi proiectele planurilor de apărare ale Micii Înţelegeri din 1932, în cazul unui război generalizat.

Lucrarea reliefează faptul că politica de apărare a României în această perioadă viza găsirea căilor şi mijloacelor celor mai eficiente pentru apărarea şi neutralizarea principalului pericol pentru ţara noastră reprezentat de politica revizionist-revanşardă a cercurilor politice şi militare din zona centrală şi sud-estică a continentului. Concepţia dominantă a cercurilor guvernante româneşti cu privire la forţa şi eficacitatea tratatelor internaţionle, apreciate ca instrumente hotărîtoare în asigurarea păcii şi securităţii popoarelor rezultă din însăşi tratativele militare purtate de România cu alte state, caracterul convenţiilor militare încheiate de ţara noastră în această perioadă.

După prezentarea măsurilor de organizare, înzestrare şi instruire a armatei (capitolul IV), autorii analizează în capitolele V şi VI fenomenul creşterii pericolului fascist pe plan european, ca urmare a crizei economice mondiale şi instaurării regimului nazist în Germania, precum şi evoluţia aliaţelor mili-

tare ale României determinată de această realitate. Astfel este relevat cu claritate faptul că agravarea situaţiei internaţionale a statelor mici şi mijlocii din Europa ca urmare a creşterii pericolului fascist, politica conciliatoare a marilor puteri occidentale faţă de repetatele încălcări de către puterile fasciste şi revizioniste a tratatelor de pace, susţinuta activitate diplomatică şi militară desfăşurată de guvernele de la Budapesta, Viena şi Sofia vizînd modificarea frontierelor în centrul şi sud-estul Europei au determinat statele aliate din Mica Înţelegere să întreprindă noi măsuri pe linia întăririi capacităţii lor de apărare. În acest context o deosebită semnificaţie au avut reorganizarea Micii Înţelegeri, eveniment cu importante repercusiuni în domeniul cooperării militare a statelor semnatare, precum şi Pactul Înţelegerii Balcanice, care a creat cadrul politic favorabil unei colaborări multilaterale între România, Iugoslavia, Grecia şi Turcia.

Un loc distinct în cadrul lucrării îl reprezintă evidenţierea rolului şi contribuţiei clasei muncitoare, a partidelor ei politice în luptă pentru stăvilirea expansionismului fascist.

Ultimele două capitole ale lucrării sînt consacrate coordonatelor militar-strategice privind apărarea ţării şi preocupărilor privind întărirea capacităţii de apărare. Autorii arată că forurile militare de conducere au adoptat o concepţie în deplină concordanţă cu politica de pace promovată de România pe plan internaţional, care se baza, ca şi în perioada anterioară, pe o strategie defensivă. O constatare deosebit de revelatoare este aceea că deşi forurile militare de concepţie au preconizat soluţii judicioase problemelor pe care le punea apărarea teritoriului naţional, guvernele ce s-au succedat la conducerea ţării în anii 1934—1939 n-au luat din timp măsurile economico-financiare necesare, atît în domeniul echipării teritoriului, cît şi al pregătirii forţei umane şi materiale pentru război, România aflîndu-se în 1939, cu mult în urma statelor cărora trebuia să se opună pentru a-şi apăra integritatea şi suveranitatea naţională.

Din studierea *conţinutului planurilor de campanie, a repartiţiei forţelor pentru acoperirea frontierei, a mobilizării parţiale şi a executării de fortificaţii pe direcţiile operative ameninţate* autorii formulează ideea că atîta vreme cît între România şi U.R.S.S. au existat relaţii de bună vecinătate, frontierei de est i s-a acordat o importanţă cu totul secundară în raport cu celelalte, un conflict pe această direcţie fiind socotit cel mai puţin probabil. Politica agresivă a puterilor fasciste şi revizioniste reprezenta principala primejdie pentru integritatea ţării, fapt reflectat în măsurile de ordin militar

www.dacoromanica.ro

luate cu precădere pe frontiera de vest. Încercuirea strategică a României, ca urmare a prăbușirii Poloniei, în septembrie 1939 și, în general, evoluția situației politico-militare nefavorabile pentru statul român au determinat necesitatea luării măsurilor de apărare, în acest sens factorii politici și militari acționînd în vederea identificării celor mai logice și mai adecvate soluții pentru a respinge o eventuală agresiune, indiferent din ce parte ar fi venit.

Analizînd politica de apărare națională a României sub multiple aspecte, autorii demonstrează cu argumente temeinice că în anii interbelici, ca și în etapele sale anterioare de dezvoltare, poporul român a promovat constant o politică de pace, bună vecinătate și conviețuire, fiind animat de idei de libertate națională, independență și progres. Analiza ipotezelor de apărare consemnate în planurile de operații demonstrează caracterul absolut defensiv al concepției care a stat la baza lor.

În partea finală a lucrării se evidențiază faptul că politica de apărare a României a eșuat întrucît nu au fost create din timp mijloacele de apărare, cercurile guvernante neacordînd importanța cuvenită unor măsuri ferme de creare a unui potențial industrial care să asigure înzestrarea armatei cu tehnica și resursele economice corespunzătoare. Ca urmare, împrejurările imediat următoare înfrîngerii Franței și retragerii forțelor engleze, cînd Germania și-a sporit eforturile pentru acapararea țărilor din sud-estul Europei au găsit România — asupra căreia se exercitau presiuni concentrice — izolată pe plan internațional, lipsită de sprijin, fapt pentru care ea a devenit victima forțelor reacționare. Mobilizate de Partidul Comunist Român, masele populare au ripostat ferm și au luptat neîncetat împotriva fascismului, împotriva înrobirii și cotropirii țării de către forțele agresoare, această luptă culminînd cu insurecția din august 1944, începutul revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă.

Completarea lucrării cu o bogată anexă cuprinzînd tratatele și convențiile politice și militare încheiate de România în perioada interbelică este de natură a-i conferi un plus de valoare, cu atît mai mult cu cît unele din documentele prezentate sînt publicate cu această ocazie pentru prima dată în România.

Prin importanța majoră a problematicii abordate, conferită de stringența ei actualitate, precum și prin argumentația științifică temeinică bazată pe o amplă și variată documentație, lucrarea se înscrie ca o contribuție valoroasă la studierea istoriei României în contextul relațiilor internaționale interbelice, reprezentînd totodată o operă de referință importantă pentru cercetarea științifică a istoriei poporului nostru.

Ion Constantin

ANASTASIE IORDACHE, *Pe urmele Goleștilor*, București, Edit. Sport-Turism, 1982, 295 p.+il.

Cunoscutul cercetător dr. Anastasie Iordache s-a dovedit un pasionat cercetător al istoricului unei mari familii de dregători și oameni politici înaintați din Țara Românească, care a jucat un rol însemnat în istoria patriei mai ales în prima jumătate a veacului trecut. Drept mărturie stă apreciata sa carte *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, apărută la București în 1979 în cadrul Editurii științifice și enciclopedice, 436 p. + il.

Autorul a reluat și diversificat acum tema amintitei sale monografii, relevînd în lucrarea de față nu numai rolul Goleștilor pașoptiști și unioniști de la 1848 și 1859, dar și pe acel — nu mai puțin glorios — al înaintașilor ca și mesajul transmis de urmașii lor de la începutul veacului nostru. Subiectul se încadrează perfect în valoroasa colecție a Editurii Sport—Turism „*Pe urmele...*", ind tratat cu deosebită competență, claritate și obiectivitate. Autorul, reputat cercetător, stăpînește toate cunoștințele necesare și, dotat cu o mare putere de evocare, învie în fața ochilor cititorilor trecutul unei familii animate — de-a lungul unui șir întreg de generații — de un sincer și înflăcărat patriotism.

A. Iordache redă în șapte capitole — a căror întindere variază în raport cu importanța activității personajelor evocate istoricul Goleștilor, însoțindu-i în peregrinările lor, analizîndu-le opera, cîntărindu-le cu maximum de exigență valoarea în fața posterității și rolul jucat în trecutul țării. După cum arată autorul, posesorii moșiei Golești (Mușcel) plasa Podgoria (azi în jud. Argeș), n-au constituit un neam propriu zis care să descindă prin stirpă masculină din vechime și pînă în pragul zilelor noastre, ci au reprezentat *patru familii* succesive scoborîtoare doar prin femei care au perpetuat numele

www.dacoromanica.ro

de Golescu, caz unic în analele vechilor familii de vază din principate. În primul capitol, A. Iordache arată că cel mai îndepărtat reprezentant al Goleştilor cunoscut în izvoare, a fost Baldovin din Goleşti, înrudit cu Craiovestii şi trăind la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul celui următor. Aceşti vechi Goleşti s-au stins odată cu nepoata de fiu a lui Baldovin, anume Caplea, care luînd în căsătorie pe Radu Furcovici, i-a adus ca zestre moşia Goleşti şi a dat naştere celei de a doua familii purtînd acest nume. Radu Furcovici a fost un dregător cu rosturi însemnate în perioada 1535—1568 a domniilor lui Radu Paisie, Mircea Ciobanul, Pătraşcu cel Bun şi Petru cel Tînăr, iar fiii lui, Ivaşco şi Albu, au deţinut poziţii şi mai de seamă în vremea lui Alexandru Mircea, ca sfetnici ai săi apropiaţi. Albu a pierit chiar în slujba domnului său în lupta de la Jilişte din 11 aprilie 1571, în vreme ce Ivaşco, însurat cu nepoata de fiică a lui Radu de la Afumaţi, s-a arătat credincios slujitor al lui Alexandru Mircea, părăsind chiar Ţara Românească la venirea lui Petru Cercel şi murind în pribegie la 20 decembrie 1584 în Moldova, unde se refugiase la curtea lui Petru Şchiopul.

Şi acest al doilea neam de posesori ai moşiei Goleşti s-a stins la începutul secolului al XVII-lea, dar familia s-a perpetuat doar prin Neacşa, fiica lui Radu Furcovici, căsătorită cu Radu din Brîncoveni, fratele lui Danciu şi unchi al domnului Matei Basarab.

Goleştii Brîncoveni aşa cum îi consideră autorul lucrării—s-au stins şi ei fără descendenţă masculină în secolul al XVII-lea, moştenirea numelui şi a averii revenind urmaşilor însemnatului boier — participant la lupta pentru putere între diversele facţiuni din principatul muntean din această epocă anume Stroe Leurdeanu, soţul Vişei, strănepoata Neacşăi şi a lui Radu din Brîncoveni. Aceştia s-au perpetuat timp de trei generaţii şi au dat un însemnat dregător Ţării Româneşti în persoana lui Radu Golescu Leurdeanu, ocupînd înalte slujbe în sfaturile domneşti ale lui Şerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu şi Ştefan Cantacuzino, ca ispravnic de seaun în 1694, mare vornic (între 1710 1713) şi mare logofăt în 1714 1715.

El s-a opus instaurării domniilor fanariote în Ţara Românească în persoana lui Nicolae Mavrocordat, în care vedea un servil instrument al dominaţiei otomane şi a contribuit la succesul acţiunii întreprinse de austrieci spre a captura pe domn la Bucureşti la 14 noiembrie 1716 şi a-l duce în prizonierat la Sibiu.

Radu Golescu, el însuşi, s-a refugiat în Transilvania, în timpul războiului austro-turc, şi împreună cu alţi boieri, s-a pronunţat pentru anexarea Ţării Româneşti la Imperiu habsburgic, crezînd însă în mod greşit, lucru pe care l-a regretat mai tîrziu, că numai în acest mod putea fi înlăturată suzeranitatea Porţii asupra principatelor.

După încheierea păcii de la Passarowitz (1718), Radu Golescu nu s-a mai întors în Ţara Românească, stabilindu-se în Oltenia, unde a fost numit consilier imperial; a murit în 1731, fiind îngropat la mănăstirea Hurezu.

Prin fiica acestui Radu, Aniţa, căsătorită cu Nicolae Ştirbei, s-a perpetuat ultima familie, purtînd numele de Golescu şi care a dat naştere pleiadei de cărturari şi luminaţi oameni politici din secolul al XIX-lea.

Autorul tratează în continuare istoricul familiei Golescu—Ştirbei pînă la Răducanu (1746—1818), personalitate marcantă a vieţii politice şi culturale a principatului muntean în perioada de destrămare a feudalismului.

Acest boier s-a remarcat prin opera de restaurare a vechiului conac din Goleşti şi a altor edificii religioase, prin înfiinţarea unei şcoli sătesti, prin acţiuni filantropice şi încurajarea tipăririlor de cărţi. A fost de asemenea unul din autorii memoriilor adresate ţarului, împăratului habsburgic şi primului consul Napoleon Bonaparte, de boierii pribegi la Braşov în 1802, spre a interveni împotriva acţiunilor anarhice ale rebelului paşă de Vidin, Pazvantoglu, care teroriza prin raidurile sale de pradă Ţara Românească; boierii cereau marilor puteri să sprijine emanciparea principatelor şi eforturile lor de desprindere de sub suzeranitatea Porţii.

Răducanu Golescu a dat o educaţie aleasă fiilor săi, Gheorghe sau Iordache (1768—1848), autorul frumosului atlas geografic tipărit la Viena în 1800 şi lui Constantin sau Dinicu (1777—1830), boier cărturar, cu vederi luministe, autorul cunoscutelor însemnări de călătorie prin Europa între anii 1824—1826.

După cum era şi firesc A. Iordache se apleacă cu mult interes asupra acestor două prestigioase figuri ale culturii româneşti, evocînd totodată pe larg şi activitatea lor politică, stabilindu-le adevărata poziţie în timpul evenimentelor revoluţionare de la 1821 fără idealizări inutile şi subliniind importanţa activităţii lor în opera de regenerare spirituală a patriei. Aceşti boieri luminişti, deşi nu s-au rupt de clasa lor, au izbutit — mai ales Dinicu — să se ridice deasupra unor prejudecăţi şi să reclame asanarea morală a societăţii, îmbunătăţirea soartei ţăranilor, înfiinţarea de şcoli dînd ca pildă pe cea întemeiată la Goleşti.

Desigur, în capitolul intitulat *O generaţie de revoluţionari*, A. Iordache — ca un adevărat specialist în materie — tratează cu

www.dacoromanica.ro

multă acribie și minuțiozitate subiectul, aplecîndu-se asupra figurilor luminoase ale celor patru frați Golești fii ai lui Dinicu, Ștefan (1809—1874), Nicolae (1810—1877), Radu (1814—1882) și Alexandru (Albu) (1818—1873), ca și a verilor acestora Dimitrie (1807—1892), Radu (cătană) (1814—1877) și Alexandru (Arăpilă) (1819—1881), fiii lui Iordache, cu toții luptători de frunte în opera de regenerare a patriei atît pe baricadele de la 1848 cît și mai tîrziu, pentru unirea principatelor și drumul spre independență a României. Alături de ei autorul mai evocă figura luminoasă și plină de abnegație a mamei celor patru frați, văduva lui Dinicu, Zoe Golescu, născută Farfara (1792—1879), precum și a mai multor surori și nepoate care după înfrîngerea revoluției de la 1848 au întreținut vie flacăra rezistenței și a idealurilor democratice în oaza de libertate ce a constituit-o conacul de la Golești. A. Iordache explică în mod convingător evoluția unora dintre Golești de la boieri luminați cu vederi înaintate pînă la adevărați revoluționari democrați, cel mai radical dintre toți dovedindu-se fără îndoială, Alexandru G. Golescu (Arăpilă), apropiat tovarăș de idei al lui Nicoale Bălcescu. Autorul insistă pe larg asupra rolului Goleștilor în pregătirea și desfășurarea revoluției de la 1848, pozițiile pe care s-au plasat și mai ales activitatea politică dusă în pribegie, membrii familiei fiind împrăștiați de-a lungul Europei de pe malurile Bosforului pînă la Paris. În timpul exilului, Goleștii au dus o neîncetată luptă pentru eliberarea patriei de sub ocupația străină iar după izbucnirea războiului Crimeii s-au străduit prin propagandă în străinătate să asigure principatelor statutul internațional la care aspirau și aveau tot dreptul. Miopia Turciei și veleitățile de expansiune fără scrupule ale Austriei au îngreunat procesul de emancipare a țărilor române dar n-au reușit să-l împiedice. Înapoiați în patrie, după un exil de aproape 9 ani, cu excepția lui Dimitrie care s-a stabilit prin căsătorie în Belgia, Goleștii au luat parte activă, în cadrul Divanurilor ad-hoc, la pregătirea Unirii și apoi, prin renunțarea candidaturii lui Nicolae la tron, au ușurat alegerea lui Cuza ca domn al Principatelor Unite. A. Iordache expune apoi activitatea membrilor familiei în primii ani de guvernare ai lui Cuza, de care s-au depărtat după lovitura de stat în 1864 și instaurarea regimului său de guvernare autoritar. Goleștii au participat alături de Brătieni și C.A. Rosetti la îndepărtarea lui Cuza și aducerea la cîrma statului a lui Carol de Hohenzollern, în ale cărei guverne au slujit pînă la criza antidinastică din 1870—71. În deceniul următor Goleștii s-au stins din viață, rînd pe rînd, ultimul sfîrșindu-se Radu, fiul lui Dinicu, la 1882. Evocarea trecutului familiei se încheie cu relevarea jertfei supreme pe cîmpul de luptă în războiul de întregire a neamului a celor doi fii ai lui Alexandru G. Golescu, anume Nicolae și Dumitru, primul căzut în octombrie 1916, pe frontul din Argeș iar cel de al doilea, în același an, la Cocargeaua în Dobrogea. În finalul cărții sale, autorul reconstituie leagănul Goleștilor conacul lor cu un trecut atît de zbuciumat — azi restaurat și transformat în Muzeu precum și unele ctitorii ale familiei. Un arbore genealogic și o bogată bibliografie însoțesc lucrarea spre a sluji la orientarea în subiect atît a specialiștilor cît și a publicului larg cititor. De asemenea, ilustrația bogată — în alb-negru și color — a cărții, ajută la crearea unei atmosfere sugestive și la zugrăvirea în imagini a istoriei familiei Goleștilor.

Din examinarea lucrării rezultă în mod obiectiv că autorul și-a tratat subiectul cu multă îngrijire și competență făcînd apel la izvoarele cele mai autorizate și consultînd o bibliografie bine selectată și reprezentativă. Prin noua sa carte dedicată Goleștilor, dr. Anastasie Iordache a izbutit să îmbogățească istoriografia noastră cu o valoroasă lucrare ce merită toată aprecierea din partea unui cît mai larg public de cititori.

Paul Cernovodeanu

* * * CATALOGUL DOCUMENTELOR ȚĂRII ROMÂNEȘTI DIN ARHIVELE STATULUI, vol. IV, (1633 — 1639), Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1981* 903 p. + 19 facsimile

Despre vol. II și III din seria acestor cataloage, am referit altădată în paginile acestei reviste[1]. Remarcam atunci faptul că în Direcția generală a arhivelor s-a format un mic colectiv de specialiști bine pregătiți, în sensul *non multa sed multum*, ale cărui lucrări, în speță aceste cataloage, se prezintă la un înalt nivel științific. Ele pot rivaliza cu publicațiile similare ale oricărui institut cu veche tradiție arhivistică. Pînă la punerea în circulație a unui atare volum, întocmirea lui necesită efectuarea unui ade-

* Volum întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tinculescu și Silvia Vătafu-Găitan. Coordonator, Maria Soveja.

[1] Revista de Istorie", 32, 1979, Nr. 3, p. 587—589.

www.dacoromanica.ro

vărat proces de operaţii în lanţ: depistarea documentelor, transcrierea şi traducerea lor, colaţionarea, dotarea, contopirea, regestarea şi indexarea lor, — toate acestea cer pricepere, migală şi scrupulozitate.

Problema prioritară, care se pune cu stringenţă cînd cercetăm documentele de după 1600, ba chiar şi mai înainte, este aceea a limbii române. Care e raportul, evident numeric, dintre actele redactate în limba română, pe de o parte, şi slavonă pe de alta, — atît înlăuntrul cancelariei domneşti, cît şi în afara acesteia. O scurtă comparaţie statistică e mai mult decît concludentă. Vol. IV, pe care îl prezentăm aci, cuprinde 1.587 regeste de mărimi inegale, după documentele emise între 1633 şi 1639 inclusiv. Luînd în consideraţie şi volumele anterioare, II şi III, care încep cu 1601, putem trage o concluzie sumară şi aproximativă pentru prima jumătate a sec. al XVII-lea, deşi ne mai lipsesc 15 ani din activitatea, atît de prodigioasă a cancelariei lui Matei Basarab.

Astfel, în perioada 1601—1620 s-au emis 251 acte în limba română şi 521 slavone. După cum se vede, superioritatea e în favoarea slavonei, însă din perioada următoare (1621—1632) dispunem de 556 acte româneşti şi 393 slave.

În sfîrşit, între 1633 şi 1639, numărul actelor româneşti, bineînţeles originale, se ridică la 885 şi numai 256 slavone. În total, din perioada 1601—1639 — deci aproape patru decenii — ne-au parvenit 1692 acte româneşti şi totuşi 1 200 în slavă. Deci, limba română utilizată în Cancelaria de Curte, e într-o continuă creştere. Dar nu numai atît, cele trei volume de regeste consemnează în total, şi un număr de 923 copii, care ar putea fi efectuate, fie de pe originale româneşiti sau după traducerile din slavonă. Însă, nu ni se spune acest lucru şi — în consecinţă — calculul nostru prezintă deocamdată un caracter aproximativ. În orice caz, se înregistrează o incontestabilă tendinţă de sporire a documentelor în limba română.

★

Trecînd la conţinutul vol. IV, relevăm faptul că în această perioadă (1633—1639) sporeşte numărul actelor încheiate în afara cancelariei domneşti. O atare procedură, care înseamnă de fapt o degajare a agendei oficiale, apare cu o tendinţă crescîndă încă de la începutul sec. al XVII-lea, drept rezultat nemijlocit al sporirii tranzacţiilor civile. Cancelaria domnească fiind suprasolicitată, anumite spete de judecată cad în competenţa dregătorilor *extra muros*.

Astfel, în vreme ce în perioada vol. precedent (1621—1632), — deci timp de 12 ani — s-au redactat în afara Cancelariei de Curte 609 documente (tranzacţii, învoieli, zapise, hotărnicii ş.a.) în numai 7 ani următori (1633—1639), numărul acestora a crescut la 775. Pentru această sporire pledează şi numărul scriitorilor de acte (dieci, grămătici, logofeţi, popi ş.a.) care creşte după următoarea scară: 155, 178, 280.

Lupta împotriva limbii slave a fost un proces de lungă durată, care s-a desfăşurat lent dar sigur, mai cu seamă în afara Cancelariei de Curte. Perioada aceasta, în care o adevărată cohortă de scribi apelează la forme de limbă şi expresii din rezervorul graiului popular, pentru a da frazei o turnură juridică şi socială, totodată, constituie o dovadă indubitabilă de vitalitatea şi vigoarea limbii noastre. Dar, despre atari probleme vom vorbi mai pe larg în altă parte.

Vol. IV începe cu un „Cuvînt introductiv", urmat de un rezumat în lima franceză, bibliografia, o listă de prescurtări, alta cu numele de corespondenţă pe fonduri şi colecţii, listă de concordanţă pentru datele rectificate, documente false şi îndoielnice, Indice onomastic, Indice de materii şi o listă a facsimilelor.

Tematica volumului este, în linii mari, aceeaşi faţă de deceniile anterioare, însă cuprinde şi unele probleme noi, caracteristice situaţiei social-economice de la mijlocul sec. al XVII-lea. Boierimea continuă să achiziţioneze, într-un fel sau altul, oricine şi pămînturi poate cu mai puţină vrăjmăşie decît în secolul al XVI-lea. Din cauza unei fiscalităţi apăsătoare, ţăranii se vînd boierilor şi mînăstirilor, împreună cu ogoarele lor. Alţii, potrivit unei uzanţe mai vechi, fug aiurea în căutarea unei vieţi mai bune. Chiar şi la sudul Dunării. Mulţi dintre ţărani, deveniţi *glebae adscripti*, în urma *Legăturii lui Mihai Viteazul*, care avea încă putere de lege, solicită slobozirea de rumânie. Însă boierii se opun prevalîndu-se încă de valabilitatea acestei instituţii, creată la începutul veacului în împrejurări politice cunoscute. Deşi nu se mai întîlneşte agitaţia ţărănimii din vremea „Viteazului", totuşi domeniile boiereşti şi ale mînăstirilor continuă să crească.

Relaţiile economice se amplifică şi se dezvoltă în urma apariţiei unei specializări meşteşugăreşti chiar în sînul ţărănimii: creşterea vitelor cornute devine o îndeletnicire predominantă, se dezvoltă pescuitul ca şi stupăritul, preocupări mănoase pentru vremea aceea. Atît în aparatul de stat, cît şi în clasele de jos, documentele consemnează existenţa unor slujbaşi, dar şi meşteşugari. Reproducem, după indicele de materii, cîteva din denumirile acestor îndeletniciri: arcar, băcan, băieş, butar, cantaragiu, căldărar, ceaprazar, cojocar, croitor, covaci, dijmar, fînari, grădinari, lăutari, luminărari, mierari, morari, mrejar, negustor, pescar,

www.dacoromanica.ro

văcar, zugravi, pietrari, potcovar, rachier, săbiar, balgii, prilog, rușală, bogasiu, măjariu, biglar, șufar, ș.a.

Alte documente relatează despre politica internă și externă a lui Matei Basarab. Se pare că a fost bun cu cei buni și aspru cu cei răi. Le dăruiește moșii, le acordă privilegii și-i înalță în ranguri pe cei care l-au urmat pe domn și la bine și la rău,— mai cu seamă în timpul pribegiei în Transilvania, în luptele pentru domnie cu Leon voievod și Radu Iliaș (1632), sau în războaiele cu Vasile Lupu (1637 și 1639). Cît privește organizarea administrativă, actele conțin informații despre împărțirea teritoriului pe județe. Despre slujitori și obligațiile acestora. În problema relațiilor externe, Matei Basarab continuă spiritul politicii lui Mihai Viteazul care, spărgînd fruntariile, și-a deschis drum spre Europa Centrală. Scrisoarea voievodului muntean din 6.IX.1637, adresată lui Ferdinand al III-lea, din tabăra de pe Siret, testează legăturile lui cu imperialii și cu voievodul Transilvaniei, Gheorghe Rakòczi I.

Însă, atît domnul, cît și doamna Elina sînt cunoscuți în istoria culturii românești prin sprijinul material acordat în mod neprecupețit mai cu seamă tipăriturilor de cărți românești și slavone. În legătură cu aceasta, se publică în volum actul emis, la 9.VIII. 1636, de către Theofanes, patriarhul Ierusalimului, prin care întărește dania lui Matei Basarab de 1 000 galbeni făcută egumenului Meletie de la Mînăstirea Govora. Cu acel prilej, domnul cerea egumenului să aducă dascăli și tipografi, care să tipărească și să copieze cărți. În același timp i se mai cerea lui Meletie „să înființeze și o școală, unde cei care vin să învețe nu numai cărțile sfinte, ci și din toată știința oamenilor". Deci, un început de laicizare.

Mai e vorba acolo și de relațiile dintre cele trei țări românești, referiri despre calamități și catastrofe naturale, prădăciuni, incendii, foamete și multe altele, care nu pot fi incluse în această scurtă prezentare.

*

Sub aspect diplomatic, merită a fi semnalate cîteva formule, mai ales că se inovează continuu, de-a lungul secolelor. De pildă, titulatura domului prezintă trei forme: *una dezvoltată*, „în Hristos, Dumnezeu binecredinciosul și binecinstitorul...", căruia i se adaogă în continuare și formula, care demult nu mai prezintă o fundamentare istorică: ...„și al părților de peste munții Amlașului și Făgărașului herțeg"; a doua, mai *prescurtată*: „Din mila lui Dumnezeu Io Matei Basarab, voievod și domn". Și în fine, a treia *redusă*, pur și simplu la prenumele Domnului: „Matei Basarab voievod, nepotul lui..." Acest fapt dovedește cu prisosință inventivitatea, dar și ușurința cu care Cancelaria de Curte trece peste anumite elemente sacrosancte ale formularului diplomatic. E și aici un fel de laicizare, dar și o uimitoare putere de adaptare la condițiile vieții noastre sociale.

În același timp, actul de cancelarie, din motive pe care nu socotim necesar să le dezvoltăm aici, tinde să îngurgiteze cît mai multe tranzacții. De pildă, actul din 20.X. 1639 cuprinde nu mai puțin decît 75 tranzacții încheiate între Bunea al doilea vistier și țăranii care i se vînd și cărora le plătește frumoasa sumă de 470.000 aspri.

În sfîrșit, mai relevăm o procedură dintre cele mai interesante, inițiată desigur de Cancelaria lui Matei Basarab. E vorba de delimitarea în timp a etapelor prin care a trecut obiectul tranzacției sau a litigiului respectiv. Se merge înapoi cu precizările și detaliile, încît se realizează un mic istoric al fiecărei spețe de judecată. Acest fapt presupune pînă la certitudine că diacul sau logofătul, care redactau actele, aveau în față hrisoavele, poruncile domnești sau zapisele în legătură cu speța respectivă. De aici, o concluzie netă: că massa actelor emise în cancelariile domnești din țările române a fost imensă, dar că multe din ele au pierit din cauza prădăciunilor și izbeliștilor, căzute peste capul poporului nostru. Cu toate acestea, dintre țările din Europa de sud-est, noi dispunem în momentul de față de cel mai mare număr de documente feudale.

De multe ori, se reproduceau după vechile acte pînă și hotarele ocinilor. Nu putem trece mai departe fără a consemna aci două denumiri din sfera microtoponimiei de o mare frumusețe: Satul Gabrovul avea ca repere de hotar — *calea albinelor* și *un pîlc de scumpie*.

Pe coperta volumului, s-a reprodus sigiliul lui Matei Basarab, folosit în această perioadă. Desenul, executat cu o remarcabilă măiestrie artistică, e opera Veronicăi Vasilescu. Așa cum se prezintă volumul, despre ale cărui calități am amintit la început, constituie, fără discuție, o lucrare de referință.

Tr. Ionescu-Nișcov

www.dacoromanica.ro

GYŐRGY RÁNKI, *Gazdaság és külpolitika* (*Economie şi politică externă*) Magvetö Kiado, Budapesta, 1981, 353 p.

Studiile de istoric privind evoluţia istoriografiei marxiste ungare recunosc faptul că cercetarea de profil dobîndise rezultate importante şi viza posibilităţi extinse de manifestare cu precădere în teritoriul istoriei economice[1]. Generaţia tînără de specialişti afirmată în deceniul şasc va aborda acum problematica dezvoltării economice din epoca monarhiei dualiste, redînd astfel cu primordialitate circuitului ştiinţific un material faptic bogat şi vehiculînd totodată concluzii viabile critic. Articolele şi lucrările monografice apărute în intervalul menţionat vor reflecta cuprinzător evoluţia agrar-industrială, dezvoltarea economică şi îşi propun să stabilească — prin utilizarea incipientă a metodei comparative — căile specifice de dezvoltare pentru zonele geografico-istorice cu sorginte în contextul Europei centrale şi sud-estice. Acum şi astfel se vor percepe treptat cele două trăsături definitorii pentru transformarea capitalistă survenită pentru aria analizată: acumularea internă de capital şi penetrarea capitalului străin.

Literatura maghiară de istorie economică va oferi în continuare exegeze serioase vizînd regimul economic din perioada contrarevoluţiei, a dezvoltării industriale şi agricole, anii de criză şi formele intervenţiei statale, în conexiune cu formarea monopolului capitalist de război şi includerea Ungariei în „Lebensraum-ul" celui de-al treilea Reich, urmat legic de coparticiparea la ultima conflagraţie mondială.

Unor asemenea comandamente majore enunţate, putem circumscrie întreaga activitate întreprinsă de istoricul Gy. Ránki, care timp de decenii, în colaborare densă şi fructuaosă cu I.T. Berend, cercetează epoca economică din istoria Ungariei, cuprinsă între 1867 şi reconstrucţia de după anul 1945[2].

Cartea de faţă, editată în colecţia populară în ţara vecină „Gyorsuló idő" (Timp accelerat) — o variantă autohtonă a „Livre de poche-ului" — înfăţişează disputa puterilor europene pentru hegemonia economică în centrul continentului şi Balcani între anii 1919—1939, într-o manieră comparatistă deplină, predilectă autorului, impusă şi utilizată benefic în cercetarea proceselor economice pe regiuni geografice întinse[3].

Pentru a facilita înţelegerea evoluţiei economice interbelice a ţărilor din zona nominalizată, autorul trasează în linii generale imaginea ansamblului politico-economic respectiv, aflat în pendulare permanentă între iluzia „Griff nach der Weltmacht-ului" şi a tezei ulterioare „Mittelcuropa-iste". Tendinţa de modernizare reclamată, imperativul reorganizării economice cu toate discontinuităţile inerente suferă impactul seismului războiului şi dezmembrării Imperiului austro-ungar, cu corolar definitoriu în reordonarea sferelor de influenţă ce vor favoriza mecanismul integrităţii statelor „succesorale" interesate în comerţul internaţional prin cererea de alimente şi materii prime, coroborată cu oferta de produse industriale şi introducerea de capital străin. Raporturile politice total modificate la debutul deceniului prim interbelic vor statua decadenţa hegemoniei economice germano-austriece în Balcani, constată autorul, şi ascendenţa influenţei franco-anglo-italiene, derivată ulterior într-o competiţie dură, lipsită de compromisuri trainice, indiferent de caracterul alianţelor politice de recentă durată. Stabilizarea economică în aria studiată, subliniază pertinent Gy. Ránki se întîrzia premeditat din pricina conflictului dintre puterile învingătoare în război şi a crizei interne insurmontabile ţărilor mici aflate în redresare progresivă.

Amalgamul de interese politico-economico-militare va face imposibil stabilirea unui primat concludent pentru iniţiativa pencătării. Tripla tendinţă britanică se vizualiza decisiv: a) încorsetarea economică a Germaniei b) continuarea politicii coloniale c) controlarea Balcanilor în virtutea tezei menţinerii balanţei puterii. Mai existau totodată motivaţia temeinică drept argument pentru acceptarea posibilităţii eliberării capitalurilor autohtone de sub influenţa financiară a Vienei şi Budapestei. Proiectele

---

[1] E. Niederhäuser, *Eastern Europe in Recent Hungarian Historiography*, în „Études historiques hongroises", I, Budapesta, 1975, p. 127, 129 130; *Hungary and Eastern Europe*, în „Études historiques hongroises", II, Budapesta, 1980 p. 701, 703, 706—707, 750—751, 753—754.

[2] *Social-Economic Researches on the History of East Central Europe*, Budapesta, 1970; *Economic Development in East Central Europe in the 19th. and 20th Centuries*, New York, Londra, 1974; *Fast Central Europe in the 19th. and 20th Centuries*, Budapesta, 1977.

[3] I. T. Berend, Gy. Ránki, *Zur Methodologie und zum Konzept der „allgemeinen Wirtschaftsgeschichte*, în „Acta Historica", 17, 1971, nr. 3—4, p. 257 272.

www.dacoromanica.ro

engleze cu scop politic antigerman mascat vor suferi ofensiva franceză, prin intermediul Ungariei, către centrul şi sud-estul Europei. Istoricul maghiar remarcă cu îndreptăţire că planul de confederare cu gravitarea în jurul Budapestei încălca promisiunea aplicării unor „corective" la graniţa cu România, mai mult, în vederea obţinerii unor concesii finale se mizează pe însăşi autonomia Transilvaniei (p. 28, 29). Conjunctura timpului va favoriza totuşi răcirea relaţiei franco-maghiare către sfîrşitul anului 1920, opţiunea ultimei părţi fiind canalizată către capitalul englez, considerat mai sigur, chiar şi în lipsa unor retuşuri teritoriale. Autorul confirmă acum că tocmai instabilitatea internă şi externă a economiei şi implicit capitalului francez au permis rocada din 1921 vizavi de Mica Înţelegere. Tentativa franceză, se continuă în expozeu, va îmbrăţişa numai aspecte politico-militare, care explică aşadar sistemul de alianţe dezvoltat cu statele care solicitau apărarea şi garantarea statu-quo-ului. Specialistul recenzat afirmă că optica economică engleză întru echilibrarea avansului înregistrat de francezi şi reducerea potenţei germane totodată, miza pe punctele strategice deţinute în România: petrolul, siderurgia (p. 44, 46). Conceptul de asanare britanic se manifestă stimulat de către divergenţele serioase italo-franceze vizavi de economia ţărilor dunărene, anul 1922 consemnînd abandonarea tentativei incursiunii de Roma.

Ne exprimăm opinia că în analiza încercărilor germane de redobîndire a sferelor de influenţă în Balcani, categorisirea atribuită statelor „succesorale", — descrise drept ferm oponente, — de „sporite etnic şi teritorial, graţie victoriilor Antantei şi sistemului de tratate de la Versailles" (p. 58) neglijează factori istorici importanţi şi astfel nu cadrează cu adevărul istoric. Se conchide apoi, pe drept cuvînt, că Balcanii se vor constitui în continuare într-o zonă de presiune majoră, datorită contradicţiilor dintre marile puteri: Anglia şi Franţa concurente care vor angaja Italia drept factor de contrabalansare, precum şi acelei maniere de „dispreţ naţional" — chestiune de mentalitate colectică, considerăm, încrentă modificărilor capitale survenite în modul de viaţă şi conştiinţă —, de disensiuni teritoriale care marchează astfel anumite probleme de prestigiu, irevocabile. În trasarea procesului reconstrucţiei şi stabilizării economice interne, surprind aserţiunile despre rolul centralizator „binefăcător" al Monarhiei (p. 77). Autorul constată numai situaţia de izolare completă a statelor din regiune după anul 1920 (p. 78) în antiteză cu exemplul „idilizat" din timpurile dinainte de 1918, fără să stăruie asupra substratului politic vital pentru favorizarea stării de independenţă economică. Concurenţa franco-engleză pentru păstrarea condiţiilor financiare propice în Balcani, în contextul eliminării Angliei şi slăbirii temporare a Germaniei, va îngădui, serie autorul, delimitarea politică franceză antirevizionistă, în vreme ce expansiunea voalată a Berlinului dintre 1929—1933 se va efectua totuşi prin înlesnirea pătrunderii produselor agrare balcanice, surprinse de criză şi boicotul american. Reuşita Franţei în acordarea de împrumuturi României în 1928[4], după eşecul Angliei din 1925, subliniază Gy Ránki, îngemănată cu rezistenţa ţărilor din Mica Înţelegere va conduce la agravarea la maximum a disputei franco-engleze şi la cîştigul de cauză german, care va prelua treptat aliaţii revizionişti ai Angliei. Pentru dobîndirea în bloc a cooperării statelor dunărene şi stoparea imixtiunii germane, Franţa se va vedea silită să elimine capitalul englez din România, opiniază specialistul ungur, iar ofensiva financiaro-diplomatică se va concentra în planul Briand[5] de sisteme preferenţiale agrar-industriale întru parareа tentativei italiene eşuate prin planul Broecchi.

În acest context creionat, Gy. Ránki relevă în continuare demersurile româneşti pentru făurirea blocului agrar balcanic preconizat (p. 125): conferinţele din 1930 de la Bucureşti, Varşovia, Geneva, precum şi intervenţia finală a Berlinului care va permite decisiv apropierea Balcanilor, drept piaţă unică de desfacere. Se recunoaşte tot acum graba cu care Ungaria, depăşită de ideea asumării unei colaborări lărgite pe tărîm agrar pentru obţinerea regimului preferenţial, îşi va relua legăturile cu Germania odată cu vizita premierului Bethlen (p.128). Raliat problemei amintite, autorul detaliază proiectul uniunii vamale germano-austriece şi impactul asupra Franţei, concretizat în teza constructivă lansată de F. Poincet pe seama ţărilor din Europa orientală.

Concomitent cu adîncirea crizei economice şi ascuţirea contradicţiilor sistemelor economice din zonă, se spune în lucrare, apare declinul vădit al hegemoniei franco-engleze în Balcani, deoarece potrivinic fenomenului dependenţei economice existent, statele respective se află pe drumul propriu cu datorii şi dobînzi mari, rate şi coeficiente de import-export edificatoare în baza datelor statistice prezentate (p. 163—165).

Anii 1931—1932 consemnează avîntul general relativ francez şi tentativa hegemo-

[4] vezi V. Bozga, *Condiţiile penetraţiei capitalului străin în România în primul deceniu după Marea Unire din 1918*, în RI, 34, 1981, nr. 6, p. 1065—77.

[5] vezi E. Campus, *Planul Briand de uniune europeană (1929—1930)*, în RI, 35, 1982, nr. 8, p. 924 949.

www.dacoromanica.ro

nică reluată în Europa de est, potențată de tocmai intenția conducătorului Cehoslovaciei de statuare a colaborării ceho-austro-ungare. Autorul relevă aici un alt factor important anume sporirea posibilităților revizioniste prin intensificarea tratativelor franco-maghiare (p. 175). Soluția britanică intervenționistă pentru salvarea Balcanilor din criza economico-financiară va fi parată de opoziția germano-italiană, în special de planul Tardieu. Gy. Ránki zugrăvește sugestiv starea de dubiu manifestată de statele din regiune în definitivarea opțiunii vizavi de rezultatele oferite de concurența franco-engleză și italo-germană. Revizionismul politic mesajat de Budapesta, continuă istoricul, va decide urgent deschiderea necesară și angrenarea economică către și în tabăra din urmă (p. 195). În concordanță cu cauzele generale de ordin economic, se afirmă că starea de criză actuală și de subdezvoltare se datorează în mare măsură și concurenței orgolioase naționale dintre țările balcanice (p. 221).

Apariția lui Hitler la conducerea Germaniei va produce aprofundarea tatonării Ungariei pentru extinderea relațiilor economice, agrare cu deosebire[6], deoarece preferința temporară manifestată de Berlin față de Mica Înțelegere viza contrapunerea Franței din punct de vedere economic. Tendințele revizioniste maghiare, directe exprimate prin guvernele Károly și Gömbös, relevă autorul, vor fi puse de acord cu teza imixtiunii politice brutale în Balcani, profesată de Führer, în contradicție cu ideea acaparării economice pașnice, manifestată de către diplomații de carieră de pe Wilhelmstrasse. (p. 240, 241, 243). Convenția triplă de la Roma confirma astfel, remarca autorul, faptul că politica germană de dezagregare a Micii Înțelegeri se baza pe, și, miza în ajutorarea revizionismului ungar (p. 252).

Situația României în 1934 în cadrul ofensivei comerciale germane, presiunile directe în gen de corupere sau șantaj, activitatea diplomatică realizată de emisarii români la Berlin, concretizată în acordul privind exportul de grîu și petrol, parafat în martie 1935, se realizează cu competență pe parcursul a cîtorva pagini din lucrare (p. 260—264).

„Neuer Plan-ul" și economia de dimensiune au însemnat pentru Germania obținerea de produse fără plata în devize, constituind astfel o soluție convenabilă vizavi de ieșirea din criză financiară, pentru Iugoslavia și Ungaria, cele dintîi care acceptaseră convențiile economice respective. În conjunctura menționată, scrie Gy. Ránki, relația dintre România și Germania[7] prezenta aspecte favorabile economic, datorită structurii exportului românesc și altele nefavorabile, politice, militare și de structură de sistem (p. 276).

Analizînd fenomenul scăderii dominației franceze asupra Micii Înțelegeri și dificultățile survenite în mecanismul economic și politic al acesteia, autorul citează opinia competentă a diplomatului român N. Titulescu față de menirea blocului de la Roma și potențarea revizionismului ungar (p. 301). Posibilitățile de conexiune între pactul tripartit și Mica Înțelegere, plus Franța, vor fi cuprinse și dezbătute în planurile Laval și Hodža eșuate amîndouă, tratate judicios de istoricul maghiar, care reliefează din nou atitudinea reprezentantului României N. Titulescu la tratativele din ianuarie 1936 (p. 309).

Pasivitatea engleză, în pofida strategiei investițiilor uriașe tardive — vezi exemplul României (p. 331, 335) — coroborată cu abdicarea definitivă franceză și slăbirea diplomatico-militară a sistemului Micii Înțelegeri vor conlucra, se subliniază conclusiv, la emergența unui motiv esențial pentru varianta nouă a politicii de „divide et impera" germană din Europa centrală și sud-estică, prin livrările de armament, în fruntea listei figurînd Bulgaria și Ungaria. Gy. Ránki semnalează mai apoi că în globalitatea factorilor economici din teritoriul istorico-geografic cercetat în lucrarea dată, angrenați în dispute, conflicte, contradicții și crize diverse, România de pînă la tratativele din martie 1939 — indiciu deloc semnificativ, n.n. — se va constitui în unica țară care va reuși să nu depindă economic în totalitate de Germania, datorită și bogăției supreme reprezentate de petrol, fapt ce va contribui la sporirea unui anumit gen de garanții, statuabile pentru situația și importanța României pînă la declanșarea războiului doi mondial.

Aserțiunile finale ale lectorului și recenzentului vizavi de o atare întreprindere monografică tratată cu dezinvoltura necesară facilitării înțelegerii unor probleme însemnate de istorie economică interbelică pentru un spațiu geografic concretizat, pe seama publicului larg care se aplică asupra unor asemenea lucrări speciale, țin să relevе obiectivitatea și simțul critic cu care ne-au obișnuit cercetările lui Gy. Ránki, în convenția unui travaliu în timp și bibliografie imens, reclamat de analiza comparatistă, cărcia îi este un reprezentant recunoscut în Ungaria și în istoriografia țărilor vecine.

Stelian Mîndruț

[6] Berend-Ránki, *German-Hungarian Relations following Hitler's Rise to Power (1933—1934)*, în „Acta Historica", 8, 1961, nr. 3—4, p. 313—348.

[7] vezi I. Puia, *Capitalul străin în economia României în deceniul premergător celui de-al doilea război mondial*, în RI, 34, 1981, nr. 8, p. 1405—1421.

www.dacoromanica.ro

LJILJANA ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ, *Politika Italije prema Srbiji do 1870. godine (Politica Italiei față de Serbia pînă la anul 1870)*, Narodna Knjiga, Beograd, 1979, 390 p.

Prezenta lucrare își propune cercetarea motivației și a orientărilor (sau măcar tendințelor) politicii Piemontului (respectiv Italiei) față de principatul Serbiei; și mergînd mai departe, dezvăluirea interferențelor politice italo-sud-slave. Ea reprezintă o însemnată contribuție în cercetarea contextului politico-diplomatic sud-est european în anii de creatoare înnoiri de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului trecut; o epocă zbuciumată, care prefigurează și chiar consemnează reașezări politico geografice pe harta bătrînei Europe.

Lucrarea este rodul unei complexe și vaste munci de investigație, ce sintetizează o imensă informație bibliografică. Fapt meritoriu, baza de susținere a argumentației o conferă sursele documentare atît edite cît și — în cea mai mare parte — inedite, care-și găsesc o rodnică întrupare într-o majoră realizare, cu multe, multe noutăți în plan faptic dar și interpretativ.

Lucrarea în discuție are o însemnătate specifică pentru istoricul român, prin obiectiva integrare a realităților politice românești în cadrul sud-est și central european cît și prin noutatea sugerată de potențialul dialog politic interlatin prin mijlocirea factorului sud-slav, din Peninsula Balcanică. Pe de altă parte, ca interesează istoriografia românească prin deosebit de abundenta informație — chiar și despre viața politică românească a epocii și implicarea românească în Balcani — culeasă cu precădere în fondurile arhivistice ale Italiei și puțin vehicualtă în istoriografia noastră contemporană. Deosebit de prețioase surse în economia lucrării sînt cele oferite apoi de arhivele iugoslave, precum și datele culese la Paris și Viena.

Materialul volumului este divizat în două părți, cu zece capitole. Partea I-a abordează problema strădaniilor de soluționare a aspirațiilor italiene prin intermediul chestiunii orientale. De reținut sînt eforturile lui Cavour privind atragerea popoarelor dunărene în coaliția antihabsburgică (cap. 2), misiunile lui Bensa și Canini în sud-estul Europei (1861—1862, inclusiv la București) vizînd realizarea proiectatei Confederații dunărene, sub protecția italiană (cap. 3). La fel de semnificative pentru dezvăluirea disponibilităților politice sud-est europene ale Principatelor Unite la 1863, sînt misiunile emisarilor regelui Victor Emanuel al II-lea, colonelul De Sonaz (care atinge Galațiul și Bucureștiul) și ceva mai tîrziu, cea a generalului Türr, aghiotantul regelui, a cărui prezență la București va stîrni deosebită agitație în rîndurile presei austriece (cap. 4).

Partea a II-a este consacrată investigării poziției Italiei față de programul de politică externă a Serbiei. Ne interesează în special aprecierile cu privire la apropierea româno-sîrbă (sud-slavă) și posibilele ei consecințe în contextul rivalității dintre marile puteri (cap. 9).

Volumul este prevăzut cu rezumat în limba italiană, o sugestivă — prin calitate și proporții — listă bibliografică și un deosebit de util indice de nume, locuri și termeni istorici. Iar forma de prezentare a materialului redactat îndeplinește cu succes cele mai exigente criterii ale muncii științifice.

În concluzie, avem în față o valoroasă lucrare, atît sub raportul obiectivității interpretative cît și al noutății științifice, de mare interes și pentru cunoscătorul scrisului istoric din țara noastră.

Miodrag Milin

DALE R. STEINER, *Historical Journals, A Handbook for Writers and Reviewers*, Santa Barbara, Oxford, American Bibliographical Center, Clio Press, 1981, 213 p.

Instrumentele de lucru auxiliare, ca de pildă: enciclopediile, dicționarele, ghidurile, bibliografiile sînt absolut necesare în munca de cercetare istorică. În acest sens, cunoscutul Centru Bibliografic American (*American Bibliographical Center*) de la [illegible] California condus de Eric H. Boehm desfășoară de mulți ani o bogată activitate, publicînd între altele: „Historical Abstracts", „Art Bibliographies", „Advance Bibliography of Contents: Political Science and [illegible]". Sub egida sa, Dale R. Steine

www.dacoromanica.ro

a publicat de curînd un repertoar al revistelor de istorie, de popularizare sau nivel științific superior, din S.U.A. și Canada. Autorul arată că lucrarea nu este menită să ofere informații cu caracter exhaustiv, privind toate revistele de istorie de pe continentul nord-american. Cele peste 350 de reviste sînt catalogate în ordine alfabetică și poartă titlul în limba franceză sau engleză. Între ele amintim pe cele mai importante: „Journal of American History," „American Historical Review," „Agricultural History", „Latin American Digest", „The Muslim World", „Histoire sociale", „Journal of Method", „Railroad History", „Journal of Black Studies", „Current History", „Revue d'histoire urbaine", „Journal of Asian Studies", „Africa Today", „Annales Canadiennes d'Histoire", „Scandinavian History". Despre fiecare dintre aceste reviste sînt prezentate informații amănunțite cu privire la specificul studiilor pe care le publică, numele editurii, al redactorului șef și adresa lor periodicitatea apariției, mărimea tirajului volumul de pagini al unui număr. Lucrarea este completată cu un capitol ce conține sugestii privind redactarea manuscriselor studiilor, articolelor sau recenziilor în vederea publicării. Astfel, se dau indicații în legătură cu stilul de exprimare, modul de dactilografiere, plasarea ilustrațiilor și a aparatului critic. În finalul lucrării sînt indicate o serie de lucrări de referință, la care cercetătorul sau cadrul didactic poate apela în caz de nevoie. Considerăm lucrarea prezentată, un instrument de lucru foarte util tuturor specialiștilor și care oferă o privire de ansamblu asupra multitudinii subiectelor de abordat în cadrul științei istorice din Statele Unite și Canada.

Mihai Manea

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile; Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

www.dacoromanica.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Durata şi sensul evoluţiei istorice.

Propaganda imperială la Roma în epoca lui Nero.

Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (VI).

Formaţia, cultura şi începutul domniei lui Petru Rareş.

Teritorii româneşti sub administraţie otomană în secolul al XVI-lea.

Contextul european al anului 1683. Asediul Vienei de către otomani şi consecinţele înfrîngerii.

Manualele şcolare din epoca paşoptistă în slujba idealurilor naţionale româneşti.

Poziţia Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Începuturile şi dezvoltarea învăţămîntului economic românesc pînă la 1877.

Consideraţii privind social-democraţia germană (1869—1914).

Structuri şi tendinţe în evoluţia demografică a oraşului românesc (a doua jumătate a secolului XIX).

Aspecte ale genezei „noului activism" al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).

Istoriografia problemei agrare din România (1913—1921).

„Noaptea cuţitelor lungi" în viziunea diplomaţiei româneşti şi americane.

Tendinţe în structura economiilor naţionale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.

Curente social-economice româneşti în perioada interbelică: doctrina economică a ţărănismului.

RM ISSN 0567—6304

www.dacoromanica.ro
43 856

I. P. Informaţia c. 1192

Lei 15